Ruimte om te horen

dr. Hanneke Schaap-Jonker

Ruimte om te horen

Preken en de psyche van de luisteraars

Areopagus
voor contextuele en missionaire verkondiging

Dit is het 1e deel in de Areopagus-reeks

www.areopagusizb.nl

Vormgeving: www.douglasdesign.nl
Illustraties: Dokus
Foto achterzijde: Dick Vos

ISBN 978 90 755 3570 9

© 2009 Areopagus, Amersfoort

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

	Inleiding	*6*
	Janet	**10**
1.	**Horen en betekenis: achtergronden van het onderzoek**	**11**
	Lea	**19**
2.	**Horen is relaties leggen**	**22**
	Henry	**27**
3.	**Een betekenisvolle preek**	**29**
	Sara	**33**
4.	**Welke betekenis? De rol van godsbeeld en stemming**	**34**
	Frank	**39**
5.	**Wat horen mensen? De rol van persoonlijkheid**	**41**
	Mark	**51**
6.	**De prediker als hoorder van de hoorders**	**53**
7.	**De preek als ruimte van ontmoeting**	**58**
8.	**Het godsbeeld en de preek**	**67**
9.	**Persoonlijkheidsstructuur en de taal van de preek**	**73**
10.	**Het leven van de hoorders: identificatie en inspiratie**	**81**
11.	**De prediker als eerste hoorder**	**88**
12.	**Het Woord is vlees geworden**	**92**
	Eindnoten	**96**

Inleiding

Elke zondag gaan er in Nederland een miljoen mensen naar de kerk. In de meeste diensten wordt een preek gehouden, en in protestantse kerken is de preek zelfs het centrale element van de dienst. Maar wat gebeurt er eigenlijk tussen preek en luisteraar? Krijgt de preek betekenis voor de hoorders, en zo ja, hoe dan? Welke rol speelt de psyche van de hoorder in het proces van betekenis geven en vinden?

Onderzoek

Ik heb het voorrecht gehad me zes jaar lang bezig te kunnen houden met bovengenoemde vragen en empirisch onderzoek te doen naar de hoorders van de preek. De resultaten van dit onderzoek zijn beschreven in mijn dissertatie *Before the face of God: an interdisciplinary study of the meaning of the sermon and the hearer's God image, personality and affective state*.[1]

In dit boek breng ik de uitkomsten van mijn onderzoek opnieuw over het voetlicht, nu met het oog op predikanten. Zij zijn immers degenen die geroepen worden het Woord te verkondigen en een preek te houden. Juist voor hen is het van belang om te weten hoe mensen luisteren, welke ruimte zij hebben om te horen, hoe zij op zoek zijn naar betekenis, en welke rol hun psychologische eigenschappen spelen in het hoorproces. Tijdens het schrijven heb ik gemerkt dat ik me vaak richt tot mensen die nog niet zo lang preken. Regelmatig hoor ik dat zij het gevoel hebben relatief weinig homiletische bagage vanuit de opleiding meegekregen te hebben. Daarom wil ik laten zien hoe het zou kunnen en waar je aan zou moeten denken als je de hoorder en de psychologische factor in het hoorproces in aanmerking wilt nemen. Tegelijkertijd ben ik van mening dat mensen die al honderden preken gemaakt en gehouden hebben hun voordeel kunnen doen met dit boek. Het is voor ieder mens goed om af en toe kritisch naar zichzelf te kijken en iets eens een keer op een andere manier te proberen.

Ook kerkenraden en andere gemeenteleden worden van harte uitgenodigd als lezers. Ik kan me voorstellen dat hoorders na het lezen begrijpen waarom de ene preek of de ene predikant hen sterk aanspreekt en de andere veel minder en dat zij verwoord zien wat zij waarderen of juist missen in een preek. Dit kan vervolgens bijdragen aan het gesprek met de predikant over de prediking.

Eerste deel
Dit boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt het empirisch onderzoek beschreven. In vijf hoofdstukken komen de resultaten van het onderzoek aan de orde. Er zijn geen methodologische verantwoordingen, statistische details, of uitgebreide literatuurverwijzingen opgenomen. Belangstellenden kunnen hiervoor terecht in mijn proefschrift. Tussen de empirische hoofdstukken door worden portretten van hoorders gepresenteerd. U maakt kennis met Janet, Lea, Henry, Sara, Frank en Mark. Zij vertellen wie zij zijn en wat ze in de preek gehoord hebben. Dit vormt de basis voor de bespreking van de relatie tussen persoonlijkheid en de inhoud van de gehoorde preek (hst. 5). In hoofdstuk 2 en 5 komt Peter ook aan het woord. Vanwege de beschikbare ruimte is het niet mogelijk om van hem een uitgebreide beschrijving op te nemen. Als u hem verder wilt leren kennen, kunt u zijn casus lezen in *Before the face of God*. Alle portretten zijn zodanig geanonimiseerd dat elke vermeende herkenning berust op een toevalligheid.

Tweede deel
In het tweede deel van het boek (hst. 6 t/m 12) worden de gegevens over hoorders en horen verbonden met preken en preekvoorbereiding. De lijnen worden doorgetrokken: wat betekenen de onderzoeksresultaten voor het maken en houden van een preek? Het gaat hier om aandachtspunten, om aspecten waarvan een prediker zich bewust dient te zijn, om thema's die reflectie verdienen. Ik denk niet dat het een prediker lukt om in elke preek alle punten te verdisconteren die ik aanreik. Dat geeft ook niet. Als de hoorders vanaf het eerste begin van het preekproces in beeld zijn bij de prediker, als er bij de prediker ruimte is om te horen wat zijn gemeenteleden bezig houdt en hoe zij luisteren, en als hij zich alle moeite getroost om met de preek daaraan bij te dragen, dat hoorders een ontmoeting met God hebben, is het doel van deze publicatie bereikt.

Invalshoek
Uit de ondertitel van dit boek wordt duidelijk dat de nadruk valt op psychologische factoren in het gebeuren van de preek. Natuurlijk valt er meer te zeggen over preken en horen en kan het proces van de preek ook vanuit andere invalshoeken benaderd worden. Het is daarom goed dat er meer delen zullen volgen in

deze Areopagus-reeks. Tegelijk ben ik ervan overtuigd dat de psychologische invalshoek zo belangrijk is, dat die een apart deel in de serie verdient. Het horen van de preek kan niet losgemaakt worden van de psychologische processen die daarin een (bemiddelende en interpreterende) rol spelen; horen gebeurt in en via de psychische beleving. Als de Heilige Geest werkt in hoorders, zoals we geloven, dan werkt Hij niet op een abstracte manier, maar via de psyche, in de mens als psychisch wezen. Het werk van de Heilige Geest, de psychische activiteit van de hoorders, en de verantwoordelijkheid van de predikant voor de vorm en inhoud van de preek sluiten elkaar niet uit, maar in.

Dank
Heel veel mensen hebben een bijdrage geleverd aan dit boek. In de eerste plaats zijn dat natuurlijk de hoorders die aan het onderzoek hebben meegedaan. In het bijzonder de mensen die bereid waren om hun levensverhaal te vertellen, wil ik vanaf deze plaats nogmaals hartelijk bedanken. In de tweede plaats hebben ook veel predikers meegewerkt aan dit boek, soms zonder het zelf te weten: de preken die ik al jarenlang 's zondags in de kerk hoor en beluister via internet (een geweldige bron voor een 'beroepshoorder'!), alsook de preken die ik lees als lid van de Commissie Preekconsenten, hebben mijn denken over preken en horen gevormd. Een aantal predikanten is zo vriendelijk geweest om preekmateriaal beschikbaar te stellen, waarvoor ik hen dankbaar ben. Ten slotte gaat mijn dank uit naar drs. W. Dekker, dr. P.J. Visser, mw. A. Slob en mw. M.E. Brak, alsook dr. E.H.M. Eurelings-Bontekoe en mijn vader, ds. A. Jonker, die eerdere versies van dit boek of delen daarvan hebben voorzien van kritisch commentaar of het antwoord wisten op een van mijn vragen. Ik ben blij met hun waardevolle opmerkingen.

Slotopmerkingen
1) De hoorders die hebben meegedaan vormen een selecte groep: zij waren bereid om de vragenlijsten in te vullen of mee te werken aan een interview (zie over de representativiteit van de steekproef het slot van hst. 1). We weten niets over de mensen die liever geen enquête invulden. Het zou kunnen dat de uitkomsten van het onderzoek niet voor hen gelden. Als u tijdens het lezen van dit boek denkt: ja, maar ik ken ook hoorders voor wie dit helemaal niet geldt, dan kan dat wellicht door dit gegeven verklaard worden.

2) In dit boek gebruik ik de 'hij'-vorm wanneer ik het heb over de prediker. Ik ben me ervan bewust dat ook vrouwen predikant zijn. Indien nodig kan daarom ook 'zij' in plaats van 'hij' gelezen worden.
3) Bijbelteksten zijn geciteerd uit de Herziene Statenvertaling (HSV) of de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV).

Janet

Janet is een vrouw van 75 jaar. Ze is de oudste dochter in een gezin met tien kinderen. Haar moeder stierf toen ze twaalf was. Janet heeft goede herinneringen aan haar ouderlijk huis, ze heeft er veel liefde ontvangen. Toen ze twintig was, is ze getrouwd, maar het huwelijk was niet gelukkig. Haar echtgenoot was alcoholist en mishandelde haar. Het fysieke misbruik en overspel van haar echtgenoot leidden tot een scheiding. Janet heeft vier kinderen, van wie er twee als baby zijn overleden. Als ze terugkijkt op de moeilijke jaren van haar huwelijk zegt ze:

> *'O, God was dicht bij me. Anders had ik er nooit zo door kunnen komen. Ik heb nooit gedacht: God, wat doe je me aan?, maar soms vroeg ik: "O God, alsjeblieft, niet nu, niet weer!''*

Janet heeft veel gebeden en doet dat nog steeds, en dat helpt haar. Ook al is haar pad niet over rozen gegaan, toch is het goed, zegt ze. Ze weet God naast zich, in vreugde en verdriet.

> *Janet vertelt over de preek die ze gehoord heeft, en die haar 'enorm raakte'. Deze adventspreek ging over David en Bathseba. Vooral trof het haar dat David spijt had van het kwaad dat hij gedaan had en om vergeving vroeg.*
>
> *'En toen, nou, toen zei God: "Het is goed". Dat is toch geweldig, ik bedoel, dan kun je verder.'*

Ze moest hierbij denken aan haar echtgenoot, die geen vergeving vroeg en geen spijt had. Daarnaast is het thema 'vergeving' met Janets leven verbonden, omdat zij zelf steeds opnieuw vergeving nodig heeft, aangezien er in haar leven ook dingen zijn die ze anders had moeten doen.

Janet vindt het moeilijk om over Bathseba te vertellen. Is Bathseba nu medeschuldig of niet? Misschien heeft ze zich wel met opzet laten zien; in elk geval is ze volgens Janet vrijwillig naar David toe gegaan. Ze vond het misschien wel 'een hele eer' dat de koning haar wilde, 'zo zijn wij mensen.'

Wat David en Bathseba betreft vond Janet

> *'het vreselijk dat het gebeurde. En dat komt natuurlijk ook, ik ben er ook zó mee bezig geweest altijd. Dat komt dan heel dichtbij, hoor. Dat raakt mij dan wel.'*

Over het geheel genomen vond zij het een goede preek:

> *'Uiteindelijk loopt het goed af, en uiteindelijk wordt Jezus geboren. Nou, en wat we gisteren hoorden, als je tot God komt, is er vergeving. Door Jezus.'*

1. Horen en betekenis: achtergronden van het onderzoek

Na afloop van de dienst loopt Karel de consistorie uit, op weg naar zijn fiets. In de gang komt hij mevrouw Klein tegen, die hem aanspreekt en vertelt zó geraakt te zijn door de preek. 'Dat u dát zei, dominee Dat was precies voor mij, dat had ik nu net nodig!' Tjonge, denkt Karel, wat mooi. Tot hij zich met een schok realiseert: Maar dat heb ik helemaal niet gezegd!

Het zal iedere predikant wel eens overkomen zijn. Je merkt dat mensen dingen horen in een preek die je niet gezegd hebt. Dat ze thema's benoemen die helemaal niet aan de orde waren of conclusies trekken die zelfs haaks staan op wat jij bedoelde te zeggen. Het gebeurt ook dat de één op een preek of een gedeelte daarvan heel positief reageert, terwijl een ander het helemaal niets vindt.

Meer aandacht voor de hoorder

Mensen luisteren blijkbaar verschillend en horen verschillende dingen. Hoe komt dat? Waarom vindt de ene hoorder dít de centrale gedachte van de preek en heeft een ander iets heel anders gehoord? Waarom voelt de één zich aangesproken en reageert de ander geïrriteerd?

Over het horen van preken is niet zoveel bekend. Weliswaar is in de homiletiek (preekkunde) altijd veel nagedacht over preken, maar de aandacht ging lange tijd vooral uit naar de aard van de prediking (wat *is* nu eigenlijk prediking?) en naar de prediker. Eigenlijk is de hoorder lang buiten het blikveld geweest. In de jaren '70 van de vorige eeuw heeft zich een wending binnen de homiletiek (en de praktische theologie in het algemeen) voltrokken, waardoor de hoorder meer centraal is komen te staan. Vreemd genoeg heeft dat relatief weinig empirisch onderzoek opgeleverd. Pas de laatste jaren wordt opnieuw geprobeerd om duidelijk te krijgen hoe mensen luisteren en wat er gebeurt tijdens het proces van horen en interpreteren. Mijn onderzoek heeft hieraan een bijdrage willen leveren. De rol van de psychologische eigenschappen van de hoorders stond centraal. De kernvraag was wat de relatie is tussen het godsbeeld, de persoonlijkheid, en de stemming van hoorders, en de betekenis die de preek voor hen krijgt. In het vervolg van dit

hoofdstuk komen theoretische achtergronden van de begrippen horen, persoonlijkheid, godsbeeld en stemming aan de orde. Ook worden de opzet en uitvoering van het empirische onderzoek beschreven.

De psyche van de hoorder

Horen is meer dan de fysieke waarneming van geluidstrillingen. Horen is verstaan, interpreteren, en betekenis geven. Tijdens het luisteren naar een preek proberen mensen te begrijpen wat de dingen die gezegd worden, betekenen. Vooral willen ze ontdekken wat deze dingen voor hén betekenen. In dit proces van betekenis geven vindt een interactie plaats tussen de woorden van de preek en het interpretatiekader van de hoorder. De preek roept associaties, gevoelens, beelden en herinneringen op, maar wát een preek oproept, is ook afhankelijk van wat al 'in het hoofd zit' bij de hoorder. Allerlei ervaringen, herinneringen, ideeën en voorstellingen van de hoorder spelen op die manier mee in het verstaan van een preek en in de reactie op een preek.

Lea vertelt over een preek die haar heel boos maakte:

> *'De dominee zei: 'Als je nu eens iedere dag tien minuten met God praat.' En toen dacht ik: Nou, en als je dat dan gewoon niet kunt, omdat dat psychologisch niet lukt, omdat je te beschadigd bent? Ik weet niet, dat gaat zo met elkaar samen, de psyche en geloof en zo. En toen dacht ik: vertel dat dan ook, er zijn toch wel meer mensen die dat misschien niet lukt, die gewoon te verdrietig zijn of zo, of te veel hebben meegemaakt. Dan snap ik niet goed dat-ie dat zo kan zeggen. Dan denk ik: nuanceer dat dan.'*

Persoonlijkheid

Het citaat van Lea laat zien dat de persoonlijkheid van de hoorders een belangrijke rol speelt in het horen van de preek: wie mensen zelf zijn en wat zij hebben meegemaakt is een bepalende factor in het hoorproces. Binnen de psychologie worden meerdere lagen in het begrip 'persoonlijkheid' onderscheiden.[1] Allereerst heeft persoonlijkheid betrekking op de stabiele persoonlijkheidskenmerken en het temperament van mensen. Mensen kunnen van elkaar onderscheiden worden op grond van verschillende karaktertrekken. Zo is de één bijvoorbeeld meer extravert en de ander meer introvert, een derde blinkt uit omdat zij zo nauwgezet en consciëntieus is, terwijl een vierde uitgesproken lui is.

In de tweede plaats gaat het bij persoonlijkheid om de persoonlijkheidsstructuur. Dit is de kenmerkende manier van in-relatie-staan die iemand ontwikkeld heeft op grond van eerdere ervaringen, onder meer in interactie met de ouders en belangrijke anderen in de vroege jeugd. De persoonlijkheidsstructuur is een generalisatie van vroegere ervaringen die 'opgeslagen' zijn in 'eenheden' die uit drie componenten ontstaan: een beeld van het zelf, een beeld van de ander, en het affect dat de relatie tussen zelf en ander kenmerkt. Twee voorbeelden om dat te verduidelijken.

Een kleuter is gevallen en zit te huilen. Zijn moeder komt naar hem toe. Hij denkt: Mijn moeder is goed, want ze zorgt voor mij (beeld van de ander). Ik ben vast de moeite waard, want ze laat mij niet aan mijn lot over (beeld van het zelf). Wij houden van elkaar (verbindend affect).

De echtgenoot van Margreet houdt er een vriendin op na. Margreet denkt: Mijn man is slecht (beeld van de ander), ik haat hem om zijn overspel (verbindend affect). Maar misschien ben ik ook wel onaantrekkelijk en heeft zijn vriendin hem veel meer te bieden. Wat stel ik ook eigenlijk voor? (zelfbeeld).

Mensen zijn zich vaak niet bewust van de beelden die ze hebben van zichzelf en van anderen. Hun persoonlijkheidsstructuur is voor een groot deel onbewust, maar bepaalt wel hun huidige functioneren. Zo zal de kleuter uit het voorbeeld met vertrouwen in het leven staan, terwijl Margreet zich in relaties vaak de mindere voelt en zich daarom wat afwachtend en een beetje achterdochtig opstelt. De persoonlijkheidsstructuur krijgt namelijk gestalte in cognitieve schema's, in gedachten over jezelf en de wereld die fundamenteel van aard zijn. 'Ik ben minderwaardig' is bijvoorbeeld zo'n cognitief schema.

Een laatste aspect van persoonlijkheid is de identiteit, waarbij het gaat om de meest kernachtige zaken van het zelfverstaan. Bepaalde aspecten kunnen mensen niet missen, anders zouden zij zichzelf niet meer zijn, en die aspecten vormen de identiteit. De identiteit kan op het spoor gekomen worden via het levensverhaal van mensen, door te vragen: 'Wie ben je? Hoe ben je de persoon geworden die je nu bent?' In hun antwoord geven mensen betekenis aan hun leven door de verschillende gebeurtenissen zo te vertellen, dat er een eenheid ontstaat en verleden, heden, en toekomst met elkaar verbonden worden. Hoogte- en dieptepunten, begin-, eind- en keerpunten worden een betekenisvol geheel door de manier van vertellen en door het vertellen zelf. Vaak melden mensen een bepaalde ontwikkeling of doel in hun leven en levensverhaal.

Godsbeeld

Naast persoonlijkheid is het godsbeeld een belangrijke factor in het horen van de preek. Met het godsbeeld bedoelen we God zoals Hij door mensen persoonlijk gezien en ervaren wordt. Inzicht in het godsbeeld geeft de vraag: 'Wie is God voor jou?' Het antwoord op deze vraag hoeft niet noodzakelijkerwijs samen te vallen met God zoals Hij geleerd en verkondigd wordt in de kerk of elders. Het godsbeeld weerspiegelt het totaal aan ervaringen die mensen hebben in relatie tot God en is dan ook een centraal element in het geloofsleven. Het laat onder meer zien Wie de God is tot Wie mensen bidden, op Wie zij hopen, of van Wie zij zich afkeren.

Het godsbeeld heeft een affectief element: mensen hebben persoonlijke ervaringen in relatie tot God die verbonden zijn met emoties of gevoelens. Deze ervaringen en gevoelens hangen vaak ook samen met de persoonlijkheidsstructuur van mensen.

> *Willekes ouders hanteerden een strenge opvoeding. Zij maakten de dienst uit en vertelden hun dochter dat zij niets in te brengen had dan lege briefjes. Willeke kon het nooit goed doen: 'Ondankbaar nest!' Ze was bang voor haar ouders. Voor God is ze ook bang. Ze heeft voortdurend het gevoel dat ze tekort schiet en niet genoeg dankbaarheid ervaart naar God toe.*

Het godsbeeld heeft ook een cognitief element. Mensen hebben opvattingen en gedachten over God. Deze cognities over God zijn ontleend aan wat iemand hoort en leest over God binnen het gezin, de kerk en de sociaal-culturele omgeving. Het godsbeeld is dus niet puur subjectief, maar heeft ook een meer objectief element, aangezien mensen zich eigen maken wat van buitenaf tot hen komt. Tussen het affectieve en cognitieve element van het godsbeeld bestaat interactie. Wat je denkt over God, heeft invloed op je gevoelens. Tegelijkertijd bepalen je gevoelens ook je cognities. Vaak functioneren gevoelens als een filter in het proces waarin mensen zich bepaalde cognities eigen maken en spelen zij een selectieve rol. Wie bijvoorbeeld bang is voor God en zich tekort voelt schieten, zoals Willeke, vallen in de Bijbel vooral die passages op, waarin God naar voren komt als Iemand Die een misstap niet door de vingers kan zien, maar de zonde straft. Het voorbeeld van Willeke maakt ook duidelijk dat het godsbeeld nauw samenhangt met het levensverhaal en psychisch functioneren.[2]

Stemming
Een derde factor in het horen van de preek is de stemming van de luisteraars. Psychologisch onderzoek heeft aangetoond dat stemming van invloed is op het verwerken van informatie en het horen van de preek kan als een vorm van informatieverwerking worden opgevat. Depressieve mensen blijken minder goed in staat om informatie te verwerken en hebben de neiging om zich vooral te richten op negatieve, sombere informatie, waarbij ze zichzelf de schuld geven van het negatieve. Informatie die negatief van toon is, en dus in overeenstemming met hun gemoedstoestand, herinneren zij zich beter dan positieve informatie. Angst daarentegen heeft niet zozeer invloed op herinnering als wel op aandacht. Angstige mensen zijn meer gericht op potentiële dreiging dan niet-angstige mensen.[3]

Opzet van het onderzoek
Het empirisch onderzoek bestond uit twee delen: een kwantitatief deel, waarin een grote groep mensen bevraagd werd met behulp van vragenlijsten, en een kwalitatief deel, waarin met een klein aantal mensen een interview gehouden werd. De antwoorden van de vragenlijsten bestonden uit cijfers (1 = helemaal niet mee eens, 5 = helemaal wel mee eens) waarop statistische analyses uitgevoerd konden worden. De interviews zijn geanalyseerd door een zogenaamde inhoudsanalyse.

Er zijn vier vragenlijsten afgenomen. De eerste vragenlijst had betrekking op de preek. Mensen kregen vragen voorgelegd over hun gedachten en gevoelens tijdens één specifieke preek, en naar hun mening over die preek (zie voor voorbeelden bij de vragen hst. 3). Daarnaast werd hen gevraagd welke thema's aan de orde waren in de preek en wat zij over God hoorden in de preek. Ten slotte kregen zij vragen over hun visie op en waardering van de predikant, hun opvatting van preken in het algemeen, en werd gevraagd naar wat volgens hen kenmerkend was voor de theologie van de gemeente. Bijna alle vragen waren meerkeuzevragen.

Met de *Vragenlijst Godsbeeld (VGB)*[4] zijn de gemeenteleden bevraagd over de gevoelens die zij ervaren in relatie tot God. Drie clusters van gevoelens werden uitgevraagd, namelijk positieve gevoelens zoals liefde en geborgenheid, gevoelens van angst (zoals angst om afgewezen te worden), en gevoelens verbonden met boosheid, bijvoorbeeld teleurstelling. Ook werd hen gevraagd

in hoeverre zij het handelen van God zagen als ondersteunend ('God leidt mij'), heersend en straffend ('God oefent macht uit'), of passief zagen ('God laat mensen aan zichzelf over').

De persoonlijkheid van hoorders is in kaart gebracht met behulp van de NEO-FFI vragenlijst.[5] Deze vragenlijst onderzoekt vijf persoonlijkheidsfactoren, namelijk Neuroticisme, Extraversie, Openheid voor Ervaringen, Altruïsme, en Consciëntieusheid.

Neuroticisme heeft betrekking op emotionele instabiliteit. Mensen die hierop hoog scoren, hebben vaak last van een chronische negatieve stemming en voelen zich gestrest, angstig, boos, beschaamd, en/of schuldig. Mensen met een lage Neuroticismescore zijn emotioneel stabiel en niet snel van hun stuk te brengen. Extraverte personen hebben graag mensen om zich heen, zijn spraakzaam en optimistisch, en maken graag plezier. Introverte mensen zijn meer gereserveerd, rustiger, en meer op zichzelf. Dit betekent niet per definitie dat zij zich ongelukkig voelen. Openheid voor ervaringen wordt gekenmerkt door een voorkeur voor nieuwe dingen, een sterke verbeelding, intellectuele nieuwsgierigheid, sensitiviteit voor het esthetische domein, en een onafhankelijk oordeel. Mensen die hier laag op scoren zijn niet snel in voor nieuwe ideeën of alternatieve waarden, maar houden het liever bij het oude. Altruïsme weerspiegelt een gerichtheid op de ervaringen, behoeften en belangen van anderen. Altruïstische mensen zijn aardig, behulpzaam, betrouwbaar en vergevend. Te altruïstische personen lopen het risico dat anderen misbruik van hen maken en hen onder de voet lopen. Wie laag scoort op Altruïsme is meer egocentrisch en denkt eerder competitief dan coöperatief. De factor Consciëntieusheid laat zien in hoeverre mensen georganiseerd zijn, zichzelf controleren, gemotiveerd zijn om hun doel te bereiken en volhouden. Hardwerkende en punctuele personen scoren hoog op deze factor. Minder consciëntieuze personen zijn meer relaxed en hebben minder de behoefte om een situatie volledig in de hand te houden.

De stemming van de hoorders is onderzocht met de PANAS (Positive and Negative Affect Schedule).[6] Positief affect heeft betrekking op de mate waarin iemand zich enthousiast, actief, energiek en alert voelt en betrokken is op zijn of haar omgeving. Negatief affect bestaat uit gevoelens van schuld, angst, vijandigheid, zenuwachtigheid, boosheid en afkeer.

Met zeven mensen is een diepte-interview gehouden. De deelnemers kregen open vragen voorgelegd, waarna een zo open mogelijk gesprek ontstond, zodat de deelnemers alle ruimte kregen om hun eigen verhaal en hun eigen ervaring ter sprake te brengen. Ieder interview begon met de vraag: 'Wie bent u?' Vervolgens

werd ook gevraagd wie God voor hen was en hoe ze God ervoeren, en wat ze gehoord hadden in en ervaren tijdens de preek. De interviewdeelnemers kregen aanvullende vragenlijsten voorgelegd om hun persoonlijkheidsstructuur en kenmerkende cognitieve schema's in beeld te brengen.

Uitvoering van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd binnen drie gemeenten die onderdeel zijn van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Twee gemeenten zijn te lokaliseren in het midden van de kerk: gemeenteleden uit een dorp waar hervormden en gereformeerden al jarenlang 'Samen op Weg' gingen, deden mee, evenals een groep kerkgangers die wekelijks te vinden zijn in de protestantse (gefuseerde) wijkkerk van een provinciestad. Daarnaast heeft een gemeente die behoort tot de Gereformeerde Bond deelgenomen aan het onderzoek. De Gereformeerde Bond is een vereniging binnen de kerk die de kerk 'wil herinneren aan haar eigen belijdenis en aan de noodzaak te leven uit de inhoud van deze belijdenis', aldus zijn website.[7] De kerkdiensten in Gereformeerde Bondsgemeenten hebben een sobere liturgie, zodat de prediking alle aandacht krijgt. In de prediking gaat het vooral om Christusverkondiging, om bijbeluitleg in de traditie van de Reformatie gericht op het geestelijk leven van de hoorders. De prediking wordt vanouds gekenmerkt door een bevindelijke of piëtistische inslag.

De keuze voor de twee genoemde typen gemeenten is gemotiveerd door de verwachting dat er verschillen bestaan in het gewicht dat gemeenteleden toekennen aan de preek. Naarmate dit gewicht groter is, zullen hoorders minder ruimte of vrijheid ervaren voor interpretatie en betekenisgeving. Het ligt voor de hand dat de preek voor hoorders uit de Gereformeerde Bondsgemeente meer van belang is dan voor de andere hoorders. Dit is ook empirisch onderzocht (zie hoofdstuk 3).

De gemeenten zijn geselecteerd op grond van hun grootte: we moesten kunnen rekenen op voldoende respons. In eerste instantie is het onderzoek gehouden in twee gemeenten tijdens de adventstijd. Helaas waren er in één gemeente onvoldoende deelnemers. Daarom is in de veertigdagentijd (lijdenstijd) het onderzoek herhaald. De gemeenteleden konden na afloop van één specifieke kerkdienst bij de uitgang een envelop meenemen, thuis invullen, en per post terugsturen. In alle drie de kerkdiensten ging een mannelijke predikant voor.

In totaal hebben 201 personen de vragenlijsten ingevuld, 98 mannen en 95 vrouwen (8 personen niet bekend). De meerderheid behoorde tot één van de gemeenten uit het midden van de kerk (116 personen), de minderheid (83 mensen) tot de Gereformeerde Bondsgemeente. De gemiddelde leeftijd was 53 jaar. De jongste deelnemer was 22 jaar en de oudste 85. De meeste mensen waren hoog opgeleid: 49% had minimaal HBO afgerond. 20% was laag opgeleid (ten hoogste LBO of daaraan gelijkwaardig), 27% had een gemiddeld opleidingsniveau (van mavo/vmbo-tl tot MBO). Driekwart van de respondenten uit de Gereformeerde Bondsgemeente ging twee maal per zondag naar de kerk, een kwart deed dat eens per zondag. Van de leden van de andere gemeenten bezocht 4% elke zondag twee diensten, 64% één dienst per zondag, 21% ging eens per twee weken naar de kerk en de overigen minder vaak.

Wat persoonlijkheid betreft, week de groep respondenten niet af van de Nederlandse bevolking in het algemeen. Gemiddeld genomen waren er ook geen verschillen in persoonlijkheid tussen de respondenten uit de twee typen gemeenten. Het gemiddelde godsbeeld van beide groepen kwam overeen met het godsbeeld dat kenmerkend is voor beide typen. Dit betekent dat de 201 gemeenteleden die meegedaan hebben aan het onderzoek een representatieve steekproef vormen als het gaat om godsbeeld en persoonlijkheid. Uiteraard zijn zij niet representatief voor alle gelovigen in Nederland of voor alle gemeenten binnen de Protestantse Kerk, daarvoor is hun aantal te klein.

Luisterervaringen van zeven hoorders

De mensen die meegewerkt hebben aan een interview zijn benaderd op advies van de predikant. Aan de predikant is gevraagd om namen te noemen van mensen die in moeilijke of verdrietige omstandigheden verkeerden. Juist omdat deze mensen kwetsbaar zijn tijdens een preek is het belangrijk om te weten hoe zij luisteren en wat zij horen. In de drie gemeenten zijn steeds twee personen geïnterviewd. In de voorbereidingsfase van het onderzoek is ook een aantal interviews gehouden. Eén daarvan is meegenomen in de analyses, zodat het totaal aantal geïnterviewde personen uitkomt op zeven. In het volgende hoofdstuk vertellen deze mensen hoe zij luisteren naar de preek.

Lea

Lea is een leuke jonge vrouw van een jaar of 30. Ze is getrouwd met Marco en moeder van twee kinderen. Ze werkt als verpleegkundige in een bejaardenhuis. Ze vertelt dat ze altijd erg gericht is geweest op relaties met anderen. Ze vraagt zich af of er wel genoeg ruimte was voor haar zelf:

'Ja, wie ben ik eigenlijk? Ik denk altijd wel aan anderen, maar wat vind ik zelf belangrijk? En wie zorgt er eigenlijk voor mij?'

Als persoon is Lea op het eerste gezicht een vrolijk iemand, zegt ze: in voor gezelligheid, voor contact met mensen en plezier. Toch heeft ze ergens ook een heel serieus stuk en denkt ze na over het leven. Ze wil daar ook met anderen over praten, maar vindt dat tegelijk ook moeilijk. 'Ik merk dat ik altijd heel erg heb gedaan alsof ik altijd heel vrolijk was, terwijl ik me dat niet voelde…'. Nog steeds heeft ze de neiging om anders te reageren dan ze zich voelt. 'Dat is dan toch meer een soort schijn of zo'. Lea loopt op deze manier vast in haar emoties, ze wordt er onrustig en warrig van en heeft haar gevoelens niet onder controle. Op de vraag of ze hier ook een aanleiding voor ziet, begint ze te huilen. Ze vertelt dat haar moeder invalide is geraakt door een verkeersongeval toen ze klein was. Ze wist niet goed hoe ze daarmee om moest gaan, heeft haar moeite weggestopt en probeerde lief en behulpzaam te zijn.

'En dat is nog steeds zo, als er iets niet goed gaat denk ik: Kom op, knop om, doe net alsof het er niet is, of voel gewoon niet, gewoon doorgaan.'

Wie is God voor Lea, hoe ervaart zij God?

'Voor mij is God iemand die met open armen op mij wacht en die geduldig is. Maar soms denk ik dat God mij gewoon een beetje laat tobben, je weet wel, met wat er vroeger is gebeurd, en dat ik nog steeds vastloop in m'n gevoel.'

Geloof is moeilijk. Lea verlangt naar meer zekerheid. Ze is op zoek naar ervaring, 'iets van een emotie, waar je je in herkent', bijvoorbeeld de emotie

'van dat je graag dicht bij God zou willen zijn, maar het niet merkt. Ik kan me niet helemaal aan God overgeven, dat lukt niet, ik ben bang dat dit me teveel uit mijn evenwicht zal brengen.'

Lea denkt dat God dat wel begrijpt. Aan de andere kant brengt het ook iets van leegte met zich mee:

'Op het moment dat je je dan rot voelt of verdrietig of eenzaam -

want ja, je voelt je wel vaak eenzaam of zo - dan denk je: ja, nou ja, God is wel Degene Die dat kan vullen in je leven…'.

Lea verlangt naar een persoonlijke relatie met God en naar perfectie in de relatie met God en met anderen. Het liefst zou ze met een aureoolte om haar hoofd over straat lopen, 'zo van: ik heb God bij me, Hij gaat met me mee, ik weet zeker dat Hij er altijd voor me is.' Ergens wil ze dat God met haar leven verweven is, maar tegelijk zet ze Hem soms 'achter een soort deurtje', plaatst ze Hem erbuiten. Ze voelt zich soms als een puber die er gewoon geen zin in heeft en liever wil knorren. Onbewust ervaart ze dat ze altijd vrolijk moet zijn als je in God gelooft. Als kind was ze vrolijk en optimistisch door God, en ze kon niet begrijpen dat ze zich verdrietig voelde terwijl ze in God geloofde. Ze weet wel dat haar koppeling tussen God en vrolijk zijn niet klopt, maar haar gevoel overstemt hierin haar verstand.

De preek die Lea hoorde, ging over 'een kind van God zijn' (n.a.v. 1 Joh. 3:2-3) en wat als je daar dan niet zo zeker van bent. In de vragenlijst schrijft ze:

'Wat mij het meest heeft aangesproken in de preek is dat je een kind van God bent, wat je gevoel ook zegt. Dat het Gods wens is je dit duidelijk te maken en je niet in het onzekere wil laten daarover. Als je twijfelt vraag het dan, net zo vaak totdat je Hem zelf dit tegen je hoort zeggen.'

Ze vertelt daarbij:

'En toen dacht ik: Oké, dat is echt iets voor mij, dat weet ik ook niet zo goed. Maar dan denk ik eigenlijk: ik vind dat moeilijk, ook omdat ik niet goed weet wat dat losmaakt, omdat dat zo gevoelig ligt. En ja, je moet wel gewoon door. Dus dan neem ik het wel mee, ik snap wat-ie bedoelt, ik vind het echt goed, en het raakt me dan ook echt, maar ik denk: o, ik weet het nu al, het wordt een drukke week, en dat lukt niet. Dus dan baal je eigenlijk, je voelt je onmacht, maar je voelt ook het verlangen.'

Lea interpreteert een kind van God zijn in termen van eenheid, volmaaktheid, en nabijheid.

'Ik heb een soort plaatje van: ik en God, wij zijn gewoon onafscheidelijk of zo, ik weet niet hoe ik dat moet zeggen. Maar dat ziet er dan uit van, dan moet ik er zeker iedere dag mee bezig zijn, ik moet wat milder zijn, gewoon, in de praktische dingen, niet zo snel geïrriteerd zijn in de auto, en met Marco gewoon geduld hebben als hij niet gelijk snapt wat ik bedoel, enne… Dat je daarin echt als persoon verandert, dat denk ik dan. Maar je weet niet - ja, dat vond ik dan wel weer gaaf - in die tekst staat: je weet niet wat dat is. Ja, dat interpreteerde ik dan zo

van: hoe ben je dan? Je bent misschien wel op een bepaalde manier volmaakt, maar doordat God naar je kijkt op die manier. Maar je zal nog wel die oneffenheden houden. Dus toen dacht ik: ja, dat gaf me ergens wel rust, dat ik denk: je kan dus gewoon komen, maar weet je, aan de andere kant ook weer zoveel rust, dat ik dacht van: ja, laat ook gewoon dan maar. 't Is wel goed zoals het is, want God snapt het toch wel, en volmaakt wordt het toch niet.'

Lea herinnert zich dat het in de preek ook ging over 'hoe God wil dat je worden zal'. God wil dat je tot je bestemming komt, en dat je geen genoegen neemt met hoe het nu is. Lea verbindt tot haar bestemming komen met overgave aan God, met actief zijn in haar omgeving en dingen voor anderen en in de kerk doen. Verder heeft het te maken met haar identiteit en eigenheid. Dit vindt ze moeilijk:

'Want dat gaat dan ook over een stukje acceptatie. En als ik dan bij mezelf blijf, ja, ik weet eigenlijk niet goed wat ik daar dan mee bedoel. En dat is hetzelfde warrige wat ik sowieso heb, met persoonlijk geloof, of met een relatie met God, of een persoonlijke relatie. Dat is dan ook dat stukje wat ik dan niet goed weet, maar wat ik wel... wat nog niet helemaal voltooid is, of nog niet volkomen is. Misschien juist doordat ik de onvolkomenheid er niet in wil zien, want dat weet ik niet'

2. Horen is relaties leggen

Wat doen hoorders als zij een preek beluisteren? De interviews geven meer inzicht in het proces van horen en het geven en vinden van betekenis. Horen blijkt gekenmerkt te worden door *relaties leggen*. Mensen zijn op zoek naar verbindingen tussen de preek en hun eigen leven. Zij vragen zich af wat de preek te maken heeft met het hier en nu en wat het gehoorde te zeggen heeft voor hun eigen situatie.

Drie bewegingen
In dit proces van relateren en verbinden zijn verschillende episodes of bewegingen te onderscheiden. Op bepaalde momenten zijn hoorders vooral bezig met de preek. Deze beweging noemen we *focussen*. Op andere momenten staat de verbinding tussen de preek en hun eigen leefwereld en belevingswereld centraal. Hoorders lijken een gesprek met zichzelf te voeren over de betekenis van de preek voor hun eigen context, daarom noemen we deze episode *dialogiseren*. Ten slotte richten de hoorders zich op hun eigen leven en proberen zij consequenties te trekken voor hun eigen situatie. Op deze manier *actualiseren* zij de betekenis van de preek in hun eigen context. In tabel 1 is het proces van betekenis geven en de verschillende episodes schematisch weergegeven.

Tabel 1: Proces van betekenis geven

Proces van horen en betekenis geven en de verschillende episodes		Beweging
- Relaties leggen	'Wat heeft het met mij te maken?' 'Wat is de link met het hier en nu?'	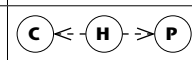
- Focussen	'Waar ging de preek over?' 'Wat was de kern van de preek?'	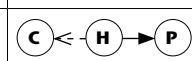
- Dialogiseren	'Wat vind ik daarvan?' 'Wat voel ik erbij?' 'Zijn er parallellen met mijn eigen leven?'	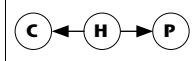
- Actualiseren	'Wat betekent de preek voor mijn eigen situatie?' 'Wat zijn de implicaties voor mijn eigen leven?'	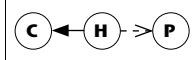 H= hoorder, P = preek, C = context

Focussen

De eerste beweging gaat van de hoorder naar de preek. Hoorders vragen zich af waar de preek nu precies over gaat en concentreren zich op de inhoud van de preek. Soms brengen ze expliciet onder woorden wat volgens hen het belangrijkste van de preek is.

> *Mark: 'In ieder geval was dat volgens mij de kern, dat was de kern van de preek.'*

Soms doen ze dat meer impliciet, door hun waardering of gevoelens bij een bepaald element van de preek uit te spreken.

> *Peter: Over die reiniging, dat vond ik heel mooi, wat-ie over die reiniging zei.*
>
> *Interviewer: Ja? Wat zei hij daar ook alweer van?*
>
> *Peter: Nou, laten we zeggen, dat dat eigenlijk vanzelf... Als je in God gelooft, hè, dat je je leven zo inricht dat die reiniging als het ware vanzelf gaat. Dat dat eigenlijk de reiniging is, hè. Ja. Dat vond ik wel mooi, dat vond ik heel mooi zelfs. Ja.*

'Dat vond ik heel mooi' betekent hier: 'Dat is heel belangrijk voor mij, dit is waar het om gaat, dit is de kern – de kern van mijn geloof en van de preek.'

Dialogiseren

Interactie tussen de preek en de eigen leefwereld kenmerkt het dialogiseren. Hoorders gaan heen en weer tussen wat zij gehoord hebben en hun eigen beleving en ervaring. Ze voeren een interne dialoog waarin ze zich afvragen wat ze erbij voelen en wat ze ervan vinden, en op zoek zijn naar parallellen tussen de preek en hun eigen leven.

Sara vertelt haar gedachten bij een adventspreek over David en Bathseba:

> *'Ja, maar dat vind ik ook wel moeilijk. Nou ja, David doet dus iets fouts, en dan wordt die Uria het slachtoffer ervan en God grijpt niet in, terwijl die dat in het Oude Testament toch wel vaak doet, en kan doen. En dat doet-ie dan niet. En waarom doet-ie dat niet zeg maar. En dan aan de andere kant, ja, wat je nu natuurlijk ook nog wel hebt, het zijn wel mensen die verkeerde beslissingen nemen. Het is een beetje stom om dan te zeggen van: ja maar, dan moet God het maar weer goed maken. Want ja, het is natuurlijk wel de mens die het dan fout doet.'*

Janet denkt na over de rol van Bathseba in het overspel.

> *'Ja, dat vind ik dan heel moeilijk, want wat de dominee ook zei, het was misschien wel met opzet dat hij haar kon zien, weet je. Maar aan de andere kant, ja, dat zijn toch dingen, dat kan je wel overkomen.*

Dus op zichzelf vond ik het veel erger dat die man... Zij was veel eerlijker als David. En die man van haar, die was zo trouw aan David, die ging niet naar huis. Dat vond ik zo goed, hè. En met haar, ja, dan denk ik van… Ja, ik kan niet zeggen van: o, vreselijk dat ze dat gedaan heeft. Maar ik bedoel, het was niet haar bedoeling dat haar man dood zou gaan. Hè? Maar het is wel gebeurd. Maar ik denk dat David daar natuurlijk ook heel erg, die had daar natuurlijk een heel erg grote rol in, hè. Maar zij, ja, ik vind het best wel heel moeilijk om daar wat van te zeggen, maar ik voel het nog niet zo dat… Het klopt natuurlijk niet, maar aan de andere kant, het gebeurde toch. Ik, ja, hoe moet ik dat zeggen, ik denk niet meer: o, wat heeft die vrouw nou wat verschrikkelijks gedaan, dat niet. Het was (zo zijn wij mensen), het was voor haar natuurlijk ook nog een hele eer dat die koning eh, dat ze bij die koning kwam, als vrouw. Ik denk dat ze dat misschien wel zo gevonden heeft. Want ze is er natuurlijk wel vrijwillig heen gegaan. Ze had ook kunnen zeggen: ik doe het niet, hè? Want ik denk, dat is dan heel wat anders, maar mijn ex-schoonzoon, die ging wel eens met een andere vrouw. En dat wist mijn dochter wel, maar ze was zo stapelgek op 'm, ze heeft dat altijd genomen. En toen is hij een keer met de vrouw van zijn vriend naar bed geweest. En toen dacht die vriend: ik krijg 'm wel. Ik ga met Esther. Maar daar was Esther niet van gediend, die prakkiseerde daar niet over.'

Janet vindt het moeilijk om haar mening over Bathseba helder te krijgen en ze voert een uitvoerige dialoog. Pas wanneer ze een verbinding kan leggen met haar eigen leven en een punt van overeenstemming vindt met betrekking tot haar dochter worden de zaken helder. Haar dochter gaat als een voorbeeld voor Bathseba fungeren en Janet komt tot een duidelijke interpretatie, die cursief is weergegeven in het citaat. *Herkenning* en *identificatie* spelen dus een belangrijke rol in het dialogiseren. Janet benoemt dit ook:

> *'Natuurlijk zet dat me allemaal weer aan het denken. Dan gaat er weer zoveel door me heen, dat komt, het betrekt je wel in je eigen leven weer, het komt wel heel dichtbij weer.'*

Andere hoorders geven eveneens blijk van herkenning in hun eigen leven.

> *Lea: 'Toen dacht ik: Oké, dat is echt iets voor mij.'*
> *Peter: 'Daar zit zoveel herkenning in…'*

Actualiseren

Tijdens het actualiseren concentreren de hoorders zich op hun eigen leven. Ze zoeken naar implicaties: wat betekent dit nu voor mijn leven? Ze passen het gehoorde toe op zichzelf en maken op die manier de boodschap van de preek concreet in hun eigen context.

> *Mark: 'Dat was een soort bevestiging, dat er dus een duivel in deze wereld werkt, maar ook dat God sterker is dan de duivel. En ook al maakt die duivel je het leven moeilijk: Hij overwint. Dat is het enige wat duidelijk is, was. En dan denk ik (want dat spreekt me dan aan): ja, er kan van alles gebeuren in je leven. Maar eh… God heeft altijd de eindregie.'*
> *'Ik zat op het puntje van m'n stoel, en ik begreep wat hij zei, ik kon daar wat mee. Ik kwam als een ander mens uit de kerk.'*

Mark ontvangt bevestiging en zekerheid omdat de preek betekenis geeft aan zijn situatie, waardoor hij uitzicht en vertrouwen krijgt. Hij ontvangt nieuw perspectief en kijkt anders naar zijn eigen leven, omdat hij weet dat God de eindregie heeft. Henry spreekt ook over een nieuw perspectief:

> *'Ik bedoel, als je een opdracht meekrijgt als het ware, dat kan in de vorm van een bemoediging, omdat je ergens een opening ziet, en je denkt: ja, daar kan ik wat mee.'*

Hoorders rapporteren niet alleen veranderingen in hun denken en voelen, maar benoemen ook gevolgen voor hun handelen. Ze zijn op zoek naar de betekenis van de preek voor hun doen en

laten. Lea noemt dat haar 'concrete aandachtspuntje', waar ze de komende week mee aan de slag moet. Andere hoorders vertellen ook over de implicaties die de preek heeft voor hun gedrag:

Janet: Ik zeg altijd tegen mijn man als we 's zondags thuis komen, en we hebben een mooie preek gehoord: Ja, maar nu moeten we er wat mee gaan doen.'
'In elke preek voel ik: Dit zou anders moeten, en dat…'
Henry: 'Je hebt ook wel eens preken erbij, die zijn zo aansprekend, omdat ik daar dan echt iets in hoor waarmee je als mens ook iets kan, nu. Ik denk dat je vooral naar de kerk gaat om naar aanleiding van het verhaal uit de bijbel de link door te trekken naar nu, dat je een opdracht meekrijgt.'

Het is opvallend dat hoorders uit beide typen gemeenten op zoek zijn naar verbindingen met het eigen leven en naar manieren waarop de implicaties van de preek concreet gestalte krijgen in de eigen situatie. In het geval van de hoorders uit de Gereformeerde Bondsgemeente past het bij het type prediking, die vanouds een duidelijke 'toepassing' bevat (hoewel deze toepassing vaak betrekking heeft op de relatie met God en de hoorders hier op zoek zijn naar implicaties voor alle relaties die hun leven kenmerken). Echter, ook de gemeenteleden uit het midden van de Protestantse Kerk, waarin de link met het eigen leven niet altijd zo expliciet verwoord wordt, houden zich uitvoerig bezig met actualiseren en stellen zich de vraag: 'Wat betekent dit voor mijn leven? Wat kan ik hiermee? Wat moet ik hiermee?'

Consequenties voor de preek

Horen als relaties leggen, als proces van betekenisgeving waarin focussen, dialogiseren en actualiseren elkaar afwisselen, heeft consequenties voor de manier van preken. Deze worden met name in hoofdstuk 10 uitgewerkt. In het volgende hoofdstuk zullen de onderzoeksdeelnemers eerst duidelijk maken wanneer een preek voor hen betekenis heeft. Welke aspecten kenmerken een betekenisvolle preek?

Henry

Henry is een jonge man die geen werk, geen partner, en geen eigen huis heeft. Hij woont bij zijn moeder en voelt zich verantwoordelijk voor haar, sinds een hartaanval een einde aan het leven van zijn vader heeft gemaakt. Hij vindt dit moeilijk en zou graag willen dat het anders was 'maar zo is het leven, je hebt er geen grip op.'

Henry omschrijft zichzelf als betrouwbaar, zorgzaam, en gericht op anderen. Hij vindt zichzelf ook gevoelig, een beetje verlegen, wat onzeker en pessimistisch. Dat hij steeds wordt afgewezen bij sollicitaties maakt de situatie er niet beter op, temeer omdat hij iemand is die verlangt naar erkenning en bevestiging, zegt hij.

Henry wil graag een baan waarmee hij anderen kan helpen en waarvan hij denkt

'dat God daar z'n goedkeuring aan geeft. Ik bedoel, Hij heeft ons niet voor niks op de wereld gezet.'

God is voor Henry

'degene Die de wereld gemaakt heeft en daarmee dus ook mij gemaakt heeft. En Die in principe al mijn doen en laten ziet op deze aarde. En Die daar ook een mening over heeft. En Die mij ook stuurt in mijn gedachten, denk ik. Ik bedoel, we hebben misschien ook onze eigen mening en gedachten natuurlijk, we zijn geen machines, maar...'

Henry verwacht van God dat Hij hem laat zien welke weg hij moet gaan, maar omdat hij nog steeds geen werk heeft, vraagt hij zich soms af:

'Hoort-Ie me nou wel, of zit ik tegen het verkeerde deurtje te praten?'

Volgens Henry is de mensheid onvermijdelijk slecht:

'Als mens blijf je immer tekort schieten. Ook al doe je het met de beste bedoelingen, we blijven een beetje fout als het ware. Het lijkt wel of het al van tevoren bepaald wordt dat het een mission impossible is, zo van: dat gaat je toch niet lukken, ook al wil je dat.'

Jezus is voor Henry de Zoon van God. God heeft de mens Jezus

'als een soort voorbeeld in de wereld gezet, om te laten zien hoe het wel kan.'

Henry verbindt de centrale boodschap van de preek met zijn pessimistische visie op mens zijn.

'De essentie van de preek vond ik dus dat het verhaal weer verteld werd, dat Jezus zeg maar, hoe besloten werd dat-ie aan het kruis moest hangen, en dat-ie dus moest lijden voor ons mensen, omdat wij het niet goed doen. En dat Jezus aan het kruis zegt van: vergeef

ze nou maar, want ze zijn toch zo achterlijk dat ze niet weten wat ze doen.'

'Dus omdat wij slecht zijn – ook al willen we het goede doen, toch doen we het verkeerde – moest Jezus lijden.'

Henry vraagt zich af of het Gods plan was dat Jezus werd gekruisigd: was het al bepaald en wist God het al toen Hij Zijn Zoon zond, of niet? Hij vindt het moeilijk dat Jezus voor ons, en dus voor hem, werd gekruisigd. Dit betekent dat het al lang voordat hij geboren werd bekend was dat hij fouten zou maken, en 'het is niet erg gemakkelijk' om je eigen zwakheid toe te geven. Tegelijk betekent het dat hij niet langer verantwoordelijk is voor zijn eigen daden, zegt Henry. Hij voelde zich teleurgesteld door de preek:

'Uiteindelijk zal het ons niet lukken om het goede te doen.'

Henry is juist van mening dat een preek bemoedigend moet zijn en een bijdrage moet leveren om staande te blijven in de harde werkelijkheid. Deze bemoediging kan vorm krijgen in een bepaalde taak, een opdracht voor je leven. Henry had bij deze preek niet het gevoel dat hij zo'n opdracht ontving – het lijden en de kruisiging waren '100% negatief' voor hem.

3. Een betekenisvolle preek

Wanneer heeft een preek betekenis voor de hoorders? Wat noemen mensen een betekenisvolle preek? Om antwoord te krijgen op deze vragen, zijn de antwoorden (getallen van 1 t/m 5) die de respondenten hebben aangekruist op de vragenlijst geclusterd met behulp van een statistische analyse. Dit levert in totaal zeven indicatoren (of factoren) op die verschillende aspecten van een betekenisvolle preek laten zien. Deze factoren zijn weergegeven in tabel 2. Naarmate factoren lager in het lijstje vermeld staan, weerspiegelen ze een minder belangrijk aspect van een betekenisvolle preek.

Tabel 2: Factoren van betekenis

1. Relationele betekenis
2. Aandacht
3. Bekrachtiging
4. Schuld en schaamte
5. Angst
6. Iets doen voor anderen
7. Zinloosheid

Factoren van betekenis

Factor 1 is de belangrijkste en grootste factor. In deze factor zijn de items opgenomen die helemaal 'boven aan het lijstje' van de hoorders staan: van de meer dan zeventig items over de preek vinden de respondenten deze de belangrijkste.[1]

De betreffende items zijn opgenomen in tabel 3. Het blijkt dat in een betekenisvolle preek relatie een kernwoord is. We noemen deze hoofdfactor daarom 'relationele betekenis van de preek'. Mensen ervaren betekenis als zij een ontmoeting met God hebben tijdens de preek, Gods stem horen en Zijn aanwezigheid ervaren. Door de ontmoeting met God krijgen hoorders een gevoel van uitzicht tot over de grenzen van het leven heen en ontdekken ze het doel van hun leven. Een betekenisvolle preek heeft dus niet alleen betrekking op de relatie met God, maar ook op de diepste dingen van het menselijk bestaan en op existentiële vragen. Hoorders voelen zich aangesproken tot in de kern van hun eigen situatie.

Tabel 3: In een betekenisvolle preek staat de relatie met God centraal

- De preek gaf mij een gevoel van uitzicht, tot over de grenzen van het leven heen.
- Ik voelde me tijdens de preek verbonden met God.
- Voor mijn gevoel had ik tijdens de preek een ontmoeting met God.
- Ik kreeg het gevoel dat God tot mij sprak in de preek.
- Door de preek voelde ik mij dicht bij God.
- Tijdens de preek voelde ik dat God aanwezig was.
- Voor mijn gevoel maakte de preek duidelijk wat het doel van mijn leven is.
- In de preek kwamen de belangrijkste vragen van mijn leven aan de orde.
- Door de preek werd ik gemotiveerd om me te richten op God.
- Door de preek voelde ik me getroost.
- Door de preek werd ik geïnspireerd om bezig te zijn met het geloof (bijvoorbeeld door te lezen of te bidden).
- In de preek werd mij duidelijk wat God vraagt.
- Tijdens de preek had ik het gevoel: 'Dat is precies voor mij.'
- Door de preek werd mij duidelijk dat mijn fouten mij niet worden aangerekend.
- In de preek leerde ik iets over het christelijk geloof.
- In mijn beleving had de preek betrekking op wat er in mijn directe omgeving speelt.
- Tijdens de preek voelde ik me geïnspireerd.

De preek vraagt ook wat van de hoorders. Mensen ontdekken wat God met hen wil en voelen zich gemotiveerd om bezig te zijn met God en de dingen van het geloof. Ze ervaren iets van vergeving en voelen zich getroost. Het is opmerkelijk dat troost en inspiratie niet het eerste is waarvoor mensen in de kerk komen: het gaat hoorders niet om een fijn gevoel zonder meer, maar het is hen uitdrukkelijk om God te doen. Gevoelens als troost staan in het kader van de relatie met God.

De tweede factor van betekenis is *aandacht*. Degenen die hoog scoren op deze factor zijn aandachtige en geïnteresseerde luisteraars die zich geen moment vervelen tijdens de preek. De derde

factor laat zien dat hoorders zich sterk en bemoedigd voelen tijdens de preek. Echter, ook andere gevoelens zijn mogelijk: schuld en schaamte (4e factor), angst (5e factor) en zinloosheid (7e factor). Deze gevoelens zijn bij elkaar genomen in één grotere factor, die *negatieve betekenis van de preek* genoemd is. De zesde factor ten slotte duidt op handelingstendenties ten opzichte van anderen. Mensen die hoog scoren op deze factor zijn gemotiveerd om zich in te zetten voor de wereld en hun verantwoordelijkheden voor anderen te nemen.

De verschillende aspecten van een betekenisvolle preek hangen onderling samen. Zo is er een verband aanwezig tussen aandacht en een relationele betekenis: naarmate mensen aandachtiger luisteren, ervaren ze des te meer een ontmoeting met God en voelen ze zich aangesproken in de kern van hun bestaan. Er is ook een samenhang tussen een relationele betekenis en een negatieve betekenis. Blijkbaar kunnen mensen deze twee aspecten tegelijk ervaren en voelen ze zich zowel schuldig en beschaamd, alsook verzoend, bevrijd en getroost tijdens de preek.

Visie op prediking in het algemeen en op de predikant

In de enquête is niet alleen gevraagd naar ervaringen en gedachten over één specifieke preek, maar zijn ook items voorgelegd met betrekking tot prediking in het algemeen. Ook deze items zijn geclusterd, wat resulteerde in twee factoren. Factor 1 geeft het *belang van preken* aan. Mensen die hoog scoren op deze factor noemen de preek het belangrijkste onderdeel van de dienst en komen speciaal voor de preek naar de kerk. Factor 2 weerspiegelt een *theologische visie op preken*. De hoorders stellen God centraal en willen God ontmoeten en Zijn stem horen in de preek. Op beide factoren scoorden de hoorders uit de Gereformeerde Bondsgemeente gemiddeld genomen hoger dan de andere onderzoeksdeelnemers.

Wat de respondenten opmerken over hun waardering van de predikant en hun ervaringen met hem en zijn manier van preken is geclusterd in één factor. Mensen die hoog scoren op *een positieve attitude ten opzichte van de predikant* gaan graag bij deze predikant naar de kerk, hebben vertrouwen in de predikant, en waarderen zijn manier van preken. Ook hier hadden de respondenten uit de Gereformeerde Bondsgemeente een hogere gemiddelde score dan de anderen.

Wie ervaart welk aspect van betekenis?
In dit hoofdstuk zijn drie belangrijke aspecten van de betekenis van de preek naar voren gekomen: een relationele betekenis, een negatieve betekenis, en aandacht. Wanneer krijgt een preek een relationele betekenis voor hoorders? Wanneer luisteren mensen aandachtig? Welke hoorders ervaren vooral een negatieve preekbetekenis? Spelen het godsbeeld, de persoonlijkheid en de stemming van de hoorders ook een rol en hoe groot is die rol dan? In hoeverre hebben de visies op de prediking en de prediker invloed? Het volgende hoofdstuk geeft antwoord op deze vragen.

Sara

Sara is een jonge vrouw die zichzelf omschrijft als een nuchter en sociaal persoon met een brede interesse. Kleine dingetjes kunnen haar heel vrolijk maken, maar dat kan ook zomaar omslaan, zegt ze. Geloof is een leidraad voor haar, hoewel ze ook vindt dat ze er meer mee bezig zou moeten zijn. Het is voor haar een spanningsveld om iets van haar geloof te delen met mensen in de omgeving en dat niet op te dringen, maar er ook niet te gemakkelijk in te zijn.

God is Iets of Iemand Die alles ziet. Ze heeft eens een holistische ervaring gehad, die ze omschrijft als

> *'een gevoel van nabijheid van het een of 't ander', 'een of ander gelukzalig gevoel bij een landschap: d'r is iets, en het is mooi, zeg maar. Je voelt je compleet, er mist niks'.*

Ze heeft wel het idee dat ze 'ook' in de God van de Bijbel gelooft, maar vindt het moeilijk te geloven dat God mensen naar de hel zou sturen. Sara vindt dat God dat Zelf maar moet beslissen.

De kerkdienst vond ze wel heel mooi, prettig, en leuk. Ze was blij dat ze haar bed uit was gekomen en naar de kerk gegaan, maar ze voelde niet 'een aanwezigheid of zo'. De preek was goed. Sara hoorde ook een humoristische link met het heden: zoals er weer gevoetbald wordt na de winterstop, zo was het weer de tijd dat de koningen oorlog gingen voeren. Over God hoorde Sara niet veel meer dan dat 'het kwaad was in Gods ogen wat David gedaan had.' Ze vindt het moeilijk dat Uria het slachtoffer werd van Davids gedrag.

> *'En God grijpt niet in, terwijl Die dat in het Oude Testament toch wel vaak doet, en kan doen, en dat doet Hij dan niet'*

Aan de ene kant vraagt Sara zich af waarom God het liet gebeuren, maar aan de andere kant vindt ze dat het mensen zijn die verkeerde beslissingen nemen, 'en het is een beetje stom' om dan te zeggen dat God het maar weer goed moet maken.

> *'Wij maken de rotzooi, en Wie moet het opruimen, zeg maar?'*

Sara voelde zich tevreden toen ze de kerk uitging. Volgens haar hangt wat je bijblijft van een preek heel erg af van de dominee en van diens

> *'manier van vertellen. En dus ook dat je het heel dichtbij brengt, dus hier en nu… Ja, het is toch dan de manier van het zichtbaar maken of tastbaar maken… Ik vind het altijd fijn als de preek een link met het nu heeft, misschien ga je er niet gelijk iets mee doen, maar ik heb dat veel liever dan iets van: nou ja, als je maar gelooft, dan komt het allemaal wel goed…'*

Sara is van mening dat een kritische houding moet kunnen, en dat twijfel ook bij het geloof hoort.

4. Welke betekenis? De rol van godsbeeld en stemming

Centrale vraag in dit onderzoek is de relatie tussen de psychologische eigenschappen van de hoorders enerzijds en de betekenis van de preek anderzijds. In dit hoofdstuk richten we ons op de verschillende indicatoren of factoren van betekenis zoals die in het voorgaande hoofdstuk beschreven zijn. In het volgende hoofdstuk komt de inhoud van de betekenis aan de orde.

Voorspellers van betekenis

De relatie tussen de betekenis van de preek en het godsbeeld, de persoonlijkheid en de stemming van de hoorders (evenals hun visie op prediking en predikant en het type gemeente waartoe zij behoren) is onderzocht met een statistische analyse die kijkt in hoeverre een variabele de preekbetekenis voorspelt; dit wordt de verklaarde variantie genoemd. De proportie verklaarde variantie wordt uitgedrukt in een percentage. Hoe hoger dit percentage, des te belangrijker is de voorspeller. In onderstaande tabellen zijn per aspect van betekenis de verschillende voorspellers en bijbehorende proporties verklaarde variantie (percentages) weergegeven. De voorspellers zijn onafhankelijk van elkaar.

De relationele betekenis van de preek blijkt voor een aanzienlijk deel voorspeld te kunnen worden uit het godsbeeld en de stemming van de hoorders. Naarmate mensen Gods handelen meer als ondersteunend en helpend zien, horen ze vaker Gods stem tijdens de preek en ervaren ze uitzicht tot over de grenzen van het leven. De preek krijgt een steunende functie voor hen: de ontmoeting met God geeft nieuw perspectief, hoop en troost. Een tweede voorspeller zijn gevoelens van angst ten opzichte van God. Dit duidt erop dat de preek een woord van bevrijding en vergeving wordt voor mensen die zich bang en schuldig voelen. Zij horen dat hun fouten hen niet worden aangerekend. Een positieve attitude ten opzichte van de predikant is de derde voorspeller. Wie de predikant en zijn manier van preken meer waardeert, ervaart vaker of sterker een ontmoeting met God tijdens de preek.

Daarnaast spelen het type gemeente, het belang dat mensen aan de preek hechten, de perceptie van Gods handelen als

niet passief, en positief affect als maat van stemming een rol. Mensen die behoren tot de Gereformeerde Bondsgemeente, die hoog scoren op positieve gevoelens ten opzichte van God, die veel belang aan de preek hechten, die God als Iemand ervaren Die actief handelt en ingrijpt, en/of mensen die zich energiek en positief gestemd voelen, rapporteren vaker of sterker een relationele preekbetekenis.

Tabel 4: Voorspellers van relationele betekenis

Voorspellers van relationele betekenis		Proportie verklaarde variantie
Perceptie van Gods handelen als ondersteunend	(gb)	23%
Angst ten opzichte van God	(gb)	9%
Positieve attitude ten opzichte van predikant		6%
Type gemeente		5%
Positieve gevoelens tegenover God	(gb)	4%
Belang van de preek		3%
Passiviteit van God (negatieve relatie)	(gb)	2%
Positief affect	(st)	2%

gb=godsbeeld, st=stemming

In het voorgaande is een positief verband gelegd tussen angstige gevoelens in relatie tot God en de betekenis van de preek. Echter, er is ook een negatieve lijn: angst ten opzichte van God is de belangrijkste voorspeller van een *negatieve betekenis* van de preek. Naarmate het godsbeeld van mensen meer gekleurd wordt door angst en schuld, ervaren zij meer schuld, angst en zinloosheid tijdens de preek. Daarnaast speelt negatief affect een rol. Naarmate mensen meer nerveus, angstig, schuldig en boos gestemd zijn, ervaren zij de preek vaker of sterker op een negatieve manier. Dit impliceert dat mensen met depressieve of angstklachten eerder het risico lopen dat de preek een negatieve betekenis voor hen krijgt dan mensen zonder genoemde klachten.

Tabel 5: Voorspellers van negatieve betekenis

Voorspellers van negatieve betekenis		Proportie verklaarde variantie
Angst ten opzichte van God	(gb)	23%
Negatief affect	(st)	17%

gb=godsbeeld, st=stemming

De predikant speelt slechts een beperkte rol in het hoofdaspect van een betekenisvolle preek wanneer de psychologische eigenschappen van de hoorders in aanmerking worden genomen. Dit relativeert de centrale positie die in homiletische literatuur wel aan de predikant wordt toegeschreven. Het kan predikanten ook bevrijden van het gevoel dat 'het allemaal van hen afhangt'. Tegelijk is het niet zo dat de persoon van de predikant en zijn of haar manier van preken er helemaal niets toe doet. De attitude die hoorders hebben ten opzichte van de predikant is namelijk de belangrijkste voorspeller van de factor aandacht. Naarmate mensen positiever staan tegenover de predikant en diens preken, luisteren zij met meer aandacht. Daarnaast geldt dat hoe belangrijker mensen de preek vinden, des te aandachtiger zij luisteren. Ook is het zo dat aandacht verbonden is met een relationele betekenis van de preek (zie vorig hoofdstuk).

Tabel 6: Voorspellers van aandacht

Voorspellers van aandacht	Proportie verklaarde variantie
Positieve attitude ten opzichte van predikant	20%
Belang van de preek	8%

Als we kijken naar de totale proporties verklaarde variantie, blijkt dat de psychologische factor van groot belang is in het hoorproces. Zowel bij de relationele als bij de negatieve preekbetekenis wordt ongeveer 50% verklaard. Met andere woorden: de psyche van de hoorder voorspelt voor de helft welk type betekenis iemand zal vinden. Binnen empirisch onderzoek geldt dit als een relatief hoog percentage. Het stelt predikers voor de opgave om rekening te houden met de hoorder en zijn of haar psychologische eigenschappen. De psyche van de hoorder is dermate belangrijk dat een prediker er niet omheen kan. In het bijzonder mensen met psychische klachten lijken kwetsbaar te zijn, omdat de preek voor hen eerder een negatieve dan een positieve betekenis krijgt. Tegelijkertijd moet de psyche van de hoorder niet opgevat worden als een deterministische factor, waardoor alles bij voorbaat vastligt. Er is immers ook zo'n 50% onverklaarde variantie, wat aangeeft dat ook factoren die buiten beschouwing bleven in het onderzoek een rol spelen in de totstandkoming van betekenis.

Persoonlijkheid

Bij de opmerkzame lezer komt misschien de vraag op waar persoonlijkheid 'gebleven' is. Persoonlijkheid wordt immers ook genoemd in de onderzoeksvraag als één van de psychologische variabelen die gerelateerd zou kunnen zijn aan de betekenis van de preek. Inderdaad hebben alle hoorders de NEO-FFI ingevuld als maat voor persoonlijkheid. Echter, de persoonlijkheidsfactoren Neuroticisme, Extraversie, Openheid voor Ervaringen, Altruïsme en Consciëntieusheid bleken geen directe voorspellers voor de betekenis van de preek. Bepaalde factoren hadden wel een voorspellende waarde, maar de statistische analyse liet zien dat dit vooral het geval was vanwege hun samenhang met godsbeeld of stemming. In het onderdeel van het onderzoek dat in dit hoofdstuk beschreven wordt, levert persoonlijkheid dus slechts een indirecte bijdrage. Echter, wanneer het niet gaat om het type betekenis (relationeel, negatief, of aandacht), maar om de inhoud van de betekenis (wát hebben mensen nu eigenlijk gehoord?), blijkt persoonlijkheid wel een belangrijke factor.

> *Zo is aan hoorders bijvoorbeeld gevraagd welke thema's aan de orde waren in de preek. Veel hoorders van de adventspreek in de Gereformeerde Bondsgemeente zijn van mening dat het in de preek om verzoening en verlossing ging. De mate waarin dit thema gehoord wordt, kan voorspeld worden uit de persoonlijkheidsfactoren Consciëntieusheid en Altruïsme (verklaarde variantie 22%). Naarmate mensen meer gewetensvol en gericht op de ander zijn, horen zij meer over verlossing, verzoening en berouw. Inhoudelijk is dit ook te verklaren. Bij een sterk ontwikkeld geweten liggen schuldgevoel en zondebesef voor de hand. Boete en berouw passen hierbij, evenals de vraag naar verlossing en bevrijding. Een altruïstische houding heeft vergevende en zelfopofferende aspecten, wat alles te maken heeft met verzoening: om mensen te verlossen, moest Jezus zichzelf immers offeren. De verzoening die Hij tot stand bracht kan (onder meer) gezien worden als daad van ultiem altruïsme.*

De relatie tussen persoonlijkheid en inhoud van betekenis staat centraal in het volgende hoofdstuk, waarin het interviewmateriaal geanalyseerd wordt.

Frank

Frank, een boer in ruste van 68 jaar, begint te huilen aan het begin van het gesprek bij de herinnering aan zijn vrouw. Zij is een jaar geleden overleden na een lang ziekbed. Frank vraagt zich af 'waarom de ellende altijd bij dezelfde adressen moet komen.' Niet alleen zijn vrouw was veel ziek, ook hij zelf en andere naaste familieleden hebben periodes van ziekte gehad. Daarnaast gaat het slecht in de agrarische sector.

'Je wordt dus steeds meer op jezelf teruggegooid.'
Alle gebeurtenissen maken wel wat los bij Frank als het gaat om geloof:
'Als alles goed gaat, is het wel makkelijk om te geloven, maar nu vraag je je af: 'Waarom hè?'

In feite vraagt hij zich af - hoewel hij 'het eigenlijk niet mag zeggen' - of hij iets verkeerd gedaan heeft en nu gestraft wordt. Hij is het wel met de dominee eens dat God het kwaad niet wil, 'maar God laat het natuurlijk wel toe.'

God is voor Frank de heerser over de hele wereld, degene die alles geschapen heeft en onderhoudt. Er gaat wel eens iets fout in de schepping. Tegenwoordig is de wil van de duivel daar de verklaring voor, zegt Frank – God wil dat niet - maar eigenlijk vindt hij dat het Gods wil is.

'Wij doen verkeerd, en God schiet ook wel een keer uit z'n slof en straft dan.'

Volgens Frank is het gemakkelijker om bij moeilijke situatie te denken:

'Nou ja, het is niet anders, God wil dat nou met mij, Hij heeft het goede met mij voor en wellicht heeft Hij een bepaalde bedoeling met deze weg, ik moet dat volgen. Tegen God kun je niks doen, dat is makkelijk.'

Vanwege alles wat hij meegemaakt heeft, zit Frank anders in de kerk. Liederen over de dood kan hij niet meezingen. De dienst van deze zondag vond hij goed. In de preek werden geen dingen gezegd die hem irriteerden, en 'dus' herinnert hij zich de preek goed. In de preek ging het over de weg die Jezus naar het kruis ging, en dat

'ze het zo makkelijk deden, hè, dat ze dus eigenlijk zonder geweten… En dat Jezus dan ook weer zegt van, nou, ze weten niet wat ze doen…'

De preek had voor hem iets bemoedigends, dat Jezus

'toch die weg ging, dat Hij Zijn eigen wil opzij zette, Gods wil geschiede, zeg maar, ook om voor anderen, zeg maar hè, dat anderen er dus ook profijt van zouden hebben.'

Jezus' lijden en zijn gang naar het kruis betekent voor ons verlossing. Die verlossing heeft nog iets van een tegoed, maar voor nu mag je er al kracht uit putten, zegt Frank. Door Jezus' lijden is er vergeving. Hij is daarnaast een voorbeeld, 'ook voor ons hè, ook in moeilijke perioden, nu ook'. Je mag bidden of Hij je helpt, maar je moet zelf ook zoeken en initiatieven nemen:

'als ik niet op het land zaai, dan komt er geen vrucht'

Van Jezus' uitspraak: 'Ze weten niet wat ze doen', leert Frank dat hij anderen niet te snel moet veroordelen.

Volgens Frank gaat het in de kerk om gemeenschap met elkaar. Mensen hebben elkaar nodig en kunnen elkaar stimuleren. Dit voorkomt dat je vast komt te zitten in je eigen denkpatroon. Frank zou gemakkelijk kunnen denken:

'God is tegen me en heeft me in de steek gelaten, laat maar, het kan me niks meer schelen, ik doe niks meer, het helpt toch allemaal niks.'

Zo moet het niet, vindt hij. Daarom gaat hij toch naar de kerk en probeert hij Gods bedoeling te ontdekken.

5. Wat horen mensen? De rol van persoonlijkheid

In de portretten voorafgaand aan dit hoofdstuk hebben we Janet, Lea, Henry, Sara en Frank ontmoet. Na dit hoofdstuk volgt Marks portret als afsluiting van het empirische deel van dit boek. In de portretten vertellen de hoorders wie zij zijn, wie God voor hen is, en wat zij gehoord hebben in de preek. De vraag is nu of er een relatie is tussen de inhoud van de betekenis die de preek krijgt en de persoonlijkheid, het godsbeeld en de stemming van de hoorders. In dit hoofdstuk wil ik laten zien dat die relatie er inderdaad is.

Casussen

Ik werk allereerst de casussen van een viertal hoorders uit door de gegevens uit de interviews te verbinden met de uitkomsten van de psychologische vragenlijsten.[1] Vanwege de beschikbare ruimte is het niet mogelijk om een uitvoerige bespreking van alle geïnterviewde personen te bieden. Na de casussen van Lea, Janet, Henry en Sara volgt een integratie en wordt een vergelijking gemaakt tussen de thema's die alle zeven geïnterviewde personen gehoord hebben en hun persoonlijkheid, godsbeeld en stemming.

Lea

Volgens Lea ging de preek over vier dingen: een kind van God zijn, hoe je dit zeker kunt weten, vooruit kijken, en hoe God wil dat je worden zal. Het thema van een kind van God zijn correspondeert met haar godsbeeld, dat gekenmerkt wordt door een verlangen naar nabijheid, zorg en steun. Dit zijn juist de dingen die Lea van haar ouders heeft moeten missen. Lea's godsbeeld heeft dus een compenserende functie. Het kind-van-God thema hangt ook samen met haar persoonlijkheidsstructuur. De persoonlijkheidsvragenlijsten laten zien dat Lea zich niet gezien en niet opgemerkt voelt. Ze voelt zich hier boos over, en heeft tegelijkertijd een diepe behoefte om afhankelijk te zijn en verzorgd te worden, dus om alsnog kind te zijn. Dit houdt verband met het ongeluk van haar moeder. Vanaf dat moment ging alle aandacht naar haar moeder en werden de rollen omgekeerd, want Lea ging voor haar moeder zorgen. De traumatische ervaring in haar jeugd heeft er verder toe geleid dat Lea het moeilijk vindt om te vertrouwen op en te

geloven in anderen. Voor je het weet zijn ze immers niet meer beschikbaar. Deze trek van haar persoonlijkheid wordt weerspiegeld in haar opmerking dat het zo moeilijk is om te geloven dat ze echt een kind van God is.

Het appèl dat Lea in de preek hoorde, conflicteert met haar psychische vermogens en de bezigheden van elke dag. Lea weet niet wat overgave aan God losmaakt aan emoties en denkt dat ze dit niet kan hebben naast haar drukke bezigheden. Ze neemt daarom een afwachtende houding aan en doet maar niets, wat typerend is voor haar persoonlijkheid, getuige haar extreem lage score op de factor Consciëntieusheid (zie voor een omschrijving van deze factor hst. 1).

Lea's persoonlijkheidsstructuur wordt gekenmerkt door een verlangen naar 'fusie', naar relaties waarin je perfect bent afgestemd op de ander en een zeer nauwe verbondenheid ervaart. Ditzelfde geldt voor haar godsbeeld. Lea wil dat God altijd bij haar is en verweven met alles wat ze doet en denkt. Haar interpretatie van de preek hangt ook samen met het verlangen naar volmaaktheid en perfecte eenheid. Zelfs als je niet weet hoe het is om een kind van God te zijn, dan ben je in Gods oog toch volmaakt. Deze interpretatie, die samen hangt met haar beeld van een begrijpende God, troost Lea, maar neemt ook de prikkel van de preek weg om God te vragen om haar te verzekeren van Zijn liefde. Tegelijk voelt ze zich verward omdat haar persoonlijke relatie met God nog niet voltooid en volkomen is. Haar wens voor fusie laat geen ruimte voor onvolmaaktheid, en dit verlamt haar in relatie tot God. Ze is ook boos op God, zo blijkt uit de scores op de *Vragenlijst Godsbeeld*, omdat Hij haar maar een beetje laat tobben en haar minder nabij is dan ze zou willen in de ideale, perfecte relatie. Gevoelens van verlatenheid zijn het gevolg, wat bijdraagt aan haar verwarde emoties.

Janet

Er zijn duidelijke overeenkomsten tussen Janets levensverhaal en de thema's die zij hoort in de preek. Ze vertelt over overspel, een man die zijn macht misbruikt om zijn vrouw te onderdrukken en te mishandelen, en de dood van twee baby's. Het is dan ook niet vreemd dat de preek over David en Bathseba veel doet met Janet. Zelf legt ze de verbinding met haar levensverhaal. Bij het vertellen over de preek benadrukt Janet dat David berouw over zijn daden

heeft en vergeving vraagt en krijgt. Dit is op twee manieren met haar eigen leven verbonden. Haar man heeft nooit vergeving gevraagd en had ook geen spijt van wat hij deed. Daarnaast ervaart Janet dat zij zelf vergeving nodig heeft, omdat er in haar leven dingen zijn die ze anders zou moeten doen.

Vergeving vragen en ontvangen heeft te maken met het onderscheid tussen goed en kwaad, met normen en die niet halen. Dit houdt verband met Janets persoonlijkheid. Janet is iemand die zeer gewetensvol leeft, hoge eisen aan zichzelf stelt, overkritisch is en perfectionistisch in het vervullen van haar verantwoordelijkheden, vooral in relaties met anderen. Het is heel belangrijk voor haar om verbondenheid met anderen te ervaren, om met anderen te spreken en ervaringen te delen (Janet is een extraverte vrouw), en om iets voor anderen te betekenen. Deze nadruk op relationaliteit en verbondenheid is typerend voor veel vrouwen. Hun identiteit is vaak geworteld in relaties met anderen, en het is voor hen van groot belang om relaties te onderhouden. Janet echter gaat zo ver in relatie tot anderen dat ze voorbijgaat aan haar eigen gevoelens. Ze heeft het gevoel dat ze meer geeft dan dat ze terugkrijgt en dat anderen haar gebruiken. Ze voelt zich niet gezien en onvoldoende gewaardeerd. Dit leidt tot angst, schaamte, boosheid en schuld (hoge Neuroticisme-score). De boosheid die voortkomt uit haar gekrenkte zelfgevoel kan Janet echter niet uiten. In plaats daarvan stelt ze zich afhankelijk op en heeft ze een zelfopofferende houding aangenomen, vanuit het verlangen naar 'fusie' en perfecte relaties.

Janets verlangen naar fusie wordt zichtbaar in haar godsbeeld, waarin nabijheid, steun, en troostende aanwezigheid kernthema's zijn. Ze ervaart God net zo warm en liefdevol als haar moeder. God geeft haar wat mensen haar niet meer kunnen of willen geven.

Janets interpretatie van Bathseba's rol in het verhaal is duidelijk beïnvloed door haar levensverhaal. In de preek worden drie perspectieven op Bathseba genoemd: ze is een verleidster, een van de schuldige partijen die geen tegenstand bood, of een slachtoffer van misbruik. De predikant kiest de derde optie en stelt dat Bathseba geen keus had: 'wat machthebbers begeren, dat weten we van toen en van nu, dat gebeurt.' Voor Janet blijft deze optie buiten beeld. Het is misschien te pijnlijk voor haar om binnen te laten komen wat er gezegd wordt over macht en machteloosheid, over dader en slachtoffer. In het interpretatieproces houdt ze zich

bezig met het eerste en tweede perspectief. Ze kiest uiteindelijk voor de tweede zienswijze en is van mening dat Bathseba had kunnen weigeren en vrijwillig naar David ging. Haar eigen dochter fungeert hierbij als rolmodel (zie hst. 2). Deze interpretatie is dus het resultaat van het leggen van een relatie tussen wat ze heeft gehoord en haar eigen context. Relaties en relateren blijken niet alleen Janets persoonlijkheid te typeren, maar ook haar proces van betekenisconstructie.

Janet heeft een goed gevoel over de preek, zegt ze: uiteindelijk komt alles goed, uiteindelijk wordt Jezus geboren. De geboorte van Jezus staat symbool voor het goede dat het kwade overwint. Dit geeft uitzicht, hoop en perspectief, 'dan kun je weer verder.' Dit karakteriseert de manier waarop Janet in het leven staat; ze geeft niet op, maar gaat door. Er blijft hier echter een kloof aanwezig tussen de preek en de geboorte van Jezus enerzijds en Janets eigen leven anderzijds. De geboorte van twee van haar kinderen eindigde in de dood. De slechte relatie met haar echtgenoot bleef bestaan, en uiteindelijk kwam niet alles goed.

Janet verbindt de geboorte van Jezus met vergeving. Echter, in de preek wordt geen enkel verband gelegd tussen Jezus en vergeving. Het woord 'vergeving' is zelfs niet eens genoemd, zo blijkt uit de geluidsopname. Janet hoort hier selectief. Haar interpretatie weerspiegelt een thema dat dominant is in haar eigen belevingswereld.

Henry

Henry heeft een pessimistische visie op het leven. Zijn persoonlijke situatie wordt gekleurd door verlies en niet-slagen, wat volgens hem kenmerkend is voor het mens zijn: hoe je ook probeert het goede te doen, het zal je toch niet lukken. Als gevolg hiervan is Henry vaak somber gestemd en voelt hij zich emotioneel niet stabiel. Hij is snel gestrest, heeft een negatief zelfbeeld, voelt zich gekrenkt en heeft het gevoel dat hij niet meetelt bij anderen. Dit laatste maakt hem boos, hoewel hij dat niet durft te uiten. Om kritiek te vermijden en controle te houden is Henry erg perfectionistisch. Hieronder zit een diep verlangen naar zorg en nabijheid en de neiging om afhankelijk te zijn. Tegelijk weet Henry in intieme relaties niet goed hoe dichtbij hij de ander moet laten komen, hoe dicht hij de ander kan naderen, of hoeveel afstand hij moet houden. Hij is daarom terughoudend in relaties.

Henry's persoonlijkheid wordt weerspiegeld in zijn godsbeeld. Als schepsel is hij afhankelijk van God, de Schepper die alles heeft gemaakt en Die hem leidt. De erkenning die Henry moet missen in het sociale leven komt terug in zijn verlangen om goedkeuring te krijgen in de ogen van God, die alles ziet en elke daad beoordeelt. Henry vraagt zich overigens wel eens af of God hem eigenlijk wel ziet.

De betekenis van de preek houdt verband met Henry's pessimistische visie op het leven en de trekken in zijn persoonlijkheid die cirkelen rond negativiteit en tekort. Henry vat de preek als volgt samen: 'Dus omdat wij slecht zijn – zelfs als we het goede willen doen, doen we nog het verkeerde – moest Zijn Zoon Jezus lijden.' Aan het kruis zei Jezus: 'Vergeef ze nou maar, want ze zijn toch zo achterlijk dat ze niet weten wat ze doen.' In Henry's woordgebruik worden zijn eigen accenten duidelijk. Henry stelt bij de preek dezelfde vraag die in zijn dagelijks leven speelt en verband houdt met zijn godsbeeld, namelijk of het Gods plan was en of het vooraf bepaald was. Als dat zo is, betekent dit dat al lang voor zijn geboorte bekend was dat hij fouten zal maken, wat een krenking voor zijn zelfgevoel betekent.

Sara

Sara heeft een extreem hoge score op de persoonlijkheidsfactor Openheid voor Ervaringen (vgl. hst. 1). Dit geeft aan dat verbeelding, creativiteit, variatie, nieuwe dingen en alternatieve meningen belangrijk zijn voor haar. Haar grote Openheid wordt zichtbaar in de holistische ervaring waarover zij vertelt en in de kritische manier waarop zij in het geloof staat.

Sara's persoonlijkheidsstructuur lijkt nog niet volledig uitontwikkeld. Haar gevoelsleven is nog niet uitgerijpt, waardoor haar stemming snel kan omslaan en ze de neiging heeft om dingen zwart-wit te bekijken: het is het een of het ander, alles of niets. Sara weet nog niet zo goed wie ze nu eigenlijk is (identiteitsdiffusie, die ook zichtbaar wordt in de hoge Openheid-score). In intieme relaties vindt ze het daarom moeilijk om afstand en nabijheid te reguleren. Ze is geneigd om zich afhankelijk op te stellen, maar wil het verlangen naar afhankelijkheid geen ruimte geven en trekt zich daarom terug en neemt een gereserveerde houding aan.

Sara's persoonlijkheidsstructuur wordt weerspiegeld in haar godsbeeld. Ze zegt dat God iemand is die alles ziet. Dit antwoord doet wat kinderlijk aan. Het is lastig om de connotatie van deze

uitspraak te peilen. Is het een positief aspect van het godsbeeld ('Ik word gezien, God heeft mij op het oog') of heeft het meer een negatieve kleur ('Als ik iets verkeerd doe, word ik gestraft')? De *Vragenlijst Godsbeeld* (VGB) laat zien dat Sara het beeld van God als rechter, iemand die heerst en kan straffen, niet herkent. In het interview zegt ze ook dat ze zich God niet kan voorstellen als iemand die mensen naar de hel stuurt. Dit zou de eerste, positieve interpretatie van Sara's uitspraak kunnen steunen. Echter, positieve en ondersteunende aspecten van het godsbeeld zijn ook afwezig in Sara's VGB-scores. In relatie tot God ervaart Sara nauwelijks gevoelens. Haar gevoelsleven lijkt vervlakt, wat in overeenstemming is met haar persoonlijkheidsstructuur. Ze ziet God vooral als iemand die passief is, niet handelt, en niet ingrijpt. Mogelijk projecteert Sara haar neiging om vooral niet afhankelijk te zijn op God en ervaart ze Hem vervolgens ook als zodanig. Tegelijkertijd vraagt ze zich af of God haar nog wel leidt en ingrijpt in het leven hier en nu. Ze wil Gods nabijheid en aanwezigheid graag (opnieuw) ervaren. Dit verlangen past bij de afhankelijke trek in haar godsbeeld.

De dialectiek van ingrijpen en passiviteit keert terug in Sara's verstaan van de preek. Sara vraagt zich af waarom God niet ingreep in de geschiedenis van David, Uria, en Bathseba. Tegelijk is ze ambivalent ten opzichte van Gods ingrijpen. Enerzijds wil ze het graag, maar anderzijds vindt ze dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor de puinhoop in hun leven en God niet moeten vragen om de boel weer recht te trekken. Het zou kunnen dat Sara's wens naar Gods ingrijpen een primaire, gevoelsmatige reactie weerspiegelt die voorkomt uit haar verlangen naar contact en nabijheid en dat haar visie op de menselijke verantwoordelijkheid een secundaire, rationele overweging is. Gevoel en verstand zeggen dan verschillende dingen.

Sara heeft moeite met geweld en onderdrukking in het Oude Testament. Ze vraagt zich bij de preek af: 'Wat voor figuur is dat eigenlijk, die grote koning David? Wat moet ik daar nu weer mee?' Hier wordt haar zwart-wit denken zichtbaar: óf David is een grote en onberispelijke koning, óf hij is een schurk. Een visie op David als iemand met goede en slechte kanten kan ze geen plaats geven.

Als we kijken naar Sara's proces van betekenis geven, valt op dat dialogiseren heel moeilijk voor haar is. Het lukt haar niet om zich te identificeren met de preek en om een link met haar eigen leven te ontdekken. Als gevolg daarvan is ze ook niet in staat om te actu-

aliseren. Wat kan de oorzaak zijn van het moeizame dialogiseren? Er zijn verschillende mogelijkheden. Allereerst geeft Sara aan dat ze een voorkeur heeft voor concrete en 'tastbare' preken met een duidelijke relatie naar het hier en nu. Wellicht voldeed de gehoorde preek niet aan deze voorkeur. Daarnaast geeft de gehoorde preek geen antwoord op de vraag naar Gods ingrijpen, wat nu precies een belangrijk element in Sara's godsbeeld is. Een link tussen haar persoonlijke godsbeeld en het godsbeeld van de preek ontbreekt dus. Ten slotte kan het tekort aan identificeren samenhangen met Sara's persoonlijkheid, in het bijzonder met haar moeite met afstand en nabijheid en haar neiging om zich afzijdig te houden.

Persoonlijkheidsstructuur, godsbeeld en gehoorde preek

Tabel 7 geeft per onderzoeksdeelnemer de kernmomenten in het levensverhaal weer, aspecten van persoonlijkheidsstructuur, thema's van het godsbeeld, en thema's uit de gehoorde preek. Ook wordt het tekstgedeelte van de preek vermeld. Als we echter niet naar deze tekstverwijzingen kijken en ons uitsluitend richten op de laatste kolom van de tabel, valt het op dat er dusdanig grote verschillen zijn, dat uit de gehoorde thema's niet is af te leiden welke personen dezelfde preek hebben gehoord. Lea en Peter herinneren of benadrukken verschillende thema's, Janet en Sara noemen totaal verschillende elementen, en Frank en Henry onderstrepen verschillende delen van de preek, ook al zaten genoemde personen in dezelfde dienst. De preek leidt dus niet als vanzelf tot een eenduidige betekenis. Wat mensen horen is weliswaar gebaseerd op de woorden die de prediker gesproken heeft; de betekenis van de preek komt niet uit de lucht vallen. Echter, hoorders gaan selectief te werk door bepaalde elementen van de preek alle aandacht te geven en andere te laten liggen. De inhoud van de preekbetekenis wordt daardoor iets heel persoonlijks.

Het persoonlijke aspect van de preekbetekenis krijgt een extra dimensie wanneer we in tabel 7 de gehoorde thema's niet verbinden met de preek die mensen gehoord hebben of de gemeente waarvan zij lid zijn, maar met hun persoonlijkheidsstructuur. Dan blijkt dat hoorders met eenzelfde persoonlijkheid vergelijkbare thema's rapporteren.

Lea's godsbeeld en de thema's die zij in de preek hoort, zijn positief en relationeel van aard. Het draait om nabijheid, steun, en hoop, en dit sluit aan bij haar persoonlijkheidsstructuur. Janet heeft

Tabel 7: Relaties persoonlijkheid, godsbeeld en preekthema's

Naam & preek	Kernmomenten in levensverhaal	Thema's persoonlijkheidsstructuur
Lea 1 Joh. 3,2-3	invaliditeit van moeder	verlangen naar nabijheid; fusiewens
Peter 1 Joh. 3,2-3	bevindelijk gezin scheiding ziekte	krenking; woede om krenking afgeweerd; zichzelf klein maken in relaties
Janet Mat. 1,6; 2 Sam. 11	dood van moeder mishandeling, overspel, en scheiding dood van kinderen	verbondenheid, nabijheid; fusiewens
Sara Mat. 1,6; 2 Sam. 11	'niet echt'	identiteitsdiffusie; afstand nemen zien en gezien worden
Frank Luk. 23, 34	dood van vrouw ziekte	krenking; woede om krenking afgeweerd; zichzelf klein maken in relaties
Henry Luk. 23, 34	dood van vader werkloosheid	identiteitsdiffusie; afstand nemen; gezien en gewaardeerd worden
Mark Hand. 8, 4-25	geen vrienden ziekte van vrouw	stabiliteit; controle; remming; onafhankelijke opstelling in relaties

dezelfde persoonlijkheidsstructuur. De thema's die zij in de preek hoort, weerspiegelen eveneens de hoop op een goede toekomst, waarin iets goeds voortkomt uit het slechte wat er geweest is.

Sara en Henry hebben dezelfde persoonlijkheidsstructuur. Ondanks de verschillen die er verder tussen hen zijn, zijn ze op een structureel niveau met dezelfde thema's bezig. Beiden spreken over God die alles ziet, en beiden hebben vragen rond Gods leiding, Gods plannen, en Gods ingrijpen. De dialectiek van ingrijpen en vaste voornemens enerzijds en passiviteit en laten gebeuren anderzijds keert terug in de thema's die Sara en Henry in de preek horen.

Frank worstelt met de voorzienigheid van een almachtige Vader die een plan met zijn leven heeft en vergeving schenkt, maar ook

Thema's van het godsbeeld	Thema's uit de gehoorde preek
zorg en steun nabijheid/ volmaakte eenheid/ totale overgave	kind van God, zekerheid vooruit kijken je bestemming
Vader van Wie je afhankelijk bent vergeving heiligheid	verzoeking genade reiniging
nabijheid liefde steunende aanwezigheid	vergeving vragen en ontvangen overspel uiteindelijk komt alles goed
God ziet alles liefhebbende God schoonheid en nabijheid ingrijpen van God	ingrijpen van God geweld en onderdrukking in Oude Testament
heerser, schepper, onderhouder plan met ons leven heeft het goede met ons voor, maar straft ook	lijden en strijd: Jezus ging de lijdensweg zonder morren en accepteerde de bedoeling van Zijn Vader. Vader vergeef hen…
de Man die de wereld heeft gemaakt ziet alles, keurt goed of keurt af leidt, heeft plannen, bepaalt vooraf	'..vergeef hen, want ze zijn zo achterlijk' kruisiging Gods plan?
beschermend, beschikbaar, betrouwbaar God neemt het voor je op	God sterker dan de duivel God overwint

bestraft en doet lijden. De thema's die hij hoort in de preek liggen in het verlengde van zijn godsbeeld en persoonlijkheidsstructuur. Ze laten scherpe tegenstellingen en een zwart-wit benadering zien. Hetzelfde geldt voor Peter, die dezelfde persoonlijkheidsstructuur als Frank heeft. Bij hem staat de heilige en almachtige Vader die vergeeft in schril contrast met een klein zondig mensenkind.

We kunnen voorzichtig concluderen dat de betekenis van de preek (ook) op inhoudelijk niveau nauw verbonden is met persoonlijkheidsstructuur en godsbeeld. De persoonlijkheidsstructuur lijkt van doorslaggevend belang: mensen met dezelfde persoonlijkheidsstructuur horen vergelijkbare thema's, ook al hebben ze een andere preek gehoord van een andere predikant over een ander bijbelgedeelte in

een andere tijd van het kerkelijk jaar. Wat mensen horen, heeft dus alles te maken met wie ze zelf zijn en wat ze in hun leven hebben meegemaakt. De gehoorde preek krijgt betekenis voor hen omdat ze deze uitleggen in en met hun leven, omdat deze waarheid wordt in hun eigen bestaan. Mensen horen niet alles, maar wat betekenis voor hen krijgt, gaat helemaal door hen heen. De boodschap die ze meenemen, krijgt vlees en bloed in hun eigen situatie en context.

Taalgebruik
Alleen al de woorden die de onderzoeksdeelnemers gebruiken, tonen de relatie tussen de interpretatie van de preek enerzijds en hun persoonlijkheid en huidige situatie anderzijds. Als zij over de preek spreken, worden hun eigen accenten en thema's zichtbaar. Henry bijvoorbeeld, die deterministisch en pessimistisch ingesteld is, hoort Jezus zeggen: 'Vergeef ze nou maar, *want ze zijn zo achterlijk* dat ze niet weten wat ze doen' (cursivering van mij, HSJ, ook in volgende citaten). Frank worstelt met boosheid over Gods plan in zijn leven. Wat hem het meest aansprak in de preek was 'dat Jezus de lijdensweg ging, *zonder te morren*. Hij *accepteerde* de bedoeling die God, Zijn Vader, ermee had.' God zond Zijn Zoon 'om met ons mee te lijden, *en dat we daarom niet verbitterd worden.'* Zoals we weten ligt Lea overhoop met haar gevoelens, die vaak warrig en overweldigend voor haar zijn. Voor haar was de boodschap van de preek 'dat je een kind van God bent, *wat je gevoelens ook zijn*.'

Conclusie
Wat mensen horen, heeft alles te maken met hun eigen persoon. Dat wat aansluit bij hun eigen situatie en verbonden kan worden met de manier waarop zij in relatie staan, zowel in het algemeen als specifiek met betrekking tot de Here God, krijgt betekenis voor de hoorders. Anders gezegd: die thema's in de preek worden opgepakt, die samenhangen met de thema's die persoonlijkheidsstructuur, levensverhaal en godsbeeld van de hoorders karakteriseren.

Opnieuw blijkt de psyche van de hoorder een zeer belangrijke factor in het verstaansproces. Het is daarom tijd om te verkennen wat de implicaties hiervan zijn voor de praktijk van het preken. Wat vragen de resultaten van het onderzoek van de prediker? Wat 'moet je hiermee' als je een preek maakt of houdt? In de volgende hoofdstukken worden enkele suggesties gedaan.

Mark

Mark is 45 jaar, getrouwd met Hilda, en vader van drie kinderen. Hij werkt bij de belastingdienst. Mark omschrijft zichzelf als iemand die precies, netjes en behulpzaam is. Hij vertelt dat hij het vroeger op school heel vervelend heeft gehad: hij hoorde er nooit bij. Een buitenstaander is hij nog steeds. Hij voelt zich niet geaccepteerd door zijn collega's en kan niet met hen meedoen, omdat hij niet gevat genoeg is.

'Nou kijk, je hoeft niet de man te zijn, maar je wilt er ook wel eens bij horen, natuurlijk. Eigenlijk sta je altijd alleen.'

Mark denkt dat hij een minderwaardigheidscomplex heeft. Als gevolg daarvan stelt hij zich afwachtend op in relaties.

Eigenlijk heeft hij altijd ontkend dat hij een eenling was, hij deed alsof er niets aan de hand was. Hij realiseerde zich pas dat hij alleen stond toen zijn vrouw een postnatale depressie kreeg na de geboorte van hun derde kind. Op dat moment was er niemand aan wie hij zijn verhaal kwijt kon. Hij hield de schijn op en hield naast zijn werk ook het huishouden draaiend. Hilda is nu weer hersteld, maar Mark voelt zich uitgeput.

Als Mark het woord 'God' hoort, denkt hij aan God de Vader:

'Mijn eigen vader is een heel dominante man, en dan projecteer je dat ook op God de Vader, dat je Die ook als dominant ziet of zo, maar zo is het niet natuurlijk.

God is een Vader in de hemel tegen wie je alles kunt zeggen, een soort echte vader zoals ik hem in mijn gedachten heb, een beschermend iemand waarop je kunt vertrouwen.'

God de Vader lijkt op Marks moeder, zegt hij. God is niet zoals zijn vroegere klasgenoten, die hem weer lieten vallen als hij niet langer interessant was. Jezus is voor hem degene die hem verdedigt bij God, een pleiter of advocaat die het voor hem opneemt.

De preek die Mark hoorde ging over de apostel Filippus en Simon de tovenaar.

'Het Evangelie waaierde uit over de hele wereld, en dat gebeurt nog steeds. God is zo machtig dat het nooit zal stoppen, ook al werkt de duivel tegen.'

Mark zat 'moe, maar relaxed' in de kerk. De preek sprak hem aan:

'Sommige dingen waren heel bekend en toch, vanwege een bepaald gezag van die prediking geeft het je troost en vertrouwen en eh, een soort bescherming. De preek was misschien geen theologisch hoog-

standje, maar dan denk ik: je zit op het puntje van je stoel, je begrijpt wat hij zegt, en daar kun je wat mee. Ik kwam de kerk anders uit dan ik er in ging.'

Wat Mark het meest aansprak in de preek is

'dat God, de Vader, sterker is dan de duivel. Ook al maakt die duivel je het leven moeilijk: Hij overwint. Dat is het enige wat duidelijk is. En dan denk ik: ja, - dat spreekt me dan aan –er kan van alles gebeuren in je leven. Maar eh… God heeft altijd de eindregie. Want ik zat bijvoorbeeld gister nog te denken: ben je nou ooit kwaad geweest op God, om wat er in je leven gebeurd is hè, nooit vrienden gehad en met Hilda dan. Ben je dan kwaad geweest, ben je boos geweest, ben je woedend geweest, is er misschien wel haat geweest? Dat kon ik me dus niet voorstellen.'

6. De prediker als hoorder van de hoorders

De uitkomsten van het empirisch onderzoek laten zien dat de psyche van de hoorder een belangrijke factor is in het luisteren naar de preek. Het hoeft daarom geen betoog dat een predikant niet om de hoorders heen kan. Eigenlijk wisten we dat ook al lang: Paulus kent hoorders en horen (hoewel niet in specifiek psychologische zin) immers een constitutieve rol toe in het preekproces wanneer hij schrijft dat het geloof uit het gehoor en het gehoor uit het gepredikte woord is (Rom. 10, 17).

Exegese van en voor de hoorders

Zonder hoorders gaat het niet. Een predikant zal daarom de preekvoorbereiding moeten beginnen met luisteren, niet alleen naar de tekst en naar zichzelf, maar ook naar de hoorders. Hij is niet alleen een 'hoorder onder de hoorders', maar ook een 'hoorder van de hoorders'.[1] Vanuit zijn verantwoordelijkheid in het gebeuren tussen God en hoorder tijdens de preek, waarbij het doel is dat hoorders Gods stem vernemen, moet de prediker weten wie de hoorders zijn. Preekvoorbereiding vraagt daarom niet alleen om exegese van een tekst, maar ook om een exegese van de hoorders. Op deze manier wordt het voorbereidingsproces een ruimte om te horen.

Omdat godsbeeld, stemming en persoonlijkheid een belangrijke rol in het horen van de preek spelen, dient de prediker hierbij in het bijzonder stil te staan. Hij kan zichzelf een aantal vragen stellen:

- Wie zijn de mensen die naar deze preek gaan luisteren? Wat weet ik over hen? Zijn er verschillende groepen hoorders?
- Wat weet ik van het godsbeeld van verschillende hoorders? Hoe zien en ervaren deze mensen de Here God?
- Zijn er mensen die belangrijke of ingrijpende gebeurtenissen (als onderdeel van levensverhaal en persoonlijkheid) meemaken of meegemaakt hebben?
- Is er een bepaalde groep die ik in het bijzonder wil aanspreken? (bijvoorbeeld mensen die bang voor God zijn, mensen die fliereFluitend door het leven gaan, mensen die geen contact meer hebben met hun ouders of hun kinderen)

In de preekvoorbereiding is het verder van groot belang dat de predikant zijn tekst of tekstgedeelte beluistert met de oren van zijn hoor-

ders. Hoe kunnen mensen met verschillende godsbeelden, persoonlijkheden, of stemmingen deze tekst horen? Welke associaties kan het oproepen? Een tekst als 'Verblijd u altijd in de Here' (Fil. 4:4 HSV) klinkt voor een depressieve oudere heel anders dan voor een jonge vrouw die overgelukkig is omdat zij net haar eerste kind heeft gekregen. Een zin als 'Je bent van Mij' (vgl. Jes. 43:1 NBV) klinkt in een context van liefde als 'Je bent van Mij, Ik houd van jou en zorg voor je', maar in een context van macht wordt het ervaren als 'Je bent mijn bezit, Ik kan met je doen wat ik wil.' De prediker mag zich daarom afvragen of bepaalde psychologische kenmerken wellicht blokkades vormen om de tekst te verstaan.[2]

Een andere belangrijke vraag is of de boodschap van de tekst zoals die in de preek benadrukt wordt schadelijk kan zijn voor bepaalde mensen, gegeven hun godsbeeld, stemming, persoonlijkheid en levensverhaal.

Daniël preekt over elkaar verdragen en vergeven (n.a.v. Kol. 3:13). Het aspect van bestraffing, inkeer en berouw (zoals dat bijv. naar voren komt in Luk. 17:3-4) laat hij volledig buiten beschouwing. Voor mensen die slachtoffer zijn van seksueel geweld kan dit een gevaarlijke keuze zijn, evenals voor andere slachtoffers.

Beelden van de hoorders

Een prediker dient zich niet alleen bewust te zijn van de hoorders zoals ze voor hem zitten, maar ook van het *beeld* dat hij van zijn hoorders heeft. Wat denkt hij over de mensen die onder zijn gehoor zitten? Welke vooronderstellingen spelen bewust of onbewust een rol? En kloppen deze vooronderstellingen? In preekanalyses en preekbesprekingen vind ik het boeiend om aan de hand van het woordgebruik van de prediker te ontdekken tot wie hij zich bewust of onbewust richt. Het is voor iedere predikant een aanrader de preek eens door deze bril te bekijken!

1) Sjaak vraagt in de preek aan zijn hoorders: 'Waar leeft u voor? Wat is het belangrijkst voor u? Wat staat er bij u op één, op twee, op drie?' Nadat hij een stilte heeft laten vallen om de gemeenteleden de gelegenheid te geven na te denken, zegt hij: 'Maar aan ons aardse leven komt een einde ' Het woord 'maar' laat zien dat Sjaak veronderstelt dat zijn hoorders leven voor zaken die van voorbijgaande aard zijn. In zijn beeld van de hoorders is geen plaats voor mensen die God op nummer één hebben staan in hun leven.

2) Henk stelt in zijn preek over de lijdende Christus 'dat wij ons ergeren aan deze zwakke God. We willen geen koning die een kruiskoning is. We willen geen harde boodschap, maar komen naar de kerk voor bemoediging, voor een goed gevoel.'

Zowel Sjaak als Henk generaliseren en reduceren alle hoorders tot één categorie. Ze doen daarmee bepaalde groepen hoorders onrecht. Zo gaat Henk voorbij aan de hoorders die in dit onderzoek aangeven dat ze niet zozeer verlangen naar een goed gevoel, maar naar een ontmoeting met God. Overigens maakt Henk gebruik van het 'homiletische wij'. Voorzichtigheid is hier geboden. Wie zijn 'wij'? Zegt Henk 'wij' maar bedoelt hij eigenlijk 'u' of 'ik'? Laat een prediker alleen 'wij' zeggen als hij ook echt 'wij' bedoelt en 'wij' kán zeggen!

Beelden van hoorders zijn vaak verbonden met een bepaalde theologische visie op de hoorders. Het is goed als de prediker zich hiervan rekenschap geeft. Het maakt uit of hij zich, bewust

of onbewust, richt tot een volk dat omkomt omdat het geen kennis van God heeft (vgl. Hos. 4), tot Gods kinderen onderweg, tot het lichaam van Christus of tot verloren schapen, om een aantal mogelijkheden te noemen.[3] Uiteraard hoeven verschillende theologische visies elkaar niet per definitie uit te sluiten.

Prediker als priester

Het beeld dat de predikant heeft van zijn hoorders zegt ook wat over hem zelf. Elke opvatting over hoorders impliceert tegelijkertijd een bepaalde visie op de functie van de predikant. Als Sjaak zijn gemeenteleden ziet als onwetende mensen die er nog maar weinig van begrepen hebben, betekent dit dat hij zelf de leraar is. Als de hoorders voor een predikant vooral mensen zijn die met hun verdriet en pijn bemoediging en troost vanuit het Woord van God mogen ontvangen, fungeert hij zelf als pastor. Zijn de hoorders vooral zondaren die een Woord van genade nodig hebben, dan kan de predikant zichzelf omschrijven als heraut die het heil verkondigt in naam van de Koning. Natuurlijk zijn deze voorbeelden niet uitputtend.

Het beeld dat de predikant hanteert van zichzelf en van de hoorders heeft invloed op de communicatie en de taal van de preek. Afhankelijk van dit beeld positioneert hij zichzelf tegenover of naast de hoorders, zegt hij hen zijn boodschap aan of is hij met hen in gesprek, bevestigt hij hen of doet hij een appèl op zijn hoorders om te veranderen. Een betekenisvolle preek, zoals dat door de hoorders verwoord is, vraagt een combinatie van genoemde mogelijkheden. Bij een betekenisvolle preek bemoedigt en vertroost de prediker, prikkelt en motiveert hij, en onderwijst hij de gemeenteleden. Bovendien, en dat is het meest wezenlijke, draagt hij er door de preek aan bij dat mensen God horen spreken in hun leven.

Van de prediker wordt dus niet alleen gevraagd dat hij herder en leraar is, maar vooral ook priester: iemand die bemiddelt tussen de Heilige en Zijn volk, die met zijn woorden de kerk tot gewijde grond maakt, tot een ruimte waar God en mens elkaar ontmoeten en met elkaar spreken. De priester is dienaar van God en dienaar van mensen. Hij maakt deel uit van het volk en brengt hun vreugden, verlangens, verdrietigheden en tekorten voor het aangezicht van God. Tegelijk behoort hij God toe, is hij aan Hem gewijd, en geeft hij stem aan de Heilige. Als uitdeler of beheerder

van de verborgenheden van God (vgl. 1 Kor. 4:1) heeft hij niet alleen weet van het heil, maar kan hij dit heil ook present stellen: de preek die hij houdt kan een heilige ruimte scheppen waarin werkelijk iets gebeurt tussen God en hoorder, waarin werkelijk 'uitwisseling' plaatsvindt. Zo spreekt de priester niet alleen over verzoening, maar heeft hij ook de bediening van de verzoening (2 Kor. 5:18).

Een priesterlijke visie op prediker en prediking heeft implicaties voor de talige vormgeving van de preek. Deze komen aan de orde in het volgende hoofdstuk.

7. De preek als ruimte van ontmoeting

Vanuit het oogpunt van communicatie zijn prediker en hoorders lang gezien als zender en ontvanger. De predikant is degene die een boodschap wil overdragen en daar het medium van de preek voor gebruikt. De ontvanger is passief en krijgt de boodschap aangereikt. Dit wordt schematisch vaak weergeven met een dikke pijl van zender naar ontvanger, wat impliceert dat prediking eenrichtingsverkeer is. De onderzoeksresultaten plaatsen vraagtekens bij deze voorstelling.

Actieve hoorders

Uit het empirisch onderzoek blijkt dat het beeld van de passieve ontvanger incorrect is. Hoorders zijn juist actief aan het selecteren en interpreteren. De betekenis van de preek valt voor hen niet samen met een eenduidige boodschap die de predikant aanreikt. De boodschap die de hoorders meenemen uit de preek is veeleer een coproductie, waarbij de predikant 'input' levert en de hoorders actief verbindingen leggen met hun eigen bestaan en zo die passages benadrukken die zeggingskracht hebben voor hun leven. Het is daarom beter om de preek niet te zien als een 'medium' of kanaal waardoor een boodschap gebracht wordt (de 'pijl' tussen zender en ontvanger), maar als een gebeuren waarin prediker, hoorders en God betrokken zijn. Amerikaanse homileten spreken over de 'event of preaching.' In het onderzoek wordt duidelijk dat dit niet alleen een communicatief, maar juist ook een theologisch gebeuren is: de preek schept een ruimte waarin mensen Gods stem kunnen horen, een ruimte waarin God en hoorders elkaar kunnen ontmoeten.

Ontmoetingstaal

Tijdens de preek gebeurt er iets. Hoorders brengen hun verdriet en vreugden, hun zonden en zorgen voor het aangezicht van God. In het proces van betekenis geven treden zij in gesprek met God en ontmoeten zij Hem. Ze horen Gods stem in de woorden van de preek en ervaren Zijn aanwezigheid. Hoorders ervaren vergeving en bevrijding, vertroosting en appèl.

Dit alles is gemakkelijk opgeschreven en snel gelezen. Als we bedenken waar het hier wezenlijk om gaat, komen we tot de conclusie dat we het hebben over een Godswonder: mensen ontmoeten

God in de preek en God komt mensen tegemoet en openbaart Zich aan hen. Uiteindelijk hangt het plaatsvinden van dit wonder van God af. Als God er niet is en niet werkt, gebeurt er helemaal niets. Dit neemt niet weg dat de prediker zijn eigen verantwoordelijkheid heeft in het maken en houden van de preek. De prediker zal de taal en structuur zo moeten kiezen, dat deze een heilige ruimte openen waarin de ontmoeting kan plaatsvinden.

Ontmoetingstaal is altijd affectieve taal, taal die het hart van de hoorder raakt. De woorden van ontmoetingstaal zijn geladen met gevoel en willen ook gevoelens oproepen. Het gaat daarbij niet om het gevoel op zichzelf, maar om 'bevinding', om dat wat je hoort als waar te ervaren in je leven. Immers, als hoorder heb je er weinig aan als iets waar is in het algemeen. Het moet waar *voor jou* zijn, zeker als je leven ervan afhangt. Met theorie die 'over' iets gaat, met beschouwingen in reflecterende taal die je aanspreken op een cognitieve manier en aan het werk zetten achter de computer in de zolderkamer kom je niet veel verder. In plaats van horen 'over' ontmoeting of Gods liefde of troost wil je dat die ontmoeting plaatsvindt, dat Gods liefde werkzaam is, dat de troost geschonken wordt aan jou. Het verschil is te vergelijken met het verschil tussen het kennen van alle feiten over de samenstelling en bereidingswijze van chocola, of de chocola zelf proeven. Ontmoetingstaal is ervaringstaal, taal die zich richt op de ervaring van de hoorders én die ervaring wil bewerken!

'Soms denk je: Dat is te mooi om waar te zijn: dat God mij in genade zou aanzien, de hand zou reiken, aan zou nemen tot Zijn kind, zou zeggen: "Je bent van mij. Het is je allemaal vergeven en vergeten." Ja, je komt er zomaar niet uit altijd, totdat Hij, midden in je zonde en midden in je eigen onzekerheid het verlossende woord spreekt. Vol van ontferming, vol van vergeving. Er totaal geen misverstand meer over laat bestaan. Dat het echt waar is, dat Zijn hart naar jou uitgaat. Dat Hij je op het oog heeft, zo waar Hij leeft. Dat Zijn genade de grond onder je voeten is en het dak boven je hoofd.'

Ontmoetingstaal wil dichtbij komen. Het is directe taal, die de hoorder aanspreekt. Preken met het oog op ontmoeting betekent voor de 'grammatica' van de preek dat de tweede persoon (of eventueel de eerste persoon) meer gebruikt wordt dan de derde persoon.

Vergelijk:

'Misschien denkt deze of gene..'	–	*'Soms denk je…'*
'De mens is...'	–	*'U en ik zijn…'*

Ontmoetingstaal wordt verder gekenmerkt door stiltes. Deze stiltes zijn nodig om hoorders de ruimte te geven om tot zichzelf in te keren en in contact te komen met de existentiële laag van hun bestaan. Vaak worden in de preek grote levensvragen aan de orde gesteld. De prediker is hier meestal al een hele week mee bezig, maar de hoorders niet altijd. Die komen vanuit het 'gewone' leven met de dagelijkse beslommeringen in de kerk. Sommige mensen moeten omschakelen en hebben tijd en ruimte nodig om de existentiële dimensie van hun leven te bereiken en mee te komen in de grote thema's die de prediker benoemt. Stiltes zijn nodig om de eigen ervaringen aan te spreken en om de dialoog te voeren: Wat vind ik daarvan? Wat voel ik daarbij? Hoe zit dat bij mij? Heb ik dat ook? Wat wil dit mij zeggen? (vgl. hst. 2)

Hoorders krijgen ook gelegenheid tot dialogiseren wanneer de preek een bepaalde mate van 'redundantie' heeft en de prediker hetzelfde nogmaals op een andere manier zegt. Het voorgaande preekfragment is hiervan een goed voorbeeld.

> *Zonder redundantie is het fragment als volgt:*
> *Soms denk je: Dat is te mooi om waar te zijn: dat God mij in genade zou aanzien. Je komt er zomaar niet uit altijd, totdat Hij het verlossende woord spreekt. Dat het echt waar is, dat Zijn hart naar jou uitgaat.*

Ontmoetingstaal is taal die concreet en beeldend is. Een abstract idee kun je immers niet ontmoeten. In het geciteerde preekfragment wordt een abstract woord als genade heel mooi concreet gemaakt door beelden die zo dichtbij komen dat zij zelfs het lichaam van de hoorder raken: Gods genade is de grond onder je voeten en het dak boven je hoord. Op deze manier kunnen hoorders zich gemakkelijker herkennen in de situaties die in de preek geschetst worden en kunnen zij zich beter identificeren met de dingen die in de preek benoemd worden – en dit is precies hetgeen waarnaar hoorders op zoek zijn. In hoofdstuk 10 komt dit uitgebreider aan de orde.

Dialogische structuur: ontmoeting door gesprek

Als dialogiseren een belangrijk onderdeel is van het betekenis geven aan (en vinden in) de preek, ligt het voor de hand dat de preek zelf ook de structuur van een dialoog heeft. 'Preken betekent: ik spreek met de hoorder over zijn leven. Ik spreek met hem over zijn ervaringen en ideeën, zijn hoop en teleurstellingen', zegt de Duitse

theoloog Ernst Lange. In de preek vindt een gesprek plaats tussen de situatie van de hoorder en de tekst van de bijbel, waardoor de hoorder met zijn leven voor het aangezicht van God geplaatst wordt. De preek als externe dialoog draagt bij aan de interne dialoog van de hoorder. Een prediker kan de hoorders helpen hun interne dialoog te voeren door de vragen die het dialogiseren kenmerken expliciet te verwoorden: 'Wat roept het bij je op als je dit in de Bijbel leest? Wat denkt u eigenlijk als u dit hoort? Herken je dit ook bij jezelf?' Een preek met een dialogische structuur, die gericht is op ontmoeting, is dus geen college of betoog. Het gaat er niet zozeer om de hoorders te onderwijzen of te overtuigen, al kan dat wel een aspect zijn, maar om hen mee te nemen in de zoektocht naar de betekenis van de bijbeltekst voor het heden, om samen een antwoord te vinden op de vraag: 'Wie is Christus voor ons vandaag?' (Bonhoeffer).

Het proces van preekvoorbereiding wordt door dezelfde zoektocht en vraag gekenmerkt. De predikant exegetiseert, mediteert en reflecteert vaak urenlang. De 'uitkomsten' van dit proces vinden hun neerslag in de preek die minder dan een uur duurt. Het kan een valkuil zijn dat de preek ook werkelijk 'uitkomsten' presenteert. De predikant geeft dan de conclusies van zijn eigen denkproces weer, en vergeet te melden wat zijn vraag was, welke aanleiding hij zag om dit te overdenken en uit te zoeken, en waarom dat belangrijk is voor mensen hier en nu. Hoorders kunnen dit ervaren als vervreemdend ('Waar heeft-ie het over? Wat moet ik daar nu weer mee?'). Het is daarom goed om in de preek de ontdekkingstocht van het voorbereidingsproces nogmaals te maken, maar dan samen met de hoorders. De introductie van de preek vervult hierin een belangrijke functie. Meestal spitsen hoorders hun oren meer als hun eigen situatie en beleving het vertrekpunt voor de preek vormt dan wanneer de preek uitgaat van de tekst of de wereld van de tekst.
Vergelijk de volgende openingszinnen:

1) 'Broeders en zusters, de tekst van vanmorgen spreekt over God die Abraham beproeft. In het Hebreeuws wordt hier een woord gebruikt…'

2) 'Gemeente, de gemeente van Korinthe waar het in onze tekst over gaat was een gemeente…'

3) 'Doet God iets? Bemoeit Hij zich met mijn leven? Weet Hij van mijn zorg? Die vraag kan je leven soms beheersen.'

4) 'Gemeente van onze Here Jezus Christus, jongens en meisjes, stel je eens voor dat morgenochtend de telefoon gaat en dat het je vriendje of vriendinnetje is. En die vraagt aan je of je zo snel mogelijk kunt komen! Want weet je: de vader van je vriendje heeft een heel mooie en dure auto gekocht. Een mooie rode Ferrari.'

De Amerikaanse homileet Eugene Lowry[1] biedt een model van de vorm van de preek waarin hij duidelijk rekent met de ervaring en reacties van de hoorders. Hij onderscheidt verschillende fases in het proces van de preek die hij zelfs voorziet van een kreet van de hoorders. De eerste fase is een verstoring van de status quo (oeps!). De prediker stelt een dringende vraag, een knellend probleem, of een schrijnende situatie aan de orde. Daarna volgt een analyse van dit probleem of deze situatie en wordt een antwoord gezocht op de vraag waarom deze discrepantie tussen werkelijkheid en ideaal is zoals zij is (arg!). Daarna komt de sleutel tot de oplossing aan de orde (aha!), mag de hoorder het evangelie ervaren (hoera!), en worden de implicaties hiervan verkend (ja!).

Natuurlijk moet niet elke preek volgens dit stramien vorm krijgen. Het model is *een* manier om de ontdekkingstocht met de hoorders te maken en hen mee te nemen in het proces van de preek. Hierbij is een goede introductie belangrijk. In Lowry's model is een goede introductie een introductie die het vanzelfsprekende doorbreekt, het alledaagse in een ander licht stelt en een einde maakt aan gezapigheid. Hoorders komen hierdoor tot de ontdekking: Het gaat over mij! Het is van belang voor míjn leven! Deze discrepantie vraagt ook van mij een antwoord!

Een pleidooi voor een dialogische preekstructuur, voor ontmoeting door gesprek, kan de vraag oproepen naar de verkondiging en het profetische aspect van preken. Is er ruimte voor proclamatie en voor het 'Zo zegt de Here'? Mijns inziens kan een preek als ruimte voor ontmoeting niet zonder verkondigende momenten. Een ontmoeting met God impliceert dat God aanwezig is in het gebeuren van de preek, en die aanwezigheid kan bemiddeld worden door woorden die opkomen uit de Schrift. Hoorders en prediker ontdekken dan samen: Zó is God! Zó was Hij in het verleden, zo is Hij ook vandaag voor mij. Dit vroeg Hij toen van mensen, dat betekent vandaag voor mij dat ik… Wanneer deze verkondiging opkomt uit het gesprek tussen de tekst en het leven van de hoorders, zal zij gemakkelijker 'landen' bij de hoorders. Eigenlijk is 'landen' hier het goede woord niet: het gaat niet om iets dat van buitenaf of van bovenaf komt, maar om een boodschap die ontstaat in en gestalte krijgt vanuit de interactie tussen tekst en context, tussen Schrift en leven.

Psychologisch perspectief op de ruimte van ontmoeting

Binnen de psychologie heeft D.W. Winnicott het begrip 'transitionele ruimte' geïntroduceerd. Dit begrip is verhelderend wanneer het gaat over het gebeuren van de preek als ruimte voor ontmoeting, als ruimte om Gods stem te horen. Het werpt ook licht op het gevonden verband tussen de psyche van de hoorder en de betekenis van de preek.

Wat bedoelt Winnicott met transitionele ruimte? Daarvoor moeten we terug naar het basale psychologische vermogen om onderscheid te kunnen maken tussen zelf en ander, tussen binnenwereld en de buitenwereld. Dit vermogen lijkt heel vanzelfsprekend, maar is het niet altijd. Mensen die bijvoorbeeld last hebben van wanen verkeren in de veronderstelling dat wat zij denken en beleven ook

echt zo is, dat hun 'binnenwereld' werkelijkheid is in de externe realiteit. Ook kleine kinderen zijn aanvankelijk nog niet in staat om onderscheid te maken tussen 'mij' en 'niet-mij', tussen subject en object. Zij leren dat in de loop van hun ontwikkeling. Hoe verloopt dat proces eigenlijk? Hoe weet je dat iets 'anders' is en dat het onafhankelijk van jou bestaat? Volgens Winnicott leer je dat alleen door interactie met de externe wereld en door subjectieve betrokkenheid. Alleen wanneer de subjectieve beleving en de objectieve realiteit elkaar ontmoeten, alleen wanneer je er persoonlijk in betrokken bent, kun je als subject de dingen en gebeurtenissen in de wereld om je heen kennen en als betekenisvol ervaren. Het subjectieve en objectieve gaan dan samen en zijn onderling verweven. De transitionele ruimte is dus een overgangsruimte (transitie = overgang). Het is een ruimte tussen de intrapsychische beleving en de externe realiteit, waarin subjectiviteit en objectiviteit in elkaar overgaan.

Winnicott illustreert dit met de favoriete teddybeer of het kroeldoekje van een peuter: zo'n beer is niet slechts een fantasie van het kind, maar een ding, een object, en behoort tot de externe werkelijkheid. Tegelijkertijd projecteert het kind eigen gevoelens en behoeften op de beer ('beer is moe, beer vindt het spannend'), waardoor de beer wel degelijk ook iets subjectiefs is. Subjectiviteit en objectiviteit zijn onlosmakelijk verbonden in de transitionele ruimte, die dus niet letterlijk een ruimte is, maar een metafoor die wil verhelderen hoe wij dingen en gebeurtenissen in de wereld om ons heen kennen en als betekenisvol ervaren.[2]

Psychologische ruimte om te horen

In de transitionele ruimte is de centrale vraag hoe wij ons verhouden tot de werkelijkheid en welke balans er is tussen onze subjectieve binnenwereld en de objectieve buitenwereld. Wanneer het gaat over je verhouden tot de wereld om je heen, is het een cruciale vraag hoe je die wereld hebt leren kennen en welke ervaringen je hebt opgedaan in de interactie met anderen. Zijn dat ervaringen die je vertrouwen gaven en geleid hebben tot een open houding naar je omgeving toe, of zijn dat ervaringen die je bang, onzeker, en op je hoede hebben gemaakt?

Volgens Winnicott heeft ieder mens een vermogen om te vertrouwen en zich toe te vertrouwen. Hij noemt dit vermogen 'the capacity to believe', het vermogen en de ruimte[3] om in iets of

iemand te geloven. Geloof in God is een uiting van dit basale psychische vermogen. Winnicott stelt dat de interacties met anderen, met name in de vroege jeugd, bepalen in hoeverre het vermogen om te vertrouwen en te ontvangen zich ontwikkelt. Als dit vermogen onvoldoende ontwikkeld is, zijn mensen niet in staat tot de transitionele manier van in relatie staan en kunnen zij geen relaties aangaan waarin zij persoonlijk betrokken zijn. Voor het horen van de preek betekent dit dat de ruimte om te horen en dus de ruimte van ontmoeting psychologische gezien afhankelijk is van de ruimte om te kunnen geloven en de mate waarin mensen kunnen vertrouwen en ontvangen. Hierin speelt de mate waarin eerdere of vroege relationele ervaringen bevredigend en toereikend zijn geweest een belangrijke rol. Dit verklaart waarom in de interviews persoonlijkheidsstructuur (de kenmerkende manier van in-relatie-staan) duidelijk gerelateerd is aan wat mensen horen.

De traumatische ervaring in Lea's jeugd heeft ertoe geleid dat Lea het moeilijk vindt om te vertrouwen op en te geloven in anderen, want voor je het weet zijn ze niet meer beschikbaar. Deze trek van haar persoonlijkheidsstructuur wordt weerspiegeld in haar opmerking over de preek dat het zo moeilijk is om te geloven dat ze echt een kind van God is.

Vanuit psychologisch perspectief kan geconcludeerd worden, dat bij Lea de basis om te geloven dat ze een kind van God is, ontbreekt. Vanuit theologisch perspectief is er meer te zeggen. Het geloof is immers ook een gave van God en in die zin niet afhankelijk van menselijke capaciteiten. Tegelijkertijd is het waar dat geloof ook een antwoord is dat niet buiten mensen en hun psyche omgaat. De menselijke psyche kan daarbij een belemmerende factor zijn. Dit geldt ook voor het horen van de preek.

'Ik voelde me wel prettig in de kerk', zegt Lea. 'Ik zat naast Ronald, een vriend van ons, en ik dacht: Stel dat ik, pfff, het lastig zou vinden, en ik zou moeten huilen of zo - dat heb ik soms wel eens, dan ben ik echt geraakt, tijdens zo'n preek kan ik het soms niet meer van me af zetten, hè, dan komt er toch wat naar boven. En als ik dan naast een vreemd iemand zit, heb ik meer de neiging om het in te houden, en dan laat ik het gewoon niet binnen komen, wat de dominee zegt. Maar nu zat ik dus naast Ronald, en hij zou het wel mogen zien. Dus ik ging al zitten van: nou ja, laat maar komen, het kan eigenlijk allemaal wel komen.'

Terug naar de transitionele ruimte en de balans tussen de subjectieve binnenwereld en de objectieve buitenwereld. Grofweg kunnen er drie manieren waarop wij ons verhouden tot de werkelijkheid onderscheiden worden. In de eerste plaats kan de subjectieve beleving

overheersen. Een persoon gaat dan helemaal op in de interactie met de werkelijkheid. Als we dit toepassen op het horen van de preek, waarbij het ook gaat om relaties leggen en je verhouden tot wat je hoort (zie hst. 2), betekent dit dat iemand tijdens het luisteren overspoeld kan worden door de eigen gevoelens. Vaak uit zich dat ook lichamelijk, bijvoorbeeld door huilen. Echter, wanneer de eigen beleving zo sterk aanwezig is, is het moeilijk om betekenis te geven aan de preek: mensen zijn dan niet in staat om te reflecteren op wat ze horen, om de boodschap voor hen vandaag te ontdekken.

De tweede manier van in-relatie-staan is de tegenpool van de eerste. In deze objectiverende manier overheersen reflectie en analyse en krijgen de eigen gevoelens nauwelijks ruimte. Op deze manier houden mensen afstand en proberen ze de situatie onder controle te houden. De preek raakt hen niet persoonlijk, ze zijn er niet met hun eigen beleving in betrokken.

In de derde manier ten slotte zijn afstand en nabijheid in balans. In deze transitionele wijze van in relatie staan tot de preek denken mensen na over wat ze horen, ze willen het begrijpen, en tegelijkertijd ervaren ze de betekenis ervan voor hun eigen leven en voelen ze zich persoonlijk geraakt. De preek is betekenisvol omdat subjectiviteit en objectiviteit met elkaar verbonden zijn. Betekenis komt tot stand in de interactie tussen de woorden van de preek en de psyche van de hoorders, wanneer mensen hun persoonlijke ervaringen verbinden met wat zij horen en nadenken over hun leven en relatie met God.

De relatie tussen subjectiviteit en objectiviteit is niet alleen aan de orde in het verstaansproces van de hoorders. Deze relatie speelt ook op een inhoudelijk niveau een rol in het preekproces. Een betekenisvolle preek vraagt om een inhoud waarin subjectiviteit en objectiviteit in balans zijn en de menselijke ervaring en de werkelijkheid van God op een 'transitionele' wijze met elkaar verbonden zijn. Het is daarbij niet zo dat alle nadruk valt op de subjectieve beleving en het Evangelie weinig meer is dan een antwoord op menselijke behoeften. Het objectieve heil wordt ook niet over de gemeente gelegd op een manier die helemaal los staat van de menselijke werkelijkheid en ervaring.

Integendeel, wat God gedaan heeft en doet, wat onafhankelijk van mij gebeurd is, wordt verbonden met mijn bestaan en is daarom van betekenis voor mij.[4] God komt ter sprake in relatie tot mijn persoon en mijn leven. In het volgende hoofdstuk wordt dit uitgewerkt.

8. Het godsbeeld en de preek

Het godsbeeld van de hoorders is een belangrijke factor in het horen van de preek. Wie God voor mensen persoonlijk is, voorspelt voor een deel hoe de preek betekenis krijgt. Zo krijgt de preek voor iemand die Gods handelen als steunend en troostend ervaart vooral een relationele betekenis. Mensen die bang zijn voor God lopen het risico om tijdens de preek met name gevoelens van schuld, angst, en zinloosheid te ervaren. Daarnaast is er ook een verband tussen wát mensen horen in de preek en Wie God voor hen is. Wat betekenen deze gegevens voor het preken? Voordat we op deze vraag ingaan, is het goed om eerst iets meer te weten over de aard van het godsbeeld.

Aard van het godsbeeld

Het godsbeeld heeft een affectief en een cognitief element en hangt nauw samen met het levensverhaal en psychisch functioneren van mensen. De vorming van het godsbeeld, en met name van het affectieve deel, begint in de vroege jeugd. Ervaringen in relatie met anderen dragen bij aan het godsbeeld en bepalen de 'capacity to believe in God' (zie vorig hoofdstuk). Immers, de manier waarop mensen in relaties staan en de mate waarin zij anderen durven vertrouwen, is een bepalende factor in de relatie met de Here God.

> *Als je ouders, die je kunt zien en dagelijks meemaakt, niet te vertrouwen zijn, hoe kun je God, die je nog nooit gezien hebt, dan wel vertrouwen? Als je vader je voortdurend kleineert en je het gevoel geeft dat je altijd tekort schiet, zal God ook wel iemand zijn die hoge eisen stelt en bij wie je nooit goed genoeg bent.*

Wanneer kinderen (of ouderen) in de kerk komen, is er dus al een beslissende fase afgerond. De 'basishouding' ten opzichte van God is gevormd. Mensen dragen ervaringen mee in relatie tot God die diep verankerd zijn in hun eigen persoon en bestaan en daarom ook moeilijk te veranderen. Wat er over God gezegd wordt in de kerk en in de preek, kan bijdragen aan het cognitieve aspect van het godsbeeld. Het is echter nog maar de vraag of wat met 'het hoofd' geleerd wordt over God, ook in 'het hart' terecht komt en verbonden wordt met de wijze waarop God ervaren en gezien wordt. In mijn onderzoek naar godsbeelden bij mensen die behandeld werden bij een GGZ-instelling ben ik relatief veel mensen

tegengekomen met een negatief godsbeeld, gedomineerd door angst en boosheid ten opzichte van God. Zij verwoorden de discrepantie tussen hoofd en hart, tussen het cognitieve en affectieve element van het godsbeeld bijvoorbeeld als volgt: 'Ik weet wel met mijn verstand dat God mij ziet en kent, maar vanuit mijn gevoel kan ik me niet voorstellen dat Hij ook maar één seconde aan mij denkt.' 'Ik kan wel bedenken dat God genadig is, maar mijn gevoel zegt iets heel anders.'

Om het godsbeeld van mensen aan te spreken en eventueel te veranderen zijn cognities en leren op een cognitieve manier minder belangrijk dan ervaringen en affectief leren. Van predikers vraagt dit dat zij mensen in staat stellen om affectieve en relationele ervaringen op te doen (vergelijk hst. 7; zie ook slot van dit hoofdstuk) en dat zij tijdens de preek (of tijdens de dienst) de affectieve laag van het godsbeeld aanspreken.

Wie is God? Een relationele hermeneutiek

Dat hoorders verlangen naar een ontmoeting met God, en dat de manier waarop zij de Here God ervaren en Gods handelen zien een belangrijke rol speelt in het ervaren van deze ontmoeting, pleit ervoor dat de preek een duidelijk godsbeeld heeft. Door de woorden van de preek mag God present gesteld worden en mag verkondigd worden: 'Zó is God!' In de preekvoorbereiding kan daartoe een relationele hermeneutiek[1] gehanteerd worden: de prediker leest het bijbelgedeelte vanuit het perspectief van de relatie tussen God en mensen, vanuit de vraag Wie God is en hoe Hij met mensen handelt. Wat doet God en wat doen mensen in deze tekst? Wat zegt dit over God? Wat vraagt God van mensen of wat vragen mensen van God? Vaak laten de werkwoorden in een tekstgedeelte een bepaalde dynamiek zien en is er sprake van vraag en antwoord, van daad en tegendaad. God en mensen reageren op elkaar.

Die reacties verdienen eveneens de aandacht. Wat doet het gedrag van mensen met God? Wat roept het handelen van God bij mensen op? Zijn er woorden in de tekst die daarnaar verwijzen? Hoe hebben de mensen toen zich erbij gevoeld, of wat zouden ze gevoeld kunnen hebben? Welke gevoelens kan dit handelen bij de hoorders nu oproepen?

Een expliciet godsbeeld

In de meeste preken gaat het (gelukkig) over God. Toch kan het gebeuren dat Wie God is en hoe Hij met mensen handelt, vroeger en nu, wat impliciet blijft. Het kan voor predikers zinvol zijn om eens naar het godsbeeld in hun preken te kijken. Hoe expliciet wordt over God gesproken? In het volgende fragment uit een preek over Ex. 2: 24-25 gebeurt dat heel duidelijk:

> *'Doet God iets? Bemoeit Hij zich met mijn leven? Weet Hij van mijn zorg? Weet Hij hoe zeer ik worstel met al die gebeden die maar onverhoord lijken te blijven? Doet Hij wel iets? Soms kun je het idee krijgen dat Hij maar werkeloos aan de kant van het leven staat. De Israëlieten in Egypte verkeren in net zo'n situatie. Ze roepen, ze schreeuwen vanuit hun slavendienst onder de Farao naar hun God. (…)*
>
> *Pas helemaal aan het eind van Exodus 2 lezen we van God dat Hij het gekerm en zuchten hoort. God hoort. Het is maar goed dat de Schrift dat op talloze plaatsen vermeldt, want met onze ervaring zouden we anders op een dwaalspoor terecht komen. God hoort het gekerm, het geroep, het gezucht van Zijn volk. En meer nog. God gedenkt aan Zijn verbond, Hij ziet om, en ontfermt Zich.'*

Waarom is een expliciet godsbeeld in de preek van belang? Een prediker die het godsbeeld in de preek expliciet maakt, richt de focus op de boodschap van het Schriftgedeelte aangaande God en helpt op deze manier de hoorders met focussen. Hij geeft antwoord op vragen als: Wat is het belangrijkste van wat we hier lezen over God? Waar gaat het nu precies om bij God? Het is goed om dit ook duidelijk te *markeren* in de preek. Markeren kan bijvoorbeeld door meta-communicatie in de trant van: 'Wacht even, hier moeten we eens goed naar kijken'. 'Dit is natuurlijk wel heel belangrijk wat we hier lezen.' 'Dat is me even wat, wat hier in de Bijbel staat.' De laatste opmerking geeft tevens een aanzet tot dialogiseren in het hoorproces.

Bij het dialogiseren zoeken hoorders naar herkenning en parallellen in hun eigen leven en beleving. Een expliciet godsbeeld in de preek kan bijdragen aan een dialoog tussen het persoonlijke en het gehoorde godsbeeld, en dat heeft alles te maken met geloof. In God geloven betekent immers weten Wie Hij is en leven van Zijn genadig handelen. De prediker kan hoorders helpen bij hun dialoog rond het godsbeeld door zich met hen af te vragen welke gevoelens het godsbeeld in de bijbeltekst oproept en met de hoorders te exploreren hoe dat in hun eigen leven is. Welke gevoelens ervaren zijzelf in relatie tot de Here God? Hoe zien zij

Hem? Als we ons eigen godsbeeld naast het godsbeeld in dit bijbelgedeelte leggen, wat gebeurt dan? Zijn er overeenkomsten of verschillen? Wat zegt dat over ons kennen van God? Kan het zijn dat we bepaalde aspecten van Wie God is en hoe Hij met mensen handelt buiten ons blikveld houden? En hoe komt dat dan, wat kan daarachter zitten? Preken is dan: 'Ik spreek met de hoorders over hun godsbeeld. Ik spreek met hen over hun ervaringen en ideeën, over hun hoop en teleurstellingen in relatie tot God.'

Impliciet godsbeeld in de Schrift

Niet in elk bijbelgedeelte komen Gods persoon en handelen uitgebreid aan de orde. Neem het verhaal van Elisa en Naäman (2 Kon. 5): alleen de profeet en de generaal zijn hier aan het woord. Welke mogelijkheden zijn er voor de prediker die het gevoel heeft

dat er in het tekstgedeelte meer gesproken wordt over (of door) mensen dan over (of door) God? De Amerikaanse homileet Paul Scott Wilson draagt in dit verband een aantal punten aan.[2] Het eerste punt is *magnificatio*, waarmee zowel het uitvergroten als het grootmaken van Gods handelen bedoeld wordt. Juist als dat handelen in de tekst niet direct zichtbaar is, maar zich veel meer 'achter' de tekst voltrekt, is het van belang om dit in het licht te brengen. In Wilsons preek over Elisa en Naäman gaat het dan ook om het vertrouwen op Gods reddend handelen en is het centrale thema dat God geeft wat nodig is.

Een van de manieren om te ontdekken Wie God is en hoe Hij handelt als de tekst daar niet expliciet over spreekt, is *inversio*. Wat we lezen over mensen en het menselijk bestaan staat vaak in (schril) contrast met God en de werkelijkheid van God. Het maken van deze 'omkering' betekent dat de tekst vanuit een theologisch perspectief gelezen wordt, waarbij de prediker onder woorden brengt wat de tekst impliceert over God – en dat zal niet verschillen van wat elders in de Schrift expliciet over God gezegd wordt.

Een andere manier is *extensio*. Bij *extensio* gaat het om verder lezen en om God te ontdekken in het vervolg van het verhaal, de brief of de profetie. De perikoop of het hoofdstuk dat centraal staat in een kerkdienst maakt deel uit van een grotere geschiedenis of een groter betoog. Het kan van belang zijn om het grotere geheel te betrekken bij de preek, omdat dit dingen over God zegt die in een afzonderlijke perikoop niet zo te vinden zijn. Bij een geschiedenis kan het zijn dat God pas na verloop van tijd handelt, reageert, of een nieuw initiatief neemt. In ieder geval blijkt uit het grote geheel van de Bijbel dat God altijd doorgaat en trouw blijft aan Zichzelf en Zijn eigen Woord!

De God van mensen in de Bijbel

Wie is God? Wie is Hij in de Bijbel, en Wie is Hij voor ons? In het voorgaande is betoogd dat dit cruciale vragen zijn tijdens de preek en de preekvoorbereiding. De preek is erop gericht dat hoorders díe God ontmoeten en zich dát eigen maken.

In bepaalde situaties is het voor mensen moeilijk om de woorden die over God gesproken worden te geloven voor zichzelf. Dat kan met henzelf te maken hebben en met hun eigen psyche, maar ook met de boodschap van de preek. Dat laatste is ook niet zo vreemd. Het Evangelie is immers een machtige boodschap aan-

gaande God, die bepaald niet voor de hand ligt. Vaak is God anders en doet Hij anders dan je had verwacht.
Om de boodschap dicht bij de hoorders te brengen en hen te helpen bij het ontdekken en ervaren Wie de Here God is - het affectieve aspect is essentieel - kan de prediker aandacht geven aan de menselijke dimensie in de bijbeltekst. Immers, meestal wordt in de Bijbel niet gesproken over Wie God is zonder meer, maar over Wie Hij is voor mensen. God handelt met en voor mensen, die zich in allerlei situaties bevinden. Zo heeft David te maken met problemen tussen zijn kinderen, zijn er bij Daniël mensen die hem onderuit willen halen vanwege zijn geloof, verliezen Jaïrus en zijn vrouw hun kind, staat Maria Magdalena te huilen bij het graf, en roept de gevangenbewaarder in zijn wanhoop: 'Wat moet ik doen om zalig te worden?'

Wanneer de prediker aandacht geeft aan de menselijke situatie toen en daar of aan de mensen 'achter de tekst' (bijvoorbeeld de mensen aan wie Paulus zijn brieven schrijft), geeft hij hoorders de gelegenheid om zich in de situaties van mensen in de Bijbel te herkennen en zich met hen identificeren. Via de identificatie treden de hoorders als het ware binnen in de relatie tussen God en de mensen toen. Wie God toen en daar was, komt dan heel dichtbij. Omdat God Dezelfde blijft en niet verandert, mag dit tot verwachting leiden: God kan in het leven vandaag hetzelfde handelen als Hij eeuwen geleden deed, Hij wil nu voor de hoorders Dezelfde zijn als toen.[3]

Wanneer de prediker dit onderstreept en het godsbeeld in het bijbelgedeelte expliciet maakt, kan de preek betekenis krijgen voor de hoorders nu vandaag. Dat dit ook daadwerkelijk gebeurt, laat de casus van Mark zien. Tijdens het luisteren naar de preek ontdekt Mark dat God toen, op dat specifieke moment in Israël, sterker was dan de duivel, en concludeert hij dat God ook nu in zijn leven de eindregie heeft (zie slot hst. 2). Dit geeft nieuw perspectief in de context van zijn levensverhaal en huidige situatie.

Verwoording

Het godsbeeld dat Mark hoort, heeft zeggingskracht in relatie tot zijn persoonlijkheidsstructuur en huidige situatie. Een manier om de zeggingskracht te vergroten heeft te maken met het taalgebruik. Wanneer de prediker de boodschap en het godsbeeld van de preek verwoordt in een taalveld dat aansluit bij de persoonlijkheidsstructuur van de hoorders, zal de preek dichter bij hen komen en hen meer aanspreken. Het volgende hoofdstuk gaat hier uitvoerig op in.

9. Persoonlijkheidsstructuur en de taal van de preek

Wat mensen in de preek horen, hangt samen met hun persoonlijkheidsstructuur. De thema's, die Lea, Janet, Henry, Sara, Mark, Peter en Frank noemen in het interview naar aanleiding van de gehoorde preek, blijken verband te houden met de thema's die hun persoonlijkheidsstructuur karakteriseren en, in het verlengde daarvan, hun godsbeeld. Hoe mensen in relatie staan (d.i. hun persoonlijkheidsstructuur) speelt dus een belangrijke rol in het proces van betekenis geven aan en vinden in de preek. Het is daarom van belang om meer te weten over persoonlijkheidsstructuur en de implicaties ervan voor het maken en houden van een preek te verkennen.

In dit hoofdstuk wordt een toespitsing gemaakt naar de taal van de preek en naar verschillende taalvelden die daarin een rol kunnen spelen.

Het zelf in relatie tot de ander

Het begrip 'persoonlijkheidsstructuur' verwijst naar de manier waarop mensen in relatie staan: wie zijn zij zelf in relatie tot een ander? Het zelfbeeld, het beeld van de ander, en het verbindende affect (d.w.z. het gevoel dat kenmerkend is voor de relatie tussen zelfbeeld en beeld van de ander) vormt de bouwsteen van de persoonlijkheidsstructuur. Aangezien mensen zich tot heel veel anderen met verschillende gevoelens verhouden, is er een veelheid aan bouwstenen. Dit betekent dat mensen verschillende beelden van zichzelf in relatie tot een ander kunnen hebben. Iemand kan zich bijvoorbeeld op het werk klein en minderwaardig voelen in relatie tot de leidinggevende, terwijl hij thuis naar een familielid toe gelijkwaardigheid ervaart.

De manier waarop de beelden van zelf en ander, met de bijbehorende affecten, georganiseerd zijn, is van doorslaggevend belang voor het type persoonlijkheidsstructuur. Drie aspecten spelen hierbij een rol:

1. In hoeverre is iemand in staat het verschil tussen binnen- en buitenwereld te maken? En in hoeverre is iemand in staat begrip te hebben voor de ander, ook als een idee van de ander indruist tegen het eigen perspectief op de realiteit?

2. In hoeverre is iemand in staat om verschillende zelfbeelden en beelden van de ander te integreren tot één totaalbeeld? Hoe verhouden zelfbeeld en beeld van de ander zich? In hoeverre is er sprake van een eigen identiteit die herkenbaar is over verschillende situaties en tijdsmomenten heen?
3. Hoe gaat iemand om met innerlijke conflicten, conflicten met anderen en met heftige gevoelens?

Toelichting op deze aspecten

1. Het vermogen om te onderscheiden tussen binnen- en buitenwereld is een heel basaal vermogen, maar niet vanzelfsprekend: het is iets dat geleerd moet worden. Heel jonge kinderen zijn nog niet in staat om eigen gevoelens en gedachten te onderscheiden van de dingen om hen heen. Voor hen zijn de binnenwereld en buitenwereld hetzelfde, psychische belevingen stellen ze gelijk aan gebeurtenissen in de fysieke werkelijkheid om hen heen. Ze beseffen nog niet dat hun eigen gevoelens, verlangens en fantasieën een rol spelen in het omgaan met de buitenwereld (vgl. hst. 7). Gevoelens vatten ze nog niet op als gevoelens, en ideeën nog niet als ideeën. Als iets zo lijkt, dan is het ook zo, 'alsof' en 'echt' worden nog niet van elkaar onderscheiden. Ernstige trauma's of andere negatieve levensgebeurtenissen kunnen tot gevolg hebben dat het vermogen om te onderscheiden zich niet of niet goed ontwikkelt of dat mensen terugvallen in de fase waarin het onderscheid tussen binnen- en buitenwereld niet bestaat. Als binnen- en buitenwereld niet goed worden onderscheiden, is het ook lastig onderscheid te maken tussen de eigen visie en die van anderen of te verdragen dat anderen een andere visie hebben.
2. Weet iemand dat hij zelf een persoon met goede en slechte eigenschappen is (totaalbeeld) en dat dit ook voor de ander geldt, of is er sprake van zwart-wit denken waarbij hij zichzelf of de ander op bepaalde momenten uitsluitend als 'helemaal goed' (idealiseren) en op andere momenten weer als 'helemaal slecht' (devalueren) ziet? Heeft zich een redelijk zelfstandige identiteit ontwikkeld, of leunt iemand sterk op de ander en varieert zijn beleving mee met de gevoelens en het gedrag van de ander?

3. Aan psychische conflicten, conflicten met anderen en onaangename belevingen kan op verschillende manieren het hoofd geboden worden. Mensen kunnen zich bewust zijn van een vervelende gebeurtenis, maar het bijbehorende akelige gevoel verdringen. Omgekeerd kan men de gebeurtenis wegmaken, maar het gevoel erover niet. Er resteert dan een vaag onbestemd gevoel van angst of somberheid, zonder dat men dit aan iets specifieks kan koppelen. Ten slotte is het ook mogelijk om én de negatieve gebeurtenis én het bijbehorende gevoel uit het bewustzijn te bannen. Mensen hebben dan geen idee meer dat het gebeurd is. (Een extreme vorm hiervan wordt zichtbaar in het 'zwarte gat' dat mensen kunnen rapporteren na een ernstig trauma: ze hebben geen idee wat er gebeurd is en voelen er ook niets bij.)

Verschillende antwoorden

Op de drie genoemde vragen zijn verschillende antwoorden mogelijk, die resulteren in een verschillende persoonlijkheidsstructuur. De persoonlijkheidsstructuur waarbij geen onderscheid gemaakt wordt tussen binnen- en buitenwereld komt in het interviewmateriaal niet voor. Omdat deze structuur over het algemeen minder wordt aangetroffen in het dagelijks leven, blijft zij hier buiten beschouwing. In de interviews komen twee hoofdtypen naar voren. Uiteraard mogen geen conclusies verbonden worden aan de frequentie waarin deze twee hoofdtypen voorkomen in de steekproef, daarvoor vormen de zeven onderzoeksdeelnemers een te kleine groep.

Eerste hoofdtype

Mark vertegenwoordigt het eerste hoofdtype. Hij is goed in staat om te onderscheiden tussen zijn eigen beleving en de realiteit. Hij heeft een goed begrensde identiteit en ziet zichzelf en de ander als persoon met goede en minder goede eigenschappen. Mark kan dus omgaan met ambivalentie. Psychische conflicten biedt hij onder meer het hoofd door het mechanisme van affectisolatie, waarbij pijnlijke gevoelens zo nodig worden weggestopt in het onbewuste, terwijl hij zich bewust blijft van de bijbehorende situatie. Stabiliteit staat centraal bij Mark en controle is een belangrijk thema voor hem. Hij hecht veel waarde aan zijn eigen, verinnerlijkte normen en stelt hoge eisen aan zichzelf en de omgeving. Regels en regelmaat

zijn van groot belang. Mark houdt niet van veranderingen en is bang voor verlies van controle en dus van veiligheid. Zijn zekerheid ligt in het gevoel dat hij alles zelf in de hand heeft. Mogelijke depressieve gevoelens zijn verbonden met schuld, tekort schieten en falen, en het ideaal niet bereiken. In relaties is Mark bang om de liefde van de ander te verliezen. Hij let op wat kan en wat niet kan, wat wel is toegestaan en wat niet.

Tweede hoofdtype

Mensen met een persoonlijkheidsstructuur die behoort tot het tweede hoofdtype zijn minder goed in staat om hun eigen visie te onderscheiden van die van anderen en verschillen te verdragen dan mensen met een type 1-persoonlijkheidsstructuur. Dit is met name het geval in intieme relaties of in stressvolle situaties. Hun identiteit is minder scherp begrensd en ze gaan op een andere manier met innerlijke conflicten om. Dit wordt zichtbaar in de persoon van Lea. Haar zelfgevoel wordt voor een groot deel bepaald door de kwaliteit van de relaties met anderen. Het regelen van afstand en nabijheid in relaties is een belangrijk thema voor haar. Afstand betekent dat ze zich alleen en in de steek gelaten voelt. Het is dan ook haar angst om de ander te verliezen. Daarom wil ze de afstand tussen zichzelf en de ander zo klein mogelijk houden en zo dicht mogelijk bij de ander blijven. Tegelijkertijd is het ook beangstigend als mensen te dichtbij komen. Omdat verschillen van anderen of anders denken en voelen een gevoel van verwijdering en vervreemding geeft, stelt ze zich in relaties afhankelijk op en past ze zich aan. Positief hierbij is dat ze een groot vermogen tot identificatie met de ander ontwikkeld heeft. Dit kan echter zover gaan, dat er sprake is van volledige identificatie, waarbij gestreefd wordt naar een versmelting of fusie van zelf en ander. Hierdoor kan ze zichzelf verliezen en te weinig ruimte voor haar eigenheid ervaren. Haar gerichtheid op de ander en de relatie met de ander heeft verder als keerzijde dat ze geneigd is om alles wat in de relatie gebeurt op zichzelf te betrekken. Wanneer iemand bijvoorbeeld chagrijnig kijkt, denkt ze dat het met haar te maken heeft en vindt ze het moeilijk voor te stellen, dat er ook een heel andere reden kan zijn (misschien heeft de ander wel slecht geslapen of is hij/zij ziek). Onder druk en in de intimiteit is het voor haar soms lastig om onderscheid te maken tussen eigen ideeën, gevoelens en gedachten en die van de ander (als ik *denk* dat de ander boos

is, *is* hij ook *echt* boos en daarom bijt ik van me af). Ambivalentie verdragen is moeilijk voor Lea. Ze is geneigd tot zwart-wit denken waarbij het alles of niets is. Moeilijke dingen en gevoelens worden afgesplitst en totaal verwijderd uit de beleving ('knop om'). Mogelijke depressieve gevoelens hebben vooral betrekking op de eigen identiteit ('wie ben ik eigenlijk?') en kunnen tot uiting komen in gevoelens van leegte.

Subtypen

Janet, Sara, Henry, Frank en Peter hebben hetzelfde type persoonlijkheidsstructuur als Lea. Er zijn echter wel variaties of subtypen te onderscheiden. Zo stoppen Sara en Henry hun behoefte aan genegenheid, nabijheid, en contact weg, wellicht uit angst om zich te verliezen in de ander, en stellen ze zich in relaties een beetje onverschillig en trots op (afstandelijk-afwerend subtype). Ze kunnen daarom een affectarme indruk geven.

Janet daarentegen geeft haar behoefte aan nabijheid de ruimte en identificeert zich sterk met anderen, zozeer dat ze haar identiteit vooral ontleend aan de relaties met anderen. Net als bij Lea kan voor Janet 'doen' belangrijker zijn dan 'zijn'. Sterker nog: ze is pas iemand als ze iets doet, als ze iets voor anderen betekent. Klaarstaan voor anderen, in de hoop dat zij er dan vervolgens zijn voor haar, is een vorm van aanpassing en het voorkomen van afstand. Deze aanpassing kan zo ver gaan, dat Janet zichzelf en haar eigen gevoelens opzij zet en 'doet alsof' (Lea spreekt in dit verband van de schijn ophouden; net-alsof subtype). Hieronder zitten gevoelens van schaamte en van leegte.

Bij Frank (hoewel niet alleen bij hem, het geldt bijvoorbeeld ook voor Peter) wordt een stuk woede zichtbaar: hij is boos omdat hij in de steek gelaten is en voelt zich gepasseerd, gekrenkt en niet gezien (gekrenkte subtype).

Boosheid vanwege krenking overheerst bij Frank, maar speelt ook bij andere subtypes een rol. Daarom is het goed om dit nader te bekijken. Voor het zelfgevoel van mensen is het van groot belang dat zij zich gezien, geliefd en gewaardeerd voelen. Ervaren dat je in tel bent bij de ander en dat de ander van je houdt is van cruciaal belang voor het ontwikkelen en functioneren van je eigen zelfbeeld en identiteit. Dit geldt voor kinderen in het bijzonder, maar blijft ook voor volwassenen actueel, met name voor volwassenen met een type 2-persoonlijkheidsstructuur. Onvoldoende bevestiging

en waardering resulteert in gevoelens van leegheid en in vragen als 'wie ben ik eigenlijk?' en 'doe ik er wel toe?'

Ten opzichte van zestig jaar geleden lijken laatstgenoemde vragen vaker genoemd te worden in de spreekkamers van psychologen en psychiaters. Waar eerst schuldvragen veelvuldig aan de orde kwamen, draait het nu vaak om leegte, zinloosheid en schaamte.[1] Het zou kunnen dat dit te maken heeft met onze maatschappij, waarin traditionele vaste verbanden, en dus structuur en bescherming, steeds meer wegvallen. Als de maatschappij haar remmende en structurende functie aan het verliezen is, manifesteren kwetsbaarheid, leegte en zinloosheid zich en staan mensen oog in oog met het naakte bestaan.

Preken in het taalveld van de hoorder

De betekenis van woorden is niet eenduidig. Iedereen verstaat woorden binnen de eigen persoonlijkheid en heeft eigen gevoelens, gedachten en associaties bij taal. Als in de kerk bijvoorbeeld wordt gesproken over angst voor God, zal niet iedere hoorder aan hetzelfde denken. Het ligt voor de hand dat iemand als Mark denkt aan falen, de norm niet halen of regels overtreden. Angst voor God kan dan angst om door God gestraft te worden impliceren. Voor iemand als Lea daarentegen zal angst voor God eerder te maken hebben met angst om niet goed genoeg te zijn en angst om afgewezen te worden door God.[2]

Verschillende persoonlijkheidsstructuren, zoals hierboven beschreven, hebben elk hun eigen taalveld.[3] De preek wint voor de hoorder aan zeggingskracht als de boodschap vertolkt wordt in het taalveld dat aansluit bij zijn of haar persoonlijkheidsstructuur.[4] Een predikant zou daarom moeten variëren in de woorden die hij kiest, zodat de diverse hoorders (dat wil zeggen hoorders met verschillende persoonlijkheidsstructuren) aangesproken worden.

Natuurlijk speelt ook het tekstgedeelte dat centraal staat in de preek een rol in de woordkeuze. Dat neemt niet weg dat het meestal goed mogelijk is om bijbelse kernbegrippen vanuit meerdere invalshoeken te belichten en in meerdere taalvelden te verwoorden. Hierdoor komt de prediker met zijn boodschap dichter bij de psyche van de hoorders. Hoe kan dit concreet gestalte krijgen? Ik neem de woorden *zonde* en *genade* als voorbeeld.

> *'Zonde. Wat is zonde eigenlijk? Als het in de Bijbel over zonde gaat, gaat het over alles in ons leven dat niet is zoals God het heeft bedoeld.'*

'Hier zie je precies wat zonde is: ongehoorzaam zijn aan God. Niet luisteren naar wat God gezegd heeft. Je eigen gang gaan, Gods gebod overtreden.'

'Iedere zonde is een slag in het gezicht van God.'

(Goede Vrijdag) 'Maar o wonder, met dat Hij door allen verworpen werd, en zij door God verworpen moesten worden, wilde Hij het voor hen zijn: de Verworpene.'

Uit bovenstaande preekfragmenten blijkt dat zonde geen eenduidig begrip is, maar verschillende connotaties heeft. Bij zonde gaat het om schuld, ongehoorzaamheid en overtreding, om ontrouw zijn, God afwijzen en de relatie met Hem verbreken.[5] De eerste twee fragmenten sluiten vooral aan bij een taalveld dat hoort bij een persoonlijkheidsstructuur waarin stabiliteit en controle centraal staan: zonde is verbonden met de norm niet halen, tekort schieten en je niet houden aan de regels. De laatste twee fragmenten hebben meer een relationele connotatie. Zonde heeft te maken met ontrouw, afwijzing, verwerping en het contact verbreken. Dit past bij het taalveld van een type 2-persoonlijkheidsstructuur.

Een pleidooi om in een preek meerdere taalvelden present te laten zijn vindt een prachtige illustratie in Leviticus 26. Juridische en relationele termen wisselen elkaar af in dit gedeelte.

God vraagt van Zijn volk dat ze zich aan Zijn geboden houden en Zijn bepalingen opvolgen (vs. 3). Als ze ongehoorzaam zijn en walgen van Gods geboden, zal Hij hen straffen en Zijn aangezicht tegen hen keren (vs. 14-17). Als het volk nog niet luistert en tegen God blijft ingaan, zal Hij nieuwe strafmaatregelen nemen en tegen hén ingaan (vs. 18vv). Echter, wanneer het volk de zonde belijdt, namelijk dat ze ontrouw geweest zijn en tegen God zijn ingegaan (vs. 40 NBV; SV spreekt over overtredingen en tegen God ingaan), dat ze Zijn bepalingen hebben afgewezen en gewalgd hebben van Gods verordeningen (vs. 43), zal God hen niet afwijzen en niet van hen walgen, maar aan Zijn verbond denken (vs. 44, 45).

Genade komt in de Bijbel eveneens in meerdere taalvelden aan de orde. In een juridisch taalveld, dat vooral aansluiting vindt bij een type 1-persoonlijkheidsstructuur, wordt genade verbonden met vrijspraak. God veroordeelt niet, maar ziet voorbij aan zonde en tekort en maakt rechtvaardig door Christus' rechtvaardigheid toe te rekenen (vgl. Rom. 4:5). Hij vergeeft de schuld en vereffent de openstaande rekening door het bloed van Christus (vgl. Ef. 1:7). Tegelijk is genade ook aanvaarding door God. God wijst niet af, maar is barmhartig en herstelt de relatie, waardoor Hij weer recht

in de ogen gekeken kan worden.[6]

Deze relationele verwoording van genade komt onder meer duidelijk naar voren in Exodus 33:17, waarin God tegen Mozes zegt dat hij genade in Gods ogen gevonden heeft en dat God hem bij zijn naam kent. Genade blijkt verband te houden met gezien, gekend en geliefd worden (zie ook het eerste preekfragment in hst. 7). Genade betekent dat God Zijn aangezicht toewendt, je aanziet en het licht van Zijn gelaat over je laat schijnen (Num. 6: 25,26). Dit heeft consequenties voor het hele leven. Gezien en gekend zijn door God heeft niet alleen betekenis voor de relatie met God, maar ook voor de relaties met anderen en met jezelf, dat wil zeggen voor eigen identiteit en zelfgevoel (zie boven). Wanneer mensen leven uit Gods genade, komen leegte, zinloosheid, schaamte en schuld in een totaal ander licht te staan.

> *En Hij zegende hem [Jakob] daar (Gen. 32:30). 'Dat betekent: Hij liet hem niet alleen in de nacht. Hij stootte hem niet terug naar waar hij vandaan kwam. Hij wees hem niet af, maar was hem genadig. Hij liet zich vinden. Hij deed zijn beloften gestand.'*[7]

Reflecteren

Predikers die hun laatst gehouden of voorbereide preek bekijken vanuit het perspectief van persoonlijkheidsstructuur en taalveld kunnen reflecteren aan de hand van de volgende punten:

- Hoe verwoord ik de kernthema's van deze preek? Is er een inhoudelijke lijn met een bepaalde persoonlijkheidsstructuur te ontdekken? Welke mensen (d.w.z. mensen met welke persoonlijkheidsstructuur) zal dit vooral aanspreken?
- Is er voldoende afwisseling in mijn verwoording? Heb ik er een voorkeur voor een bepaald taalveld?

Het is een goede oefening om eenzijdige passages te herschrijven.

> *De predikant van Mark, die verkondigde dat God de touwtjes in handen heeft en dat de eindregie bij Hem berust, zou in type 2-termen kunnen zeggen: 'God houdt je vast. Hij draagt je leven in Zijn hand.'*

10. Het leven van de hoorders: identificatie en inspiratie

Tijdens het luisteren naar de preek zoeken hoorders naar herkenning, naar parallellen in hun eigen leven. In het proces van betekenis geven en vinden vindt een dialoog plaats tussen de gehoorde preek en de eigen situatie en beleving van de hoorders. Wat aansluit bij henzelf, hun eigen situatie, persoonlijkheid en godsbeeld, krijgt betekenis voor hen. Hoorders zoeken daarbij ook naar de implicaties voor hun eigen bestaan. Ze willen 'er iets mee kunnen' en de boodschap actualiseren in hun eigen context. Ze horen dan ook graag wat de boodschap van de preek concreet van hen vraagt.

Deze dingen hebben op z'n minst twee implicaties voor predikers. In de eerste plaats dienen zij in de preek gelegenheid tot identificatie te bieden. In de tweede plaats moeten hun preken inspirerend zijn in die zin, dat ze hoorders aanzetten om dingen anders te bekijken (nieuw perspectief) of anders te doen (nieuw gedrag).

Identificatie: herkenbaar en concreet

Identificatie is een psychologisch proces waarbij mensen zich verplaatsen in de situatie van de ander, zich herkennen in de ander, en zich de gevoelens en gedachten van de ander eigen maken. Er vindt een bepaalde mate van vereenzelviging plaats ('Dat heb ik ook!' 'Ik voel helemaal met je mee!'). Hiervoor is het belangrijk dat er een zekere overeenstemming is tussen de situatie van de ander en de eigen situatie.

Een preek is herkenbaar voor hoorders als hun persoonlijke situatie aan de orde komt en er verwoord wordt waar zij in het gewone leven van elke dag mee te maken hebben. In de preek gaat het dan niet alleen over God en Zijn heil, maar ook over mensen en het menselijk bestaan. Dit kunnen mensen en menselijke dilemma's van nu zijn, maar ook mensen uit het verleden, uit de tijd van de Bijbel, met hun ervaringen van toen, die in het heden nog steeds ervaren kunnen worden (zie hst. 8 over de God van mensen in de Bijbel). Als de context[1] waarin hoorders leven, hun vreugden en angsten, moeiten en zorgen een plek krijgen in de preek, haken hoorders aan en blijven ze hangen: 'Hé, het gaat over mij!' Dit

maakt benieuwd naar het vervolg: 'En dus ? Welke boodschap is er voor mij in mijn situatie?'

Een manier om de herkenbaarheid van de preek te vergroten, is het geven van voorbeelden. Dit kunnen voorbeelden van situaties zijn: wat maak je mee als jongere op school, als veertiger op je werk, als kankerpatiënt in een ziekenhuis? Voorbeelden kunnen ook betrekking hebben op de persoonlijkheid, het godsbeeld, en de stemming van de hoorders: hoe sta je in het leven met alle relaties die daarbij horen, welke gevoelens kun je hebben naar jezelf toe, naar andere mensen, en naar God? Krachtige voorbeelden zijn voldoende concreet. Te vage omschrijvingen leiden er niet toe dat meer mensen zich erin herkennen, maar juist dat het niemand aanspreekt.

Concrete taal is niet alleen belangrijk bij het geven van voorbeelden, maar ook voor de preek als geheel. Abstracte taal is voor de meeste hoorders veel moeilijker te volgen en te begrijpen dan concrete taal.

Vergelijk:

'De belofte die God aan het begin van uw leven gegeven heeft…'

'Wat God tegen jou gezegd heeft aan het begin van je leven, toen je gedoopt bent…'

Er zijn hoorders die bij abstracte taal een vertaalslag moeten maken ('Huh? Welke belofte van God aan het begin van mijn leven?'): om te begrijpen wat er wordt gezegd, is eerst een toepassing naar het concrete bestaan nodig ('O ja, ik ben gedoopt'). Dit geldt voor kinderen, bij wie het abstracte denken pas echt tot ontwikkeling komt in de puberteit, maar zeker niet alleen voor hen. Mensen verschillen immers in denk- en leerstijl. De een denkt veel meer vanuit het algemene en abstracte, terwijl een ander veel meer uitgaat van concrete situaties. Ook zijn er mensen die moeite hebben met abstracte taal omdat ze de neiging hebben alle taal letterlijk te nemen. Te denken valt aan mensen met een autistische stoornis, die vaker in de gemeente aanwezig zijn dan de predikant misschien weet. Met name voor predikers die academici zijn kan het een valkuil zijn om bij hoorders een te hoog abstractieniveau te veronderstellen. Het is een goede oefening om een preek eens te bekijken vanuit dit oogpunt en te herschrijven in concrete taal. Vaak kan het concreter dan je denkt!

Vergelijk:

'Ieder mens staat in verbinding met zijn voorgeslacht. Mensen maken deel uit van een geschiedenis.'

'Iedereen is een zoon of dochter. Dat vergeten we wel eens. We staan niet los van een geschiedenis. Ik kom uit een grote familie. Als ze het over mij hebben, zegt de oudere generatie: Jos van Kees (mijn vader) van Jan (mijn opa).'[2]

Concrete taal vergroot de zeggingskracht van de preek, omdat zij een beeldender karakter heeft: je ziet het voor je. Waar abstracte taal vooral de hersenen van mensen laat kraken, zet concrete taal ook hun ogen, oren, en gevoel aan het werk.

Pieter preekt over Openbaring 3,1: 'Ik weet uw werken, dat u de naam hebt, dat u leeft, maar u bent dood!' (HSV). Wat er in Sardes is, is schijn. Aan de buitenkant ziet het er allemaal goed uit, maar het is uiteindelijk niet meer dan een holle, lege vorm. Pieter maakt dit

concreet met de rode Ferrari die in hoofdstuk 7 al langsgekomen is. 'Samen met je vriendje bekijk je de Ferrari van alle kanten. Je loopt erom heen. Hij past niet eens helemaal in het parkeervak, zo groot is-ie. En je vriendje is helemaal enthousiast: "Moet je kijken, joh, heb je dit al gezien?" (…) Als de vader van je vriendje eraan komt, vraag je met je allerliefste gezicht: "Wilt u misschien een stukje met ons rijden?" Maar dan worden je vriend en zijn vader even stil… Wat is er namelijk aan de hand? Er zit geen motor in de Ferrari! Een beetje verbluft blijf je staan kijken. Zo'n fantastische auto aan de buitenkant. Hij ziet er spiksplinternieuw uit. Maar eigenlijk heb je er helemaal niets aan. Je kunt er niet mee rijden. Hij kan alleen maar voor de deur staan…'

Multiperspectivistisch preken

Wat de één aanspreekt, zegt de ander helemaal niets. Wanneer de ene hoorder zich sterk herkent in de ervaringen van een ander, kan het zijn dat de buurman of buurvrouw op de stoel ernaast geen enkel aanknopingspunt voor identificatie ziet. De predikant staat voor de opdracht om zó te preken, dat zoveel mogelijk hoorders kunnen aanhaken. Dat begint al heel basaal bij de manier waarop de hoorders aangesproken worden. Als de prediker zich alleen maar met 'u' tot de gemeente richt, kan dat voor jongeren (of de jongere generatie) vervreemdend zijn; kinderen en tieners kunnen de indruk krijgen dat de preek uitsluitend of vooral bedoeld is voor volwassenen. Diezelfde suggestie wordt gewekt als de predikant de voorbeelden die hij in zijn preek verwerkt alleen kiest uit de leefwereld van ouderen of volwassenen. Het is goed om hierin te variëren, om voorbeelden te kiezen uit de leefwereld en belevingswereld van verschillende groepen hoorders. Daarbij verdienen niet alleen verschillende leeftijdsgroepen aandacht, maar (juist) ook psychische verschillen tussen hoorders, dat wil zeggen verschillen in godsbeeld, persoonlijkheid en stemming. Verschillende psychologische structuren vragen om variaties in taal (zie vorig hoofdstuk) en om variaties in voorbeelden en thema's.

Annelies vertelt over de preek: 'Al is het nog zo donker in je leven, al zit alles tegen, toch is er nog een lichtpuntje te ontwaren. En dat is God natuurlijk. Nou, daar herken ik me helemaal niet in. Ik ben juist heel blij met mijn leven, ik voel me dankbaar naar God toe.'

Een verstandige prediker bekijkt zijn preken op eenzijdigheid en vraagt zich af of verschillende mogelijkheden benoemd worden: komen vreugden én zorgen, hoogten én diepten, angst én vertrouwen, smart én verlangen aan de orde? Het voorkomen van eenzijdigheid wil uiteraard niet zeggen dat er in de preek geen

accenten gelegd kunnen worden, waardoor het ene meer gewicht krijgt dan het andere. Het bijbelgedeelte speelt hierbij een belangrijke rol. Van de predikant wordt echter altijd reflectie gevraagd op de identificatiemogelijkheden.

De mogelijkheid van verschillende hoorders om zich te identificeren met de preek neemt toe als de prediker multiperspectivistisch te werk gaat en het thema van de preek of de bijbeltekst vanuit verschillende perspectieven belicht. Hij laat dan zien dat er meerdere kanten aan een thema of vraag zitten en dat mensen daar op verschillende manieren emotioneel en existentieel bij betrokken kunnen zijn.[3] Hoorders kunnen zich dan tot verschillende 'mogelijkheden' verhouden. Multiperspectivistisch preken kan op vele manieren. De prediker kan de verschillende vragen en reacties van de hoorders en de verschillende manieren van verstaan, samenhangend met psychologische verschillen, expliciet te verwoorden. Meerdere perspectieven kunnen ook aan het licht komen wanneer de spanningen of keuzemomenten in of achter de tekst (denk aan het eerste adres van de tekst) benoemd worden.

Hoe reageren Hagar en Sara op elkaar? Hoe had het anders gekund? De spanning tussen Hagar en Sara wordt nog spannender in het licht van de brieven van Paulus.

Een andere optie is om bij een narratieve tekst de verschillende posities en perspectieven van de afzonderlijke personen in het bijbelverhaal te benadrukken. Hierbij is vaak ook een ontwikkeling waar te nemen: aan het einde van het verhaal (of de reeks van geschiedenissen) zijn de mensen niet meer wie ze waren aan het begin.

De Hagar die weggestuurd wordt door Abraham en met brood en water op weg gaat met haar zoon voelt zich anders dan de Hagar die haar kind onder een struik legt om te sterven. Dat geldt ook voor de Hagar die de engel van God hoort en de waterput ontdekt.

Soms valt bij het lezen van een tekstgedeelte niet zozeer een interne spanning op, als wel een contrast met andere bijbelplaatsen. Een bekend (en te versimpeld) voorbeeld hiervan is de wraak van God die in het Oude Testament naar voren komt tegenover de tekst 'God is liefde' (1 Joh. 4:8). Bij een dergelijk contrast heeft het begrip 'multiperspectivistisch preken' niet alleen betrekking op de manier van preken, maar ook op de inhoud, aangezien God niet in één perspectief te vangen is. Hij is zo groot dat al onze beelden tekort schieten. Multiperspectivistisch preken is dan geen optie, maar een noodzaak.

Appèl

Hoorders zijn niet tevreden met een mooie preek voor het moment. Een preek krijgt pas haar volledige betekenis als zij meegaat de kerk uit en inspirerend is voor het leven van de hoorders. Hoorders verwachten een appèl, een opdracht, een toepassing op de eigen situatie: ze willen weten wat de preek van hen vraagt. Dat is een legitiem verlangen. De Bijbel spreekt immers in één adem over horen en doen. Denk bijvoorbeeld aan Mattheüs 7:24, waarin Jezus spreekt over ieder die Zijn woorden hoort en ze ook doet (vgl. Jak. 1:22). Voor de predikant is het goed om daar tijdens de preekvoorbereiding bij stil te staan. Wat wil ik eigenlijk bereiken? Wat is de functie van deze preek? Het helpt om dit in één zin op te schrijven: 'Ik wil dat de hoorders na afloop van de preek .[4]

Wie als prediker het bovenstaande wil actualiseren, kan voor zichzelf de functie van de preek die hij aan het voorbereiden is (of laatst gehouden heeft) noteren. Een boeiende vraag is op welk aspect van het menszijn de genoteerde functie betrekking heeft. Is het appèl op de hoorders vooral cognitief van aard ('Ik wil dat ze na afloop van de preek *weten*…'), of affectief ('Ik wil dat ze *ervaren* of *voelen*….'), of heeft het betrekking op het handelen ('Ik wil dat hoorders …. *doen*')? Was dit ook een bewuste keuze? Hoe verhoudt dit appèl zich tot de Bijbeltekst(en) die het uitgangspunt van de preek vormt of vormen en tot de preek als ontmoetingsgebeuren?

Een preek met uitsluitend een cognitieve functie doet tekort aan de preek als ruimte van ontmoeting. Ontmoeting heeft altijd een ervaringsaspect, en het is goed om de ervaringsfunctie expliciet te verwoorden. Welke ervaring wil de prediker communiceren of bewerken bij de hoorders? Is dat vertrouwen, vrijheid, hoop, of nog iets anders? Of wil hij juist dat zijn hoorders verslagen naar huis gaan met de vraag: 'wat moet ik doen om gered te worden?' Bij het formuleren van de ervaringsfunctie, evenals bij de cognitieve en gedragsmatige functie van de preek, speelt het beeld dat de prediker van de hoorders heeft een rol (vgl. hst. 6). Het maakt bijvoorbeeld verschil of de prediker zich richt op 'zoekers' of op hen die al jaren geleden tot geloof zijn gekomen.

Voor verschillende groepen hoorders, variërend in godsbeeld, persoonlijkheid en stemming, zijn verschillende functies denkbaar. Het noteren van één functie in één zin is hiermee in tegenspraak, als uiting van een 'one size fits all' benadering. Toch kan dit noteren een zinvolle bezigheid zijn. Met name wanneer het gaat om een

eerste inval is de functie-in-één-zin veelzeggend, aangezien deze op z'n minst onbewust een (grote) rol in de preekvoorbereiding speelt.[5]

Soms zeggen predikers dat hoorders zelf de toepassing maar moeten maken. Dit is echter niet zo eenvoudig als het lijkt. Luisteraars zoeken er wel naar, maar het lukt hen lang niet altijd. De predikant kan het gevoel hebben dat de bal voor het doel ligt, klaar om erin geschoten te worden, terwijl hoorders geen idee hebben wat de bal is en waar het doel gevonden kan worden. Het is daarom goed om het appèl of de toepassing expliciet te verwoorden en er in de preek een antwoord te zoeken op de vraag: Wat wil God van ons? Wat vraagt of zegt Hij hier in deze tekst? Zijn er dingen die moeten veranderen in ons denken, in ons beleven, in ons gedrag? Ook hier is het belangrijk om concreet te zijn.

> *'Elke dag je kruis op je nemen, hoe doe je dat dan praktisch? Ik denk dat je dat kunt doen door het elke dag te zeggen. Dus aan het begin van de dag te bidden: "Here Jezus, hier ben ik. Ook deze dag wil ik zo graag bij U horen. En ik leg mijn leven in Uw hand. En de problemen die het zou kunnen geven wil ik dragen in Uw kracht. Maar ik ben bereid U te volgen.'*

Ik preek ook voor mezelf

Predikers die een concrete toepassing of een appèl verwoorden, voegen daar soms zinnetjes aan toe als: 'En ik heb het nu tegen mezelf', of: 'Ik zit naast u in de bank'. Dat is ook terecht. Een prediker is niet alleen degene die van Godswege verkondigt, maar ook een hoorder onder de hoorders, en zelfs de eerste hoorder (vgl. de priester die zowel God als het volk toebehoort; zie hst. 6). Dit is het onderwerp van hoofdstuk 11.

11. De prediker als eerste hoorder

Wie is de prediker? Een veelheid aan beelden kan gebruikt worden om het eigene en bijzondere van deze man of vrouw te karakteriseren. In eerdere hoofdstukken is een aantal mogelijkheden aan de orde gekomen, waarbij de nadruk viel op de predikant als priester, die bemiddelt met het oog op de ontmoeting tussen hoorder en God.

In dit hoofdstuk denken we na over de predikant als hoorder onder de hoorders, als *primus inter pares* (eerste onder gelijken). Immers, de predikant hoort de woorden van de Schrift op precies dezelfde wijze als de andere mensen die zondags naar de kerk komen: als mens, als gelovige, als zondaar en zoeker.[1] Tegelijk is de predikant ook de eerste hoorder.

Voorganger in het horen

Het hoorproces van de predikant begint niet pas tijdens de zondagse dienst, maar al veel eerder. In de week ervoor of nog eerder legt hij zijn oor te luisteren bij de Schrift, kiest hij een bijbelgedeelte (als hij geen leesrooster volgt), bestudeert hij de tekst en mediteert hij erover, en bepaalt hij de invalshoek van waaruit de tekst belicht wordt. Hij is dus voor-ganger en gaat de hoorders voor in het horen van de tekst.

In eerdere hoofdstukken is duidelijk geworden hoezeer de psyche van de hoorder van invloed is op het hoorproces. Persoonlijkheid, stemming, godsbeeld, levensverhaal en persoonlijke situatie doen allemaal mee in het verstaan van de tekst van de preek en, in het verlengde daarvan, de tekst van de Bijbel. Voor de predikant geldt dit niet anders dan voor de gemeenteleden: wat hij hoort en hoe hij de tekst verstaat, heeft alles te maken met zijn eigen persoon. De tekst krijgt (uitsluitend!) betekenis binnen de psychische beleving van de prediker. De implicaties hiervan zijn tweeledig: de psyche van de prediker kan zowel een 'stoorzender' als een 'krachtlijn' zijn.[2]

Stoorzender

Klassieke studies uit de context van de Klinisch Pastorale Vorming hebben zich uitvoerig bezig gehouden met de persoon van de prediker in relatie tot de preek.[3] De 'problematiek van de prediker', en dan met name de problematiek waarvan hij zich niet bewust is, kreeg hierbij veel aandacht. Nu is het uiteraard onzinnig om iedere prediker een probleem aan te praten of te stellen dat zijn ambt en roeping vooral functioneren als compensatie van zwakte.[4] Wel is het goed om het

effect van de eigen persoon onder ogen te zien en kritisch naar zichzelf te zijn.

De persoon van de prediker speelt een belangrijke rol in de keuze van een bepaald bijbelgedeelte. Hoewel deze keuze vaak met meerdere factoren samenhangt, gaat zij zeker niet buiten de persoonlijkheid, stemming, en het godsbeeld van de hoorder om. In zijn boek *Predigtanalysen* geeft Hans-Christoph Piper hiervan diverse voorbeelden. Volgens hem is het geen toeval dat een angstige prediker ervoor kiest om het nieuwe jaar te beginnen met de tekst 'Heb goede moed: Ik heb de wereld overwonnen' (Joh. 16: 33, HSV) en dat een predikant die zich om allerlei redenen teleurgesteld voelt met Pasen over de Emmaüsgangers (Luk. 24) preekt.

De persoon van de prediker is ook een belangrijke factor in relatie tot de focus en functie van de preek: het accent dat je legt, de ervaring die je wilt oproepen, het appèl dat je doet, hangt op z'n minst ten dele samen met je eigen psychische beleving. Het is mogelijk dat

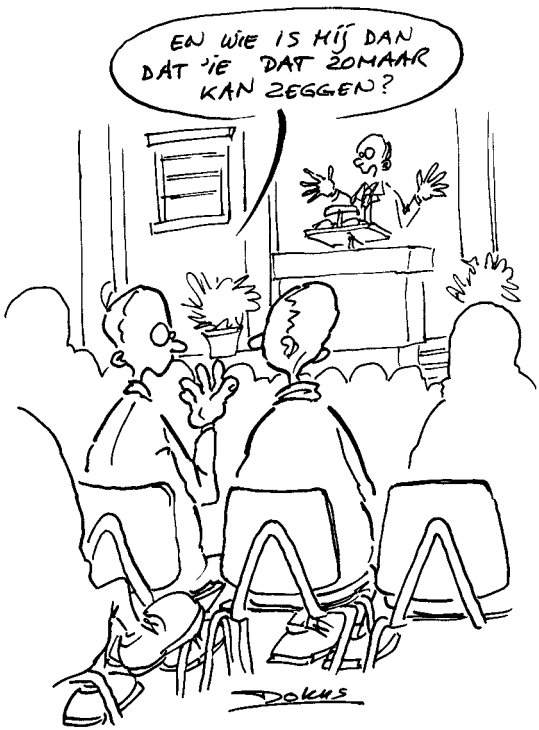

de eigen psyche gaat functioneren als stoorzender en selectiviteit en vertekening tot gevolg heeft. Zeker wanneer eigen conflicten en schaduwkanten weggestopt of verdrongen worden, zal de psyche van de prediker een belemmerende factor in het proces van de preek zijn. Wie zich bijvoorbeeld opstandig voelt naar God toe, maar deze gevoelens wegstopt, zal er hoogstwaarschijnlijk niet in slagen om een ervaring van overgave aan de Here te communiceren tijdens de preek.

Wanneer je als prediker signalen krijgt dat hoorders je preek als 'te simpel gezegd' of als 'platgeslagen' beleven ('de spanning is eruit'), is het verstandig om bij jezelf te rade te gaan. Het is goed mogelijk dat dit te maken heeft met een psychisch conflict dat je liever niet onder ogen ziet of met een schaduwzijde van de tekst of van jezelf waar je geen raad mee weet.

Reflectie

Hoe beter de prediker zichzelf kent, des te minder zal zijn eigen psyche een stoorzender tijdens de preek vormen: als je weet wat er speelt, kun je daar rekening mee houden. Het is daarom van belang om eerlijk en kritisch op de eigen persoon te reflecteren. De volgende vragen kunnen daarbij helpen.

- Wie ben ik als persoon? Waar liggen mijn gevoeligheden, mijn angsten, mijn twijfels en zorgen?
- Hoe sta ik in het leven? Ben ik bijvoorbeeld optimistisch of juist pessimistisch, open dan wel op m'n hoede?
- Heb ik recent ingrijpende gebeurtenissen meegemaakt? Wat deed dit mij? Welk gevoel riep het op? Wat speelt er nu in mijn leven? Hoe ben ik gestemd?
- Wie is God voor mij? Welke gevoelens voeren de boventoon in mijn relatie tot God? Als ik één beeld voor God moest kiezen, welk beeld zou dat dan zijn?
- Hoe sta ik in het geloof? Ben ik vol van Gods Geest en van Gods liefde of wordt mijn geestelijk leven vooral gekenmerkt door dorheid en lauwheid?
- Waar preek ik over? Welke inhoud stel ik aan de orde? Hoe doe ik dat? Overheerst een bepaalde thematiek? Wat zegt dat over mij?

Krachtlijn

Het reflecteren op de eigen persoon vormt de overgang van 'stoorzender' naar 'krachtlijn'. De invloed van het godsbeeld, de persoonlijkheid

en de stemming van de prediker is namelijk niet alleen negatief, maar ook positief. Alleen als de predikant helemaal betrokken is in het proces van de preek, als de tekst en de preek door hemzelf heengaan en resoneren in zijn eigen psyche, is de preek werkelijk een preek. Is dat niet het geval, dan is er hooguit sprake van een dor en afstandelijk betoog.

De psyche van de prediker wordt tot krachtlijn als de prediker zijn eigen persoon inzet als instrument voor het verstaan van de tekst. In het luisteren naar de Schrift brengt hij een dialoog op gang met zijn godsbeeld, persoonlijkheid en stemming. De prediker bestudeert en exegetiseert de tekst dus niet of niet uitsluitend als een afstandelijke wetenschapper (zo die al bestaat), maar vooral als mens die ook zelf van het Woord mag leven. Hij kan daarbij stilstaan bij vragen als: Wat spreekt me aan in dit gedeelte? Wat roept deze tekst bij mij op? Welk gevoel bekruipt me? Ervaar ik weerstand en zo ja, waarom? Wat zou ik naar aanleiding van dit gedeelte tegen God willen zeggen? Wat zou ik willen doen?

Een volgende stap is de antwoorden op deze vragen te verbinden met de reflecties op de eigen persoon (zie vorige paragraaf). Zijn er lijnen te ontdekken? Zie je correspondenties, of vormt het één juist een compensatie voor het ander? Zijn de overwegingen bij de tekst te begrijpen vanuit wie je zelf bent?

Door de eigen persoon nadrukkelijk een plaats te geven in de omgang met de tekst, plaatst de prediker zich naast en onder de hoorders. Eigenlijk is er niet zoveel verschil tussen 'de professional' en 'de leken': beiden dragen hun eigen psychische bagage mee. De vragen die bij de prediker opkomen, kunnen ook de vragen van de hoorders zijn. Dat geldt eveneens voor de associaties, gevoelens, en intenties die de prediker bij zichzelf ontdekt in de omgang met de tekst. Op deze manier komen de hoorders (opnieuw) binnen in het proces van preekvoorbereiding. Het komt er wel op aan om hier multiperspectivistisch te werken (zie ook vorig hoofdstuk). Niet alleen de eigen stem, hoe waardevol ook, verdient gehoor. In de preekvoorbereiding is het ook van belang om actief op zoek te gaan naar andere stemmen en te bedenken hoe mensen met een ander godsbeeld, een andere stemming of een andere persoonlijkheid deze tekst kunnen horen (vergelijk hoofdstuk 9 over verschillende persoonlijkheidsstructuren die om afwisseling in taal vragen). Op deze manier wordt de prediker van eerste hoorder een dienaar van allen. In het volgende hoofdstuk wordt dit theologisch gemotiveerd.

12. Het Woord is vlees geworden

In de voorgaande hoofdstukken is vooral aandacht besteed aan de hoorder en de prediker: wat doen zij tijdens of voor een preek, en wat zouden ze moeten doen? Hoorders en prediker zijn echter niet de enigen die actief zijn tijdens de preek. Ook God Zelf wil werken. Hij komt mensen tegemoet in Zijn Woord, Hij laat Zich ontmoeten, en werkt met Zijn Geest in de hoorders en de prediker. Woord en Geest komen samen in het proces van preken en luisteren. De vraag kan gesteld worden hoe het werk van God zich verhoudt tot de activiteit van mensen. Hoe is vanuit een theologisch perspectief (dat wil zeggen een perspectief waarin God en de werkelijkheid van God centraal staan) de invloed van de psyche van de hoorder te duiden? En hoe verhoudt het werk van de Geest zich tot het bezig zijn van de prediker?

Verschillende antwoorden

Op deze vragen kunnen verschillende antwoorden gegeven worden. In de homiletiek zijn benaderingen te onderscheiden die alle nadruk leggen op de objectiviteit van het preekgebeuren en het onweerstaanbare werk van God of de Geest van God. In dit verband kan gedacht worden aan de dubbele preekdefinitie van Karl Barth, waarin hij de prediking omschrijft als het Woord van God, gesproken door Hem zelf bij monde van een heraut (waarbij de hoorders niet meer dan passieve ontvangers zijn), of aan de uitspraak die aan Kohlbrugge wordt toegeschreven dat de prediker het Woord in de gemeente moet werpen.[1]

Deels in reactie hierop hebben andere homileten de subjectiviteit van het preekproces en de activiteit van de hoorders benadrukt. Beide invalshoeken hoeven elkaar niet uit te sluiten, maar kunnen op verschillende manieren verbonden worden.[2]

In dit hoofdstuk kies ik voor een christologische fundering van de relatie tussen God en mens en tussen de goddelijke en menselijke werkelijkheid tijdens het proces van de preek. Incarnatie is hierbij de fundamentele notie. Incarnatie of vleeswording is bepalend voor prediking als ontmoetingsgebeuren in het algemeen en voor de rol van de prediker in het bijzonder.

Prediking als incarnatie

Het Woord is vlees geworden en heeft onder ons gewoond, zegt

de apostel Johannes (1:14). Christus werd mens onder de mensen en heeft in het menselijk bestaan gedeeld. Met name in de Lutherse traditie is de incarnatie verbonden met de prediking. Zo stelt Dietrich Bonhoeffer in zijn *Homiletik-Vorlesung* het gepredikte woord gelijk aan de vleesgeworden Christus, die in de menswording alles wat menselijk is op zich genomen heeft en zo de mensheid draagt. Prediking is voor hem de dragende Christus. Het is de Mensgewordene die de zonden van de wereld draagt, het is Christus die door de gemeente schrijdt. Er moet daarom zo gepreekt worden, dat de hoorders al hun nood, zorgen, angsten en zonden op het Woord leggen. Het Woord draagt de hele menselijke natuur, oordeelt, en herschept tot een nieuwe mensheid, die ook zelf anderen draagt.[3]

Net als Luther benadrukt Bonhoeffer dat Christus mens geworden is zoals wij mens zijn, dat niets menselijks Hem vreemd is. Hij vernederde zichzelf en werd één van ons. Hij bleef niet op een afstand, maar droeg het menselijke vlees en drong diep onze wereld van zonde en dood binnen. Hij deelde in onze kwetsbaarheid en gebrokenheid, ervoer onze angst en pijn, verdroeg onze verzoeking, droeg onze ziekten en zonden en stierf onze dood. Hij werd een verschoppeling onder de verschoppelingen, een wanhopige onder de wanhopigen, een zondaar onder de zondaars terwijl Hij toch zonder zonde bleef. Zijn vleeswording heeft alles te maken met de zwakheid van de kribbe en de ergernis van het kruis.

De vleeswording van Christus betekent dat de werkelijkheid van God en de wereld van de mens met elkaar verbonden zijn. Omdat Christus onze aardse werkelijkheid is binnengegaan, is deze niet meer los te zien van de hemelse werkelijkheid. Beide werkelijkheden zijn wel te onderscheiden, maar niet meer te scheiden. Wie naar Jezus Christus kijkt, ziet in feite God en de wereld in één, zegt Bonhoeffer in zijn *Ethik*. In zijn denken bestaat uiteindelijk maar één werkelijkheid, waarvan Christus het Midden en de Middelaar is.

De relatie tussen prediking en de vleesgeworden Christus, tussen prediking en die ene werkelijkheid *coram Deo,* betekent ruimte voor de menselijke en psychologische factor in het gebeuren van de preek. Prediking heeft alles te maken met Christus die de menselijke natuur in haar zwakheid en zondigheid draagt. Dit impliceert dat het leven van de hoorders met alle vreugden en zorgen, met alle angsten en verlangens, met alle psychische belemmeringen en mogelijkheden, is opgenomen in het proces van de preek. God en

mens ontmoeten elkaar en het aardse leven krijgt betekenis vanuit deze ontmoeting. Tegelijkertijd laat de incarnatie ook de paradox oplichten die kenmerkend is voor de preek als zodanig, namelijk de paradox dat het Woord van de eeuwige God gestalte krijgt in de zwakheid en beperktheid van de menselijke taal. De incarnatie impliceert ten slotte ook de vleeswording van de prediker.

Vleeswording van de prediker

'Zoals de Vader Mij gezonden heeft, zend Ik ook u', zegt Jezus (Joh. 20:21 HSV; vgl. Joh. 17:18). Als Hij Zijn leerlingen uitzendt in de wereld om te preken, te dopen en te leren (Mat. 28:19-20), geeft Hij hen de opdracht om Zijn voorbeeld na te volgen. Jezus' zending door de Vader betekende vleeswording, waarbij Hij zichzelf ontledigde, de wereld van de mensen binnen ging, één met hen werd en in alles van hen deelde, terwijl Hij toch zichzelf bleef. Hij vernederde zichzelf om te dienen. Van Zijn volgelingen vraagt Christus hetzelfde. 'Iedere zending is dan ook een zending in het vlees', zegt John Stott in zijn boek *De christen als tijdgenoot*.[4]

Uiteraard is er een verschil tussen de unieke historische gebeurtenis van Christus' vleeswording en de navolging ervan door Zijn discipelen, onder wie de predikers. Toch is er een parallelle beweging te ontdekken. Hoe krijgt die voor predikers concreet gestalte?

Een vleesgeworden prediker is dienaar van de hoorders. Hij staat niet tegenover hen, maar naast hen en zelfs onder hen, aangezien hij is niet gekomen om gediend te worden, maar om hen te dienen. Hij gaat de leef- en belevingswereld van zijn hoorders binnen, verdiept zich in hun psyche, persoon en situatie en vereenzelvigt zich met hen. Hij houdt rekening met hun manier van horen en de mogelijke beperkingen of psychologische blokkades daarbij. Hij is één met zijn hoorders, hij kent hen, zoals hij ook zichzelf kent. Net als Paulus, die voor de Joden als een Jood werd, voor de Grieken als een Griek, en voor de zwakken zwak werd, maakt een vleesgeworden prediker zich dienstbaar aan allen om zoveel mogelijk mensen te winnen voor het Evangelie. Hij wordt 'voor iedereen wel iets' (NBV) om in elke situatie enkelen te redden (1 Kor. 9:19-22).

Dit doet hij zonder zijn eigen identiteit op te geven. Hij is immers ook dienaar van God en het Woord van God. Als zodanig is hij gezonden om te bemiddelen tussen God en mensen en het Woord

te bedienen aan zichzelf en de hoorders. Hij kent God en is met God verbonden. Zoals Jezus gezalfd was met de Heilige Geest en de Geest zonder maat had, zo is ook een vleesgeworden prediker vervuld met de Geest van Christus, die in hem werkt en door hem werkt. In, met en onder het bezig zijn van prediker én hoorders zorgt de Geest ervoor dat het Woord van God niet vruchteloos gepreekt wordt, maar betekenis krijgt in de psyche en de levens van de hoorders, van wie de prediker er ook zelf een is, en hen in de ruimte zet.

Eindnoten

Inleiding

1 H. Schaap-Jonker, *Before the face of God: an interdisciplinary study of the meaning of the sermon and the hearer's God image, personality, and affective state*. Zürich 2008.

Hoofdstuk 1

1 D.P. McAdams, *The person: An integrated introduction to personality psychology. Third edition,* Forth Worth etc. 2001.
2 Zie voor een uitgebreidere beschouwing over godsbeelden J. Schaap-Jonker, 'Kennen en gekend worden: een praktisch-theologische beschouwing over godsbeelden', *Theologia Reformata* 49 (2006), 29-37; H. Schaap-Jonker,'Grootmoeders' veilige berg in de bedstee en daarna: godsbeelden, religieuze cultuur en psychische gezondheid', *Psyche & Geloof* 19 (2008), 3-11.
3 J.M. Williams, F.N. Watts, C. MacLeod & A. Mathews, *Cognitive psychology and emotional disorders: Second edition,* Chichester 1997.
4 H. Schaap Jonker, E.H.M. Eurelings-Bontekoe, H. Zock & E.R. Jonker, 'Development and validation of the Dutch Questionnaire God Image: effects of mental health and religious culture', *Mental Health, Religion & Culture* 11 (2008), 501-515. Zie ook www.hannekeschaap.nl/vragenlijst%20godsbeeld.html.
5 H.A. Hoekstra, J. Ormel & F. de Fruyt, *NEO PI-R NEO FFI: Big Five persoonlijkheidsvragenlijsten; handleiding,* Lisse 1996.
6 F.P.M.L Peeters, R.W.H.M Ponds, M.T.G. Boon-Vermeeren, M. Hoorweg, H. Kraan, H. & L. Meertens, *Handleiding bij de Nederlandse vertaling van de Positive and Negative Affect Schedule (PANAS),* Maastricht 1999.
7 Zie www.gereformeerdebond.nl.

Hoofdstuk 3

1 Wanneer het gaat om type gemeente, leggen de gemeenten uit het midden van de kerk met 116 deelnemers in deze analyse meer gewicht in de schaal dan de Gereformeerde Bondsgemeente met 83 deelnemers.

Hoofdstuk 5

1 De scores van de onderzoeksdeelnemers op de verschillende vragenlijsten met betrekking tot persoonlijkheid, godsbeeld, en stemming, zijn vermeld in *Before the face of God* (hst. 10, tabel 10.3).

Hoofdstuk 6

1 C. Menken-Bekius & H. Schaap-Jonker, 'Communicatie met de hoorders', in H. van der Meulen (red), *Als een leerling leren preken: Preekvoorbereiding stapsgewijs*, Zoetermeer 2008, 90-99.
2 David Buttrick noemt in zijn *Homiletic: Moves and Structures* (London 1987, 370ff) 'congregational blocks'. Analoog hieraan zou ik willen spreken over 'psychological blocks'.
3 Een hulpmiddel om het eigen beeld van de hoorders te ontdekken is de schaal van Engel, die ook in trainingen van Areopagus gebruikt wordt. Deze schaal kent twaalf categorieën en loopt van degenen die het Evangelie afwijzen via de geïnteresseerden en zij die geraakt zijn naar hen die zich bekeren, en vervolgens naar degenen die groeien in het geloof en hen die als discipelen vrucht dragen. Vgl. J.F. Engel & W. Norton, *What's Gone Wrong With the Harvest? A Communication Strategy for the Church and World Evangelism*, Grand Rapids 1975.

Hoofdstuk 7

1 E. L. Lowry, *The Homiletical Plot: The Sermon as Narrative Art Form,* Louisville 2001.
2 Hier zijn verbindingen mogelijk met het huidige debat in de filosofie over de epistemologie. Een epistemologie die geënt is op Winnicott's ideeën benadrukt de interactie en is te kenmerken als dialogisch realisme. Dit is een vruchtbare positie tussen objectivisme enerzijds en relativisme of constructionisme anderzijds. Zie voor de homiletische implicaties het vervolg van dit hoofdstuk.
3 Voor Winnicott verwijst de term 'capacity' niet alleen naar een vermogen, maar ook naar een innerlijke ruimte. Als iemand geen 'capacity for belief in' heeft, dat wil zeggen, geen 'interior space in which to put beliefs,' dan is geloven niet mogelijk. Zie Schaap-Jonker, *Before the face of God*, 51.
4 In het verlengde hiervan stelt Walter Brueggemann in een artikel waarin hij de psychologische categorieën van Winnicott verbindt met de 'faith ministry' van de kerk dat de verkondiging van het Evangelie een derde, transitionele, wereld schept waarin onze subjectieve binnenwereld en de objectieve buitenwereld verbonden en overstegen worden: 'The third world is imaginative, but it is imagination of a particular kind, rooted in news of a God who acts, speaks, lives, cares, frees from and out beyond our nightmarishly constructed worlds [i.e. de subjectieve binnenwereld, JSJ],

beyond our conformity (aan de objectieve buitenwereld, JSJ) that pretends security, our loneliness that fakes a self without worth of dignity.' W. Brueggemann, 'The third world of evangelical imagination', *Horizons in biblical theology* 8 (1986), 61-84, i.h.b. 79.

Hoofdstuk 8

1 Zie www.areopagusizb.nl.
2 P. Scott Wilson, Broken Words: Reflections on the Craft of Preaching, Nashville 2004.
3 Vgl. H. Sundén, Die Religion und die Rollen: Eine psychologische Untersuchung der Frommigkeit, Berlin 1966; ib., Gott erfahren; Das Rollenangebot der Religionen, Gütersloh 1975.

Hoofdstuk 9

1 Vgl. D. Capps, *The depleted self: Sin in a narcissistic age,* Minneapolis 1993.
2 In de *Vragenlijst Godsbeeld* (zie noot 5) bestaat de schaal 'angst ten opzichte van God' uit de items 'angst om gestraft te worden', 'angst om niet goed genoeg te zijn', 'angst om afgewezen te worden', 'onzekerheid' en 'schuld'. Het is nog niet onderzocht in hoeverre deze verschillende gevoelens samenhangen met verschillende persoonlijkheidsstructuren.
3 Cf. S. J. Blatt, 'Representational structures in psychopathology.', in D. Cicchetti & S.L. Toth (eds.), *Rochester Symposium on Developmental Psychopathology: Vol. 6. Emotion, cognition, and representation*, Rochester 1995, 1-33, i.h.b. 4, die in dit verband spreekt over 'patterns of language and structures of mind'.
4 Vgl. het onderzoeksresultaat dat datgene van de preek betekenisvol is, dat aansluit bij de persoon en beleving van de hoorder.
5 Vgl. de verschillende woorden die in de Bijbel gebruikt worden voor het begrip 'zonde'. In Ex. 34,7 bijvoorbeeld wordt gesproken over ongerechtigheid, overtreding en zonde (SV) of schuld, misdaad en zonde (NBV) (עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה)
6 Vgl. Schaap-Jonker, 'Kennen en gekend worden'.
7 D. Bonhoeffer, *Beter dan het leven,* Kampen 2005, 53.

Hoofdstuk 10

1 Zie over contextueel preken ook www.areopagusizb.nl.
2 P. Oskamp/R. Geel, *Concreet en beeldend preken*, Bussum 1999, 138.
3 Menken-Bekius & Schaap-Jonker, *a.w.*
4 H. van der Meulen, 'Focus en functie; meditatie', in H. van der Meulen (red), *Als een leerling leren preken: Preekvoorbereiding stapsgewijs*, Zoetermeer 2008, 80-89.
5 Datzelfde geldt voor de samenvatting van de focus van de preek in één zin: 'In deze preek gaat het over... ' Ook hier is het niet wenselijk om elke preek terug te brengen tot één focus. Verschillende groepen hoorders vragen op z'n minst om verschillende uitwerkingen van deze focus. Voor predikers kan het nadenken erover echter wel helpen om helder te krijgen waar het hen nu in deze concrete preek om gaat. Met name wie geneigd is om een veelheid aan gedachten door te geven is gebaat bij het aanbrengen van een lijn en een richting in de preek.

Hoofdstuk 11

1 G.D.J. Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders… Een hermeneutische homiletiek*, Kampen 1991, 14.
2 C. Menken-Bekius & H. van der Meulen, *Reflecteren kun je leren: basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*, Kampen 2007, 69.
3 H.C. Piper, *Predigtanalysen: Kommunikation und Kommunikationsstörungen in der Predigt.* Göttingen 1976; H. van der Geest, *Du hast mich angesprochen: Die Wirkung von Gottesdienst und Predigt,* Zürich 1978.
4 In *Paradoxaal leiderschap: schetsen van een psychologie van de pastor* (Nijmegen 2006) gaat Rein Nauta uitvoerig in op motieven, verlangens en verleidingen van de pastor. Volgens hem worden het gebrek aan bevestiging, de ervaren eenzaamheid die vaak voortkomt uit het gevoel al vanaf de kindertijd apart te staan, en de confrontatie met onmacht en onbegrip 'gecompenseerd in een religieuze betrekking die alle gelegenheid biedt te gloriëren in onmisbaarheid, te excelleren in onfeilbaarheid, zich te verbergen achter een façade van onkwetsbaarheid' (57). Ik wil niet ontkennen dat er predikers zijn bij wie dit het geval is, maar het lijkt me te ver gaan om deze uitspraak op iedereen van toepassing te laten zijn.

Hoofdstuk 12

1 K. Barth, *Homiletik: Wesen und Vorbereitung der Predigt*, Zürich 1966, 30; voor de theologie van het Woord bij Kohlbrugge zie J.Loos, *De theologie van Kohlbrugge*, Amsterdam 1948, 91-98.

2 Zo wordt in H. Bullinger's *Confessio Helvetica Posterior* (1566) goddelijke verkondiging en menselijk verstaan bij elkaar gebracht. In de passage met het bijschrift *Praedicatio verbi Dei est verbum Dei* (de prediking van het Woord Gods is het Woord Gods) wordt gezegd dat wanneer het Woord van God verkondigd wordt in de kerk, 'wij geloven dat het Woord van God Zelf verkondigd wordt, *en ontvangen door de gelovigen*' (mijn cursivering, JSJ). W. Niesel, (hrsg.). *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, Zürich 1938, 233; zie ook *Before the face of God*, 15, 81vv.

3 D. Bonhoeffer, *Illegale Theologenausbildung Finkenwalde 1935-1937* (DBW 14), Gütersloh 1996, 478-530. Zie ook *Before the face of God*, 275-288. Incarnatie komt ook aan de orde in Bonhoeffers colleges over de christologie (D. Bonhoeffer, *Berlin 1932-1933* (DBW12), Gütersloh 1997) en in zijn *Ethik* (D. Bonhoeffer, *Ethik* (DBW 6), Gütersloh 1998).

4 J. Stott, *De christen als tijdgenoot: een pleidooi om dubbel te luisteren*, Apeldoorn 1996, 348.